

[kwartalnik]

BOYMA

3 (9) / 2021

Instytut
Boyma

[Azja Centralna]

[Azja Południowa]

[Azja Południowo-Wschodnia]

[Azja Wschodnia]

[Varia]

Kwartalnik Boyma 3 (9)/2021

Wydawca:

Fundacja Instytut Studiów Azjatyckich i Globalnych im. Michała Boyma [Instytut Boyma] ul. Freta 11/5

00-227 Warszawa

NIP: 5252786652 REGON 383068679

Redakcja

Fundacja Instytut Studiów Azjatyckich i Globalnych im. Michała Boyma [Instytut Boyma]

www.instytutboyma.org

Redaktorzy prowadzący: Patrycja Pendrakowska

Skład:

Karolina Załęgowska

Redakcja:

Dawid Juraszek, Jerzy Olędzki, Magdalena Sobańska- Cwalina, Krzysztof M. Zalewski, Wiktor Nycz, Gabriela Wojciechowska, Sandra Krawczyszyn

Projekt okładki: Beata Świerczyńska, Karolina Załęgowska
Fotografia: Fotografie z wolnego dostępu [pexels.com], [pixabay.com], prywatne zdjęcia

Koordynator marketingu i reklamy: Karolina Załęgowska

email: kzalegowska@instytutboyma.org

Wydanie elektroniczne: www.instytutboyma.org

SPIS TREŚCI

Słowo wstępne	4
Azja Centralna.....	5
Historia sukcesu? 30-lecie kazachskiej państwowości i wyzwania na przyszłość.	
Raport po spotkaniu	6
A Story of Victory? The 30th Anniversary of Kazakh Statehood and Challenges for the Future	23
#KobietywBoymie.....	38
How to deal with gender-based segregation? - Magdalena Sobańska-Cwalina, Krzysztof M. Zalewski	39
Ekologiczne wyzwania	43
Historical vs Current Emissions: Towards an Ethical and Political Synergy in International Climate Policy - Dawid Juraszek.....	44
Chiny	49
Polityka (pro?)rodzinna Państwa Środka - Sandra Krawczyszyn.....	50
Social Credit System - inteligentny panoptikon z chińską charakterystyką czy sposób na zbudowanie społeczeństwa przyszłości? – Gabriela Wojciechowska	60

SŁOWO WSTĘPNE

Oddajemy do rąk naszych Czytelników i Czytelniczek trzecie w 2021 r. wydanie „Kwartalnika Boyma”. Niewątpliwie jednym z najważniejszych wydarzeń w Instytucie było zorganizowanie spotkania pt. *Historia sukcesu? 30-lecie kazachskiej państwowości i wyzwania na przyszłość*. Celem spotkania i debaty było podsumowanie przemian gospodarczych, politycznych i społecznych, które w ciągu ostatnich 30-lat zaszły w Kazachstanie, a także nakreślenie możliwych kierunków rozwoju polityki. Honorowym gościem wydarzenia był prezydent RP w latach 1995–2005 Aleksander Kwaśniewski, którego wiedza i doświadczenie były dla naszego zespołu niezwykle cenne. W wydarzeniu ze strony polskiej wzięli udział również przedstawiciele polskiego biznesu, w tym Jerzy Starak i Krzysztof Domarecki, którym za obecność serdecznie dziękujemy. Stronę kazachską reprezentowali ambasador nadzwyczajny i pełnomocny Republiki Kazachstanu w RP Alim Kirabajew, przewodniczący Zarządu Instytutu Polityki Zagranicznej przy MSZ Kazachstanu Bołat Nurgalijew i szereg innych znamienitych gości. Wydarzenie można obejrzeć na platformie Youtube w języku polskim i angielskim.

Dla działu #KobietywBoymie Magdalena Sobańska-Cwalina i Krzysztof M. Zalewski przeprowadzili wywiad pt. *How to deal with gender-based segregation?* dotyczący programu *Supporting the Economic Empowerment of Afghan Women through Education and Training in Kazakhstan and Uzbekistan*. W wywiadzie udział wzięli: Yakup Beris z Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) w Kazachstanie, Johannes Stenbaek Madsen – szef współpracy w Delegaturze UE w stolicy Kazachstanu, Maria Dotsenko – przedstawicielka ONZ ds. Kobiet w Kazachstanie i Gulnar Smailova – menedżer projektów dla Kobiet ONZ (UN Women).

Temat wyzwań ekologicznych z poprzednich wydań kwartalnika kontynuuje Dawid Juraszek, analizując wątek historycznych i bieżących emisji, a możliwości osiągnięcia synergii etycznej i politycznej w międzynarodowej polityce klimatycznej. Warto dodać, że Dawid Juraszek jest autorem opublikowanej niedawno książki „Antropocen dla początkujących”. Serdecznie zapraszamy do lektury!

W ostatniej części kwartalnika prezentujemy teksty stażystek Instytutu Boyma: Gabrieli Wojciechowskiej i Sandry Krawczyszyn. Sandra Krawczyszyn analizuje politykę rodzinną i potencjalny kryzys demograficzny w Państwie Środka. Czy wprowadzane pod rządami Xi Jinpinga reformy doprowadzą do większej dzietności?

Gabriela Wojciechowska w ramach stażu opublikowała analizę dotyczącą system zaufania społecznego. Autorka rozważa, czy system zaufania społecznego to jedynie inteligentny panoptikon z chińską charakterystyką czy sposób na zbudowanie społeczeństwa przyszłości. Jest to jedna z niewielu dostępnych po polsku analiz dotyczących rozbudowywanego w Chinach systemu zaufania społecznego.

Patrycja Pendrakowska

AZJA CENTRALNA

Historia sukcesu? 30-lecie kazachskiej państwowości i wyzwania na przyszłość.

Raport po spotkaniu

Raport po spotkaniu (25 maja 2021)

Instytut Boyma we współpracy z Ambasadą Republiki Kazachstanu w RP zorganizował debatę międzynarodową w formule on-line z udziałem Prezydenta RP w latach 1995-2005 r., Aleksandra Kwaśniewskiego.

Organizatorzy spotkania: Jerzy Olędzki, Patrycja Pendrakowska, Magdalena Sobańska-Cwalina, Krzysztof M. Zalewski

Opracowanie raportu: Wiktor Nycz, Jerzy Olędzki, Magdalena Sobańska-Cwalina

Wnioski

W formule on-line 25 maja 2021 r. Instytut Boyma we współpracy z Ambasadą Republiki Kazachstanu w RP zorganizował debatę międzynarodową z udziałem prezydenta RP w latach 1995–2005 r. Aleksandra Kwaśniewskiego.

Podczas dyskusji dokonano podsumowania przemian gospodarczych, jakie zaszły na przestrzeni trzech ostatnich dekad w Kazachstanie, oraz nakreślono szanse i wyzwania dla współpracy obu państw.

Transformacja energetyczna. Silne uzależnienie obu krajów od energetyki opartej na paliwach kopalnych, w tym przede wszystkim węgla kamiennym, i konieczność zwiększania udziału odnawialnych źródeł energii w bilansach energetycznych Polski i Kazachstanu może być ciekawą płaszczyzną wymiany doświadczeń, a także wspólnych projektów.

Istnieje niewykorzystany potencjał w zakresie współpracy dwustronnej w dziedzinie **turystyki**. Po likwidacji barier powstałych na skutek pandemii warto podjąć działania mające na celu zachęcenie Polaków do odwiedzania Kazachstanu i Kazachów – do podróży nad Wisłę. W tym drugim przypadku pomocne byłyby ułatwienia wizowe, o które rząd RP powinien zabiegać na poziomie UE.

Warto inwestować w programy **wymiany młodzieży**. Ich implementacja doprowadziłaby do **wzrostu zainteresowania studiowaniem w kraju partnera**, na czym mogłyby skorzystać polskie uczelnie wyższe. Należy również rozważyć aktywizację promocji polskich uczelni w Kazachstanie w ramach programu Bolaszak.

Istnieje wciąż niewykorzystany potencjał w zakresie **współpracy uczelni wyższych**, zarówno wymian studenckich, jak i kooperacji w dziedzinie badań i rozwoju.

Sposób sprawowania władzy, kultura i inne uwarunkowania instytucjonalne wymagają **dużego zaangażowania administracji państwowej we wspieranie współpracy dwustronnej, w tym biznesowej**. Wizyty i spotkania na różnych szczeblach administracji państwowej, również tych najwyższych, powinny odbywać się jak najczęściej. W Azji Centralnej ceni się regularne spotkania osobiste – taka forma relacji jest uznawana jako przejaw szacunku i zaangażowania.

Istnieje niewykorzystany potencjał we **współpracy polskich instytucji państwowych z kazachskimi w ramach instrumentów UE**. Szansę na taką współpracę ma chociażby Inspekcja Transportu Drogowego.

Istotnym elementem wsparcia współpracy gospodarczej powinien być także **transport lotniczy**. Tutaj niezwykle istotne jest jak najszybsze **przywrócenie regularnych połączeń pomiędzy obu krajami**.

Raport po spotkaniu

Historia sukcesu? 30-lecie kazachskiej państwowości i wyzwania na przyszłość

Organizatorzy spotkania: Patrycja Pendrakowska, Krzysztof M. Zalewski, Jerzy Olędzki, Magdalena Sobańska-Cwalina

Moderatorzy: Patrycja Pendrakowska, Artur Osiecki (dziennikarz ekonomiczny specjalizujący się w tematyce funduszy Unii Europejskiej, eksportu i samorządów, redaktor prowadzący portal www.firma.rp.pl)

Po otwarciu seminarium przez Patrycję Pendrakowską – prezesa Fundacji Instytut Studiów Azjatyckich i Globalnych im. Michała Boyma – głos zabrali ambasador nadzwyczajny i pełnomocny Republiki Kazachstanu w RP Alim Kirabajew. Po powitaniu uczestników podziękował Aleksandrowi Kwaśniewskiemu, prezydentowi RP w latach 1995–2005, za przyjazne nastawienie do jego ojczyzny i zacieśnianie współpracy dwustronnej.

W swoim wystąpieniu ambasador odniósł się do 30 lat rozwoju Kazachstanu, który wynikał z racjonalności podejmowanych działań i rozwijania międzynarodowej współpracy. Jego zdaniem wola takiej współpracy i budowania pokojowych relacji manifestuje się choćby poprzez rozwiązanie kwestii broni jądrowej – Kazachstan zrezygnował z niej natychmiast po uzyskaniu niepodległości.

Ponadto kluczową rolę w historii niepodległego Kazachstanu odgrywała stała realizacja polityki wzmocnienia pokoju, zabezpieczania rozwoju wewnętrznego oraz rozwiązywania problemów humanitarnych i związanych z ochroną środowiska, jak również z bezpieczeństwem i przeciwdziałaniem terroryzmowi. Kazachstan skutecznie realizuje też postulat suwerenności poprzez zapewnianie niezależności gospodarczej, przemysłu i edukacji osiągniętych na drodze reform, ale też za sprawą przyciągania dużych inwestorów zagranicznych.

Pod względem bezpośrednich inwestycji zagranicznych Kazachstan jest liderem w Azji Centralnej – w trakcie 30 lat niepodległości pozyskał ponad 330 mld USD na inwestycje zagraniczne. Ambasador podkreślił, że sukces kraju jest ściśle związany z realizacją koncepcji prezydenta, która przyczyniła się do modernizacji systemu politycznego, społecznego i gospodarczego, jak również wzrostu zaufania obywateli do państwa. Przykładem ważnego dla rozwoju społecznego zbliżenia kraju do obywateli jest utworzenie rady zaufania publicznego, która pomaga prowadzić dialog i zwiększa zrozumienie oraz akceptację obywateli dla przeprowadzanych reform.

Rząd Kazachstanu opracował też pakiety reform politycznych, w ramach których podejmowane są tak ważne zagadnienia, jak zasady pokojowych

zgrupowań, zmiany w ustawie dotyczącej wyborów, a także podpisanie i ratyfikowanie drugiego protokołu o prawach politycznych i obywatelskich czy rezygnacji z kary śmierci.

Ambasador przypomniał też o polsko-kazaskich relacjach mających swoje początki w odległej historii, a także wkładzie Polaków w popularyzowanie tradycji i kultury Kazachstanu w Europie i na świecie poprzez literaturę, muzykę czy pionierskie badania nad folklorem. Również Polacy wiele zawdzięczają Kazachom, którzy wspierali i pomagali przetrwać tym, których carat i władze radzieckie przymusowo osiedlały na ziemi kazaskiej. Do dziś na terytorium republiki mieszka 30-tysięczna polska diaspora, dla której władze wolnego Kazachstanu stworzyły wszelkie niezbędne warunki do poznawania własnego języka, historii i kultury, jak również zbliżenia duchowego z historyczną ojczyzną.

Wszystkie te uwarunkowanie i działania zaowocowały bardzo dobrze rozwijającymi się polsko-kazaskimi relacjami: politycznymi, gospodarczymi, społecznymi i kulturowymi. Polska jest dziś bardzo perspektywicznym partnerem dla Kazachstanu w kontekście wymiany handlowej i przyciągnięcia inwestycji, a relacje między obu krajami wciąż dynamicznie się rozwijają, co pozwala optymistycznie patrzeć w przyszłość.

Po wystąpieniu ambasadora moderator **Patrycja Pendrakowska przeprowadziła wywiad z prezydentem RP w latach 1995–2005 Aleksandrem Kwaśniewskim.**

Odniósł się on do swoich doświadczeń, tj. kontaktów z władzami tej środkowoazjatyckiej republiki, podkreślając:

Po zakończeniu prezydentury miałem okazję być w takiej międzynarodowej grupie doradców, która współpracowała zarówno z prezydentem Nazarabajewem, jak i rządem Kazachstanu. Więc mogę siebie nieskromnie nazwać świadkiem tych wielkich przemian, jakie dokonały się w Kazachstanie przez te 30 lat, i muszę powiedzieć, że to jest imponujące. Dlatego że udało się w tym czasie, po pierwsze, stworzyć silne odpowiedzialne państwo z całkiem sprawnymi, pewnie nie idealnymi, ale sprawnymi strukturami, znaczące w regionie i w świecie. Po drugie, stworzono całkiem dobrą, silną gospodarkę, która pozwala na realizację celów modernizacyjnych Kazachstanu. Udało się przez te 30 lat, to jest wielka zasługa prezydenta Nazarabajewa, zbudować tożsamość Kazachstanu, narodu kazachskiego, co nie było proste po tylu latach najpierw dominacji rosyjskiej, później radzieckiej.

Prezydent docenił działania władz kraju na rzecz pokojowego współżycia w Kazachstanie jego mieszkańców pochodzących z różnych kręgów religijnych i kulturowych. Zauważył także, że Kazachstan przez te 30 lat pokazał, że odgrywa niezwykle istotną rolę zarówno w regionie Azji Centralnej, jak jest również aktywny na arenie międzynarodowej. Kazachstan przez te 30 lat nie był źródłem konfliktów i napięć, był właśnie miejscem, skąd eksportowano stabilność, eksportowano zasady współpracy, zasady dialogu, zasady wzajemnego szacunku. To jest ogromne osiągnięcie w tym turbulentnym świecie, w jakim żyjemy, i w niełatwym regionie.

Prezydent nawiązał również do reform politycznych przeprowadzonych w Kazachstanie w ostatnich latach, mianowicie – do procesu transformacji władzy. Jak podkreślił: „30 lat to jest historia wielkiego sukcesu i jako świadek tych zmian chcę oddać szacunek dla dorobku narodu kazachskiego, ludzi, którzy polityką kazachską kierowali. To jest naprawdę rzecz warta uznania”.

Prezydent zapytany przez moderatora o szanse i wyzwania stojące przed Kazachstanem nawiązał do wspólnych problemów wynikających z trwającej pandemii. Aleksander Kwaśniewski podzielił się swoją opinią:

Relacje gospodarcze będą dość napięte. Wchodzimy w okres istotnej rywalizacji wielkich mocarstw, to są rzeczy ważne dla Kazachstanu, który jest położony między Chinami a Rosją, więc zarówno to napięcie amerykańsko-chińskie będzie miało pewien, być może tylko odpryskowy, ale jednak wpływ na to, co dzieje się w Kazachstanie.

Prezydent dostrzegł także istotę napięć między Rosją a Zachodem – Stanami Zjednoczonymi i Unią Europejską. Docenił dotychczas skuteczną, wielowektorową politykę władz kazachskich. W jego ocenie w nadchodzących latach jednoczesne utrzymanie dobrych relacji z Rosją, Chinami i Stanami Zjednoczonymi może już wcale nie być takie proste i może pojawić się żądanie, aby Kazachstan opowiedział się po którejś ze stron. W dziedzinie spraw wewnętrznych, w ocenie byłego prezydenta RP, ważne będą wyzwania dotyczące edukacji, nowych technologii, zmian w strukturze przemysłu. Istotna będzie także transformacja polityczna, „to znaczy, jak bardzo, mówiąc wprost, demokratyzacja Kazachstanu będzie kontynuowana i będzie nie konfliktowała środowisk, ludzi, czy da się to przeprowadzić w sposób właśnie taki pokojowy, bez utraty kapitału społecznego”. „Trzeba rozszerzyć zakres wolności, zakres odpowiedzialności partii politycznych, to są wszystko procesy bardzo skomplikowane, które mogą tworzyć napięcia, ale nie muszą” – zauważył prezydent. Na prośbę moderatora Aleksander Kwaśniewski odniósł się do relacji pomiędzy Kazachstanem a Polską i Europą.

Aleksander Kwaśniewski zauważył, że położenie Kazachstanu między Rosją i Chinami w jakimś sensie jest podobne do usytuowania Polski między Niemcami a Rosją, czyli dwoma silnymi krajami. Prezydent pozytywnie ocenił poszerzenie wolumenu współpracy gospodarczej pomiędzy Polską i Kazachstanem. Przypomniął, że jeszcze za jego prezydentury miały miejsce pierwsze inwestycje Polpharmy w tym państwie. W jego ocenie jest to rynek interesujący, również ze względu na jego otoczenie, czyli całą Azję Centralną. Rozwój współpracy gospodarczej, w tym inwestycyjnej, powinien być zatem kontynuowany. Kazachstan może być atrakcyjnym kierunkiem podróży Polaków i odwrotnie. Prezydent podkreślił, że gdy minie pandemia, należałoby spożytkować niewykorzystany potencjał tkwiący w relacjach w dziedzinie turystyki na wielu polach. Polonia w Kazachstanie sama w sobie ma również duży potencjał rozwojowy. Aleksander Kwaśniewski pozytywnie ocenił współpracę obu krajów na przestrzeni 30 lat. Tym niemniej podkreślił, że powinno się zwiększyć aktywność na poziomie politycznym, organizować częstsze wizyty prezydentów, spotkania premierów i rozszerzyć współpracę w zakresie wymian młodzieży. „Uważam, że niewystarczająca jest współpraca między uczelniami wyższymi, wymiana studencka, wymiana młodzieżowa” – zauważył. Nawiązał do wydarzeń historycznych i faktu, iż wielu Polaków w Kazachstanie mogło przeżyć w trudnych czasach właśnie dzięki pomocy mieszkańców tego kraju. Podstawami udanej współpracy polsko-kazachskiej są również: podobna stabilizacyjna rola obu krajów w swoich regionach oraz brak jakichkolwiek konfliktów. Na zakończenie prezydent podziękował organizatorom debaty. Złożył gratulacje z okazji 30-lecia niepodległości Kazachstanu i wyraził słowa uznania dla narodu kazachskiego. Poprosił ambasadora RK o przekazanie pozdrowień dla prezydentów Nazarbajewa oraz Tokajewa, których bardzo dobrze zna i ceni nie tylko jako polityków, ale także przyjaciół Polski. Ambasador RK w RP Alim Kirabajew podziękował za te słowa.

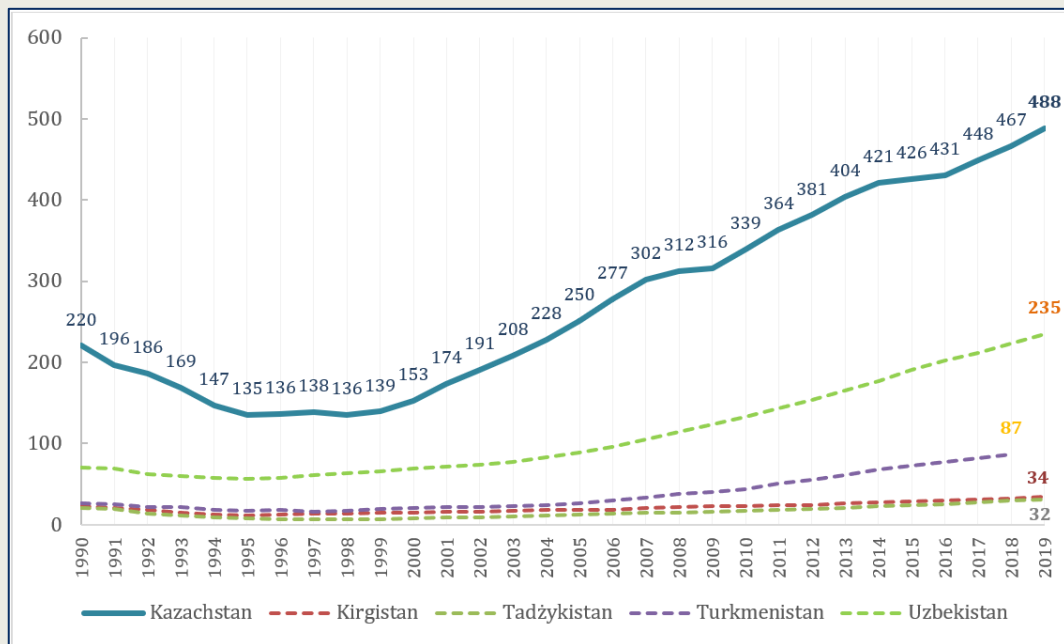
Drugą część spotkania otworzył miniwykład **dr Magdaleny Sobańskiej-Cwaliny**, analityka Instytutu Boyma, zatytułowany *Od niepodległości po lidera Azji Środkowej. Krótka historia gospodarcza współczesnego Kazachstanu*, w którym podkreślono, że ocena ścieżki rozwoju Kazachstanu musi być poprzedzona uwzględnieniem położenia tej republiki w kontekście historycznym, mianowicie –gospodarki ZSRR. Kazachstanowi przypisano wówczas rolę dostawcy surowców mineralnych i płodów rolnych, wykorzystywanych przez inne republiki. Zadania przydzielone Kazachskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej niejednokrotnie charakteryzowały się niską wartością dodaną, dławiły rozwój intelektualny społeczeństwa, przyczyniały się do degradacji środowiska naturalnego. Jedną z konsekwencji przynależności do ZSRR stała się również podatność społeczeństw postkomunistycznych na korupcję. W ocenie Magdaleny Sobańskiej-Cwaliny „władze kraju równoległe z transformacją budowały od podstaw własne państwo, jego administrację, system prawny, wprowadzały własną walutę. Tym samym znalazły się w o wiele trudniejszej sytuacji niż np. rządzący w Polsce w analogicznym okresie”. Po rozpadzie ZSRR w Kazachstanie doszło do załamania gospodarczego. W pierwszej połowie lat 90. ubiegłego wieku ONZ zaliczała Kazachstan do krajów o najniższym poziomie życia na świecie. Jedna trzecia społeczeństwa znalazła się poniżej granicy ubóstwa. Występowały przerwy w dostawach energii elektrycznej, ciepła, gazu. Polityka gospodarcza ograniczyła inflację w drugiej połowie lat 90. Początek XXI wieku wraz z uruchomieniem nowych pól naftowych i gazowych przyniósł dekadę szybkiego wzrostu gospodarczego.

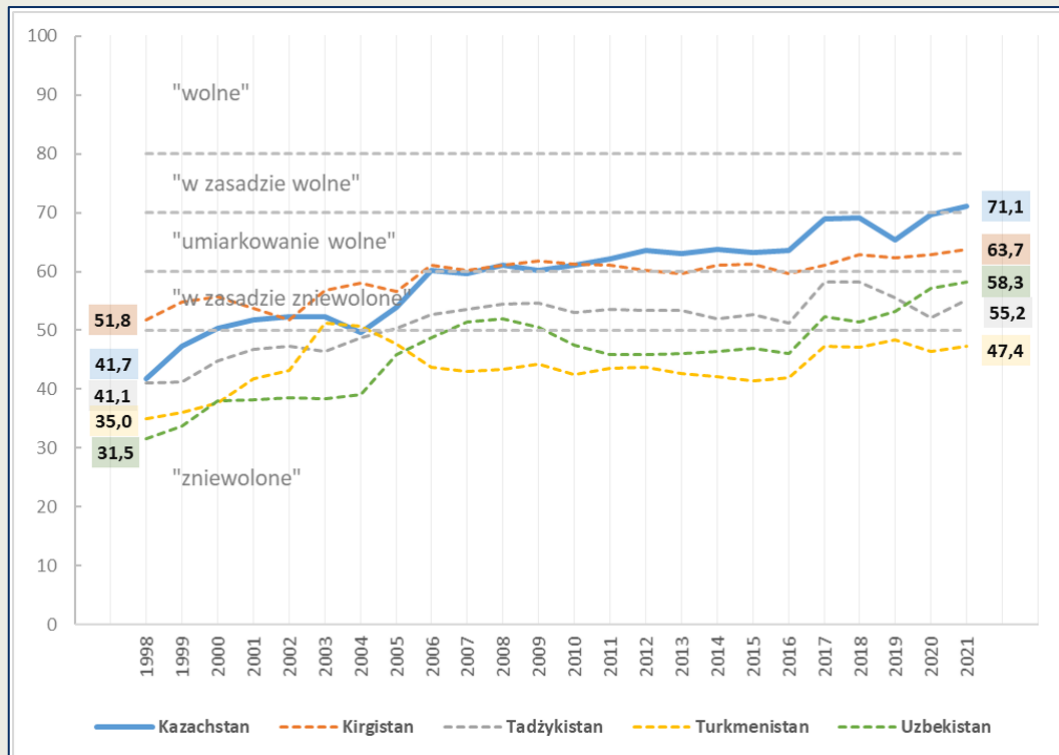
Rys. 1. Wzrost PKB w Kazachstanie (r/r w %), Źródło: Instytut Boyma na podst. danych Banku Światowego, <https://data.worldbank.org/> [dostęp: 29.04.2021]

PKB kraju był i jest w dużym stopniu uzależniony od cen na węglowodory na świecie. W 2019 r. prawie połowa wpływów budżetowych w Kazachstanie pochodziła z podatków zapłaconych przez 30 największych firm w sektorze naftowo-gazowym. Ożywienie, które rozpoczęło się pod koniec lat 90. ubiegłego wieku, jest powiązane z wcześniejszą polityką gospodarczą, zmianami prawa, szczególnie tymi, które tworzyły warunki do przyciągnięcia bardzo potrzebnych inwestycji zagranicznych w sektorze naftowym. Kazachstan jest bezsprzecznym liderem Azji Środkowej, jeżeli chodzi o poziom rozwoju gospodarczego, odpowiada za ponad 60% PKB tego regionu.

W ocenie M. Sobańskiej-Cwaliny „drogę, jaką przeszedł Kazachstan na przestrzeni ostatnich dekad, świetnie obrazuje opublikowany w 2021 roku przez Amerykański *think tank* The Heritage Foundation ranking Indeksu Wolności Gospodarczej”. Kazachstan jawi się w nim nie tylko jako zdecydowany lider regionu – jego rezultat jest znacząco lepszy niż Polski. Po raz pierwszy w historii kraj ten dołączył do grupy państw gospodarczo „w zasadzie wolnych”. Gdy w 1998 r. Kazachstan został po raz pierwszy sklasyfikowany w tym rankingu, wystartował z pozycji kraju o gospodarce „zniewolonej”, czyli z tej grupy, w której dalej obecnie znajduje się chociażby sąsiadujący z nim Turkmenistan. W rankingu Banku Światowego Doing Business 2020 Kazachstan znalazł się na 25 pozycji na świecie, podczas gdy Polska – dopiero na 40. Wskaźnik ubóstwa w Kazachstanie jest najniższy spośród wszystkich krajów Wspólnoty Niepodległych Państw.

Rys. 2. PKB w krajach Azji Środkowej w mld USD międzynarodowych, wg parytetu siły nabywczej w latach 1990–2019, Źródło: Instytut Boyma na podst. danych Banku Światowego, <https://data.worldbank.org/> [dostęp: 29.04.2021]

Rys. 3. Wyniki krajów Azji Środkowej w rankingu Indeksu Wolności Gospodarczej w latach 1998–2021, Źródło: Instytut Boyma na podst. danych amerykańskiego think tanku The Heritage Foundation, <https://www.heritage.org/index/> [dostęp: 29.04.2021]

Po wykładzie dr Magdaleny Sobańskiej-Cwaliny zainaugurowano pierwszy panel dyskusyjny: **Transformacja po kazachsku, anatomia rozwoju Kazachstanu na tle innych państw Azji Centralnej.**

Bołat Nurgalijew – przewodniczący Zarządu Instytutu Polityki Zagranicznej przy MSZ Kazachstanu – zauważył, że „trzy dekady suwerennego rozwoju potwierdziły racjonalność, pragmatyzm i słuszność wielowektorowego charakteru polityki zagranicznej Kazachstanu zapoczątkowanego przez pierwszego prezydenta Nazarbajewa i również przez pana Tokajewa”. W jego ocenie strategia przyciągania inwestycji zagranicznych w znacznym stopniu przyczyniła się do uzyskania przez Kazachstan pozycji lidera gospodarczych przemian w Azji Centralnej. Kluczem do sukcesu była ciągłość i stabilność polityki zagranicznej od momentu uzyskania niepodległości. Kazaska strategia kształtowania relacji międzynarodowych zaowocowała dobrymi stosunkami ze wszystkimi państwami w regionie, a także szerzej – na kontynencie i świecie. Kazachstan jako jedyna republika centralnoazjatycka od 30 lat nie uczestniczył w międzynarodowym konflikcie, a wręcz przeciwnie, był aktywnym inicjatorem i uczestnikiem procesów pokojowych.

Kazachstan umiejętnie wykorzystuje swoje korzystne położenie geograficzne do rozwijania wielowektorowej polityki zagranicznej i wzmocnienia dobrosąsiedzkich relacji. Kierunki aktualnie realizowanej polityki zagranicznej na lata 2020–2030 zostały nakreślone w marcu ubiegłego roku na zlecenie prezydenta Tokajewa i stanowią kontynuację fundamentalnych założeń tej polityki od 30 lat, przy jednoczesnym uwzględnieniu transformacji współczesnego systemu stosunków międzynarodowych. Za dwa najważniejsze problemy w obecnych relacjach międzynarodowych uznawane są rozwój globalizmu i wzrost nacjonalizmu, których zderzenie jest jednym z najbardziej niebezpiecznych zagrożeń dla świata. Kazachstan uważnie analizuje obecne i przyszłe konsekwencje zmian oraz zagrożeń, starając się zarazem wzmocnić

swój wkład w społeczność międzynarodową. Rosnące znaczenie republiki wiąże się zarazem ze szczególną odpowiedzialnością jako stabilizatora w Azji Centralnej. Przykładem działań w tym obszarze może być utworzenie kazaskiej Agencji Rozwoju Międzynarodowego, której celem jest udzielenie praktycznej pomocy w rozwoju regionalnych sąsiadów. Równoległą misją działań wewnętrznych Kazachstanu jest dalsze wzmacnianie pozycji w systemach globalnych, a także zwiększanie konkurencyjności gospodarki narodowej. Należy też zauważyć, że Kazachstan wkroczył na drogę zrównoważonego rozwoju uwzględniającego założenia „zielonej gospodarki” w celu poprawy efektywności wykorzystania wody, ziemi, zasobów naturalnych i innych bogactw kraju. Polska, będąca ważnym graczem na rynku transportu międzynarodowego, powinna aktywnie zaangażować się w działania Kazachstanu zmierzające do utworzenia transkontynentalnego węzła tranzytowego i logistycznego na głównych szlakach wschód-zachód i północ-południe, realizowanego w ramach programu Światlisty Szlak. Na uwagę zasługuje też funkcjonowanie międzynarodowego centrum finansowego w Astanie oraz przyciąganie dużych firm zagranicznych do zarządzania kazaskimi giełdami towarowymi.

Ardak Zebeszow – przewodniczący komitetu ds. inwestycji przy MSZ Kazachstanu – podkreślił, że dla tego kraju „przeprowadzenie Expo w 2017 roku było bardzo znaczącym wydarzeniem i należy mieć na uwadze, że nigdy wcześniej, w takich wymiarach, nie odbywały się takie wydarzenia ani w kraju, ani w regionie, co dało nam ogromne możliwości skoncentrowania uwagi na inwestycjach”. To przełomowe w skali regionu wydarzenie zapoczątkowało realizację przez Kazachstan trzech priorytetowych projektów gospodarczych: rozwoju farmacji, przemysłu rolniczego i technologii cyfrowych. We wszystkich tych obszarach bardzo ważną rolę odgrywają polskie inwestycje będące odpowiedzią na priorytetową politykę przyciągania kapitału i inwestycji zagranicznych. W celu podniesienia konkurencyjności i atrakcyjności gospodarki Kazachstan zaimplementował standardy różnych międzynarodowych organizacji gospodarczych. Ponadto w 2019 roku zostały wdrożone działania umożliwiające szybsze rozpatrywanie wniosków inwestycyjnych, a także otwarto w Nur-Sułtanie międzynarodowe centrum finansowe. Proinwestycyjne zmiany zostały też wdrożone w obszarze sporów sądowych i roszczeń, z uwzględnieniem roli arbitrażu międzynarodowego. Ważnym krokiem było powołanie we wszystkich organach centralnych i lokalnych urzędników mających uprawnienia do podejmowania szybkich i skutecznych decyzji. Ponadto Kazachstan w sposób ciągły monitoruje procesy realizacji inwestycji, aby móc sprawnie identyfikować obszary wymagające zmian i ulepszeń, a tym samym stale podnosić atrakcyjność regionu dla potencjalnych inwestorów. Ardak Zebeszow twierdził, iż „dla Kazachstanu ważne jest nie tylko przyciągnięcie jakościowych inwestycji, ale również prace związane z utrzymaniem tych inwestycji i inwestorów, jak również rozwój współpracy i omówienie z polskimi przedstawicielami biznesu wszelkich idei konstruktywnych związanych z przyciągnięciem polskich inwestycji do Kazachstanu”.

Profesor dr hab. Andrzej Wierzbicki – kierownik Katedry Studiów Wschodnich Uniwersytetu Warszawskiego – skupił się w swoim wystąpieniu na czynnikach, które okazały się kluczowe dla przemian gospodarczych Kazachstanu. Zauważył, że potencjał obecnej republiki został częściowo odziedziczony po Kazachskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej. Po pierwsze, jest on terytorialny, jako że Kazachstan powstał w granicach dawnej republiki rad. Po drugie, jest to też częściowo potencjał gospodarczy, gdyż Kazachstanowi przypisano rolę jednego ze spichlerzy ówczesnego Związku Radzieckiego i zarazem była to najbardziej zindustrializowana republika Azji Centralnej, z dobrze rozwiniętym przemysłem

metalurgicznym i wydobywczym. Cechą sprzyjającą rozwojowi gospodarczemu republiki po uzyskaniu suwerenności był pokój międzyetniczny, którego utrzymanie stało się możliwe właśnie dzięki wzrostowi ekonomicznemu. Powstała w ten sposób pewna sieć procesów, które wzajemnie na siebie wpływają. Ten pokój międzyetniczny został osiągnięty głównie dzięki polityce zapoczątkowanej przez pierwszego prezydenta Kazachstanu Nursułtana Nazarbajewa. Jednym z przejawów tej polityki było stworzenie takich instytucji, jak Zgromadzenie Narodów Kazachstanu, w którym kultywowana jest idea wspólnoty kazaskiej niezależnie od urodzenia, narodowości czy wyznania. Kazachstanowi udało się zachować integralność terytorialną, uniknąć sporów wewnętrznych między tzw. chanatami (starszym, średnim i młodszym) oraz separatyzmu rosyjskiego, ujgurskiego i uzbeckiego. Kolejnym elementem sprzyjającym rozwojowi są reformy gospodarcze i zagospodarowanie złóż ropy naftowej oraz gazu ziemnego na wczesnym etapie przemian gospodarczych. Trzeba podkreślić, że Kazachstan jest jednym z liczących się w świecie producentów ropy naftowej, ale nie ograniczył wzrostu gospodarczego wyłącznie do eksploatacji tego surowca. W międzyczasie umiejętnie wdrażane były reformy o charakterze strukturalno-instytucjonalnym, prowadzące do liberalizacji gospodarki i przyciągania zagranicznych inwestorów. Należy też wspomnieć o reformach w zakresie gospodarki komunalno-mieszkaniowej i emerytalnej. Kolejnym punktem przemian jest wciąż trwający proces integrowania się Kazachstanu z gospodarką światową. Republika jest członkiem bardzo wielu organizacji międzynarodowych, co przynosi jej wymierne korzyści. Profesor zauważył:

Kazachstan jest położony między, tak metaforycznie to ujmę, niedźwiedziem i smokiem, między Federacją Rosyjską i ChRL. Jak dotychczas, Kazachstan bardzo umiejętnie to wykorzystuje, oba mocarstwa niemalże licytują się, by przeciągnąć ten Kazachstan do siebie. Na razie sytuacja jest taka, że władzom Kazachstanu udaje się zachować równowagę i osiągnąć dzięki temu właśnie korzyści geopolityczne z własnego położenia, co niestety nie udaje się innym państwom, które w takim położeniu często na świecie się znajdują.

Doktor Krzysztof Strachota – kierownik Zespołu Turcji, Kaukazu i Azji Centralnej Ośrodka Studiów Wschodnich – stwierdził, iż analizując przyczyny sukcesu, należy zauważyć, że republika osiągnęła go bardzo umiarkowanymi działaniami. Zestawiając szereg przeprowadzonych przez Kazachstan reform na tle pozostałych republik, jest on zapewne imponujący, ale ustępuje Kirgistanowi, który przez 10 lat był liderem reform demokratycznych i rynkowych. Z kolei biorąc pod uwagę kwestie siły państwa, jego kompletności, polityki podmiotowej – przez 15 lat liderem w regionie pozostawał Uzbekistan. Początkowo wydawało się też, że „numerem jeden” pod względem dochodów z eksploatacji złóż będzie Turkmenistan z uwagi na jego unikalną egzotyczną specyfikę zarządzania, ale to właśnie Kazachstan stał się niekwestionowanym liderem w tym obszarze. Jest to państwo, które na tle wszystkich swoich sąsiadów, włączając w to Rosję, znalazło się na wyższym poziomie rozwoju niż kiedykolwiek w przeszłości. Doktor Krzysztof Strachota, mówiąc o przyczynach tego sukcesu, stwierdził:

Wydaje mi się, że to jest właśnie kwestia umiejętnego dostosowywania swoich możliwości do wyzwań, przed którymi państwo stanęło, bez prostego imitowania rozwiązań czy to chińskich, czy rosyjskich, czy zachodnich. Kazachstan jest w tym aspekcie przykładem umiaru i sukcesu w tym stopniowym wprowadzaniu pewnych reform.

Dzisiejszy Kazachstan to kraj charakteryzujący się integralnością terytorialną i spokojem wewnętrznym, w którym przeprowadzono reformy wewnętrzne i

rozwiązano problem sukcesji budzący w ostatnich latach spore kontrowersje. Ta umiejętność umiarkowanych działań i zapewniania ich skuteczności jest niewątpliwym atutem republiki pozwalającym z optymizmem patrzeć na jej dalszy rozwój.

Panel pierwszy zamknęła wypowiedź **Julii Horodeckiej** – kierownika Zagranicznego Biura Handlowego w Nur-Sułtanie (PAIH). Zauważyła ona, iż Kazachstan jest najbardziej otwartym państwem w regionie oraz posiada przyjazny klimat biznesowy i partnerski. W jej ocenie Kazachstan przeprowadza na dużą skalę reformy dla wzmocnienia ochrony inwestorów, zmniejszenia biurokracji, zwiększenia transparentności opodatkowania i wsparcia przedsiębiorczości. Dużym plusem jest również to, że w Kazachstanie jest nieskomplikowana procedura założenia i prowadzenia działalności gospodarczej, z czego oczywiście korzystają polskie podmioty. W związku z tym wszystkim kraj jest jednym z najbardziej perspektywicznych rynków dla polskiego biznesu.

W ocenie kierownika ZBH PAIH w Kazachstanie wiele polskich podmiotów postrzega Kazachstan jako platformę do ekspansji na rynki krajów ościennych, w tym na obszar Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Potwierdzeniem atrakcyjności inwestycyjnej Kazachstanu jest 450 polskich firm zainteresowanych wejściem na ten rynek, które w ubiegłym roku skorzystały z obsługi biura. Aktualnie w republice jest zarejestrowanych około 150 przedsiębiorstw z kapitałem polskim, które są zauważalne prawie we wszystkich sektorach gospodarki. Co ważne, polskie towary zawsze były i są dobrze postrzegane przez konsumentów i kojarzone z dobrą jakością. Tradycyjnie Kazachstan sprowadza polskie produkty farmaceutyczne, kosmetyki, wyroby higieniczne, jabłka, maszyny i urządzenia. Natomiast eksportuje do Polski oleje, ropę naftową, fosfor, propan, butan, produkty przetwórstwa rybnego i rolne, w tym pszenicę i len, którego jest wiodącym producentem. Silna pozycja Kazachstanu w handlu euroazjatyckim wynika z unikatowego położenie w samym centrum Eurazji, co pozwoliło republice stać się jednym z głównych centrów przeładunkowych na nowym Jedwabnym Szlaku, podobnie jak Polsce – w jego części europejskiej. Na Kazachstan przypada 70% wszystkich tranzytowych lądowych przewozów między Chinami a Europą i ten wskaźnik rośnie z roku na rok, stąd przywiązywanie przez władze dużej wagi do rozwoju sektora transportowo-logistycznego. Obecnie kazaska gospodarka przechodzi kolejny etap procesu dywersyfikacji, a jednym ze strategicznych zadań jest rozwój przetwórstwa surowców naturalnych i eksport gotowej produkcji, co ma znacząco zwiększyć jakość gospodarczej i surowcowej infrastruktury. Polska dysponuje wieloma rozwiązaniami, m.in. w branży energetycznej, przemysłu maszynowego, przetwórstwa żywności czy rolnictwa, które mogą stać się fundamentem pogłębionej bilateralnej współpracy gospodarczej i wzmocnić rolę obu państw jako kluczowych centrów handlowych na Jedwabnym Szlaku.

Podczas panelu w ramach czatu zadano pytanie dotyczące tego, czy przewidywane są jakieś działania mające na celu wprowadzenie preferencji handlowych na linii UE–Kazachstan. Odpowiedzi udzielił uczestnik kolejnego panelu **Maciej Madaliński** – kierownik wydziału politycznego, prasowego i informacyjnego w przedstawicielstwie UE w Kazachstanie.

Stwierdził on, że „Kazachstan jest pierwszym krajem regionu Azji Środkowej, w którym już od roku obowiązuje tzw. umowa o rozszerzonym partnerstwie i współpracy”. Zauważył, że w ostatnim czasie na wskaźnikach handlu między UE i Kazachstanem swoje piętno odcisnęła pandemia. Chociaż wspomniana umowa weszła w życie 1 marca 2020, a więc już w okresie pandemii, jej skutki

będą pozytywne dla handlu i inwestycji. Natomiast trzeba dodać, że niektóre kraje Azji Środkowej ubiegają się o tzw. status GSP Plus, o którego uzyskanie Kazachstan jako państwo bogatsze od sąsiadów nie może zabiegać.

Kolejną częścią spotkania był miniwykład przygotowany przez **dr. Jerzego Olędzkiego**, analityka Instytutu Boyma, pt. *Zmiany klimatyczne, ochrona środowiska i zasobów wodnych. Fundamentalne wyzwanie dla Azji Środkowej*. Prelegent zauważył, że w przypadku Azji Centralnej część czynników wpływających na degradację środowiska naturalnego jest spuścizną rządów poradzieckich: gospodarka i energetyka oparta na węglu, zagrożenia skażeniem pierwiastkami promieniotwórczymi Syr-darii i Amu-darii, jak również rabunkowa gospodarka kopalinami. Do tej grupy dochodzą czynniki wynikające z dynamicznych zmian gospodarczych, urbanizacji i rosnącej zamożności społeczeństw: nadmierny wypas zwierząt, nielegalne polowania, wzrost turystyki, niekontrolowany rozwój rolnictwa i wzrost liczby pojazdów spalinowych.

W ocenie Jerzego Olędzkiego najbardziej niebezpiecznym społecznie skutkiem zmian klimatycznych jest coraz dotkliwszy w tym regionie niedobór wody pitnej. Bardzo istotne jest zahamowanie wzrostu średniej temperatury, bowiem Azja Centralna jest uznawana pod tym względem za jeden z najbardziej wrażliwych regionów świata. Skutkiem globalnego ocieplenia jest coraz szybsze i nadmierne topnienie lodowców w Tadżykistanie i Kirgistanie, a w konsekwencji – powodzie w państwach położonych w dolnym biegu rzek (Kazachstan i Uzbekistan), przeplatane okresami długotrwałych susz i niedoborów wody pitnej. Wyzwaniem dla regionu jest, w pierwszej kolejności, przeciwdziałanie brakowi racjonalności w wykorzystaniu zasobów wodnych. Poważne zagrożenie stanowi rosnące zasolenie głównych zasobów wodnych: jeziora Bałchasz i lodowców w górach Tienszan, będące efektem nadmiernego i niekontrolowanego nawożenia. Konsekwencją jest zmniejszanie się areału uprawnego. W Kazachstanie obszar skażony, czyli o zawartości toksycznych jonów powyżej dopuszczalnego poziomu 0,5% całkowitej masy soli, stanowi 11% całkowitego areału republiki.

Najbardziej znamienym przykładem degradacji środowiska naturalnego jest Jezioro Aralskie, którego powierzchnia w 1960 r. wynosiła 68 000 km², a w 2010 – już tylko 14 280 km². Zmniejszenie tego zbiornika jest skutkiem nadmiernej eksploatacji wód na potrzeby rolnictwa z dwóch głównych dopływów, Syr-darii i Amu-darii. Wysychanie jeziora spowodowało pojawienie się 5,5 mln ha słonej pustyni piaszczystej, co skutkuje gwałtownymi burzami solnymi zanieczyszczającymi atmosferę i stanowiącymi zagrożenie dla obszarów zurbanizowanych. Władze Kazachstanu od wielu lat prowadzą renowację istniejącego poradzieckiego systemu zarządzania wodą, stopniową jego wymianę i wdrażają nowe technologie w dystrybucji wody. Te działania umożliwiły odzyskanie prawie 1000 km² obszaru wodnego jeziora. Nie bez znaczenia jest też zmniejszenie w ostatnich latach areału upraw bawełny o 25% i wprowadzenie nowoczesnych systemów nawadniania pól. Trzeba też wspomnieć o oddanej do użytku w 2005 r. prawie 13-kilometrowej tamie Kokarał, która rozdziela jezioro na dwie strefy, północną oraz południową, i umożliwia akumulację do 29 km³ wody. Woda zgromadzona w północnym zbiorniku jest wykorzystywana do okresowego zasilania południowej jego części, co pozwala uniknąć deficytu w okresach jej niedoboru na 16 000 ha terenów rolniczych.

W ostatnich latach Kazachstan znacznie zintensyfikował działania na rzecz przeciwdziałania degradacji środowiska. W 2013 r. powstała koncepcja tranzytacji w zieloną gospodarkę, która zakłada stopniową transformację z opartej na

węgla w neutralną ekologicznie. Trzeba tu wspomnieć, że jednym z negatywnych skutków gospodarki węglowej, oprócz zanieczyszczenia powietrza, są stale rosnące hałdy popiołu, których wielkość szacuje się na 300 mln ton – z każdego 10 t spalonego węgla pozostają 4 t popiołu.

Realizacja kolejnych inwestycji w obszarze energii odnawialnej umożliwiła uruchomienie prawie 90 zespołów o łącznej mocy ponad 1 GW, 18 farm wiatrowych i 27 słonecznych, 35 hydroelektrowni i 3 bioelektrowni. Aby jednak utrzymać wysoką dynamikę inwestycji ekologicznych, władze republiki powinny zdecydowanie zwiększyć środki przeznaczane na ten cel. O ile bowiem udział wydatków na ochronę środowiska w 2009 r. wynosił 1,03% PKB, to w roku 2016 spadł do zaledwie 0,42%. Jednocześnie obserwuje się znaczący wzrost świadomości ekologicznej i dbałości o środowisko przejawiający się w wielu działaniach zarówno na szczeblu centralnym, jak i lokalnym. Przykładami są choćby porozumienie z brytyjskim koncernem British Petroleum o przekierowaniu strumienia inwestycji z kopalnictwa na budowę farm wiatrowych na szelfie Morza Kaspijskiego czy nowa umowa dzierżawy kosmodromu Baikonur przez Rosję do 2050 r., w której znalazły się zapisy o ochronie środowiska. Władze kazaskie zdecydowały się na ten krok w związku z raportem o fatalnym stanie środowiska w okolicy obiektu, głównie skażenia toksycznymi odpadami, będącego skutkiem 11 przypadków rozbicia raket Proton. Nur-Sułtan wystosował do Moskwy żądanie rekompensaty z tego tytułu, które jednak zostało w całości odrzucone. Nie oznacza to jednak, że władze Kazachstanu nie podejmą dalszych kroków na drodze prawnej. Z kolei przykładem lokalnych inwestycji proekologicznych jest choćby zakup 100 elektrycznych autobusów dla miasta Nur-Sułtan, co ma istotne znaczenie dla ograniczenia gwałtownie rosnącego zanieczyszczenia powietrza w głównych ośrodkach miejskich. Kazachstan stał się najważniejszym w Azji Centralnej centrum transportu towarów między Azją, głównie Chinami, a Europą. To skutkowało znacznym zwiększeniem liczby samochodów spalinowych, które są obecnie odpowiedzialne za generowanie 40% CO₂, 17% związków azotu i 35% pyłków PM_{2,5}. W zasadzie jedynym skutecznym rozwiązaniem ograniczającym to zjawisko jest rozwijanie sieci kolejowych, oczywiście przy jednoczesnym zwiększaniu udziału energii odnawialnej w bilansie energetycznym republiki.

W 2018 r. opracowano instytucjonalne ramy wdrażania i monitorowania zasad zrównoważonego rozwoju gospodarczego. Dokument zawiera plan strategicznych działań do 2025 r. oraz cele do osiągnięcia do roku 2030, a do monitorowania postępów ma służyć regularna analiza 257 rozmaitych wskaźników. Plan działań proekologicznych zakłada do 2030 r. redukcję wytwarzania gazów cieplarnianych o 15% w stosunku do roku 1990 i uzyskanie 50% energii ze źródeł odnawialnych do 2050 r., co wydaje się zadaniem niezwykle ambitnym, bowiem w 2020 r. udział OZE wynosił tylko 3%. Pełną neutralność węglową Kazachstan ma osiągnąć w roku 2060. W realizacji tych celów pomoc ma zapowiadany rządowy długookresowy program subsydiowania pożyczek i kredytów na inwestycje ekologiczne, który umożliwi pokrycie z budżetu do 50% kosztów. W zakresie ochrony środowiska kraj współpracuje i korzysta z pomocy organizacji i instytucji międzynarodowych, m.in. Unii Europejskiej, Azjatyckiego Banku Rozwoju, Azjatyckiego Banku Inwestycji Infrastrukturalnych czy Banku Światowego. Prezydent Kasym-Żomart Tokajew zapowiedział uchwalenie do końca 2021 r. 150 aktów prawnych będących elementami kodeksu środowiskowego opracowanego z OECD i UE. Ma on dotyczyć głównie kopalnictwa – 50 największych firm z tego sektora generuje bowiem 80% zanieczyszczeń przemysłowych. Nowe przepisy będą nakładały na te firmy obowiązek przestrzegania zaostrzonych norm środowiskowych, implementacji nowych ekotechnologii do końca 2025 r. oraz

pokrycia kosztów przywracania środowiska naturalnego do stanu pierwotnego, jeśli zniszczenia powstały w wyniku ich działalności.

Jerzy Olędzki zauważył, że dynamika rozwoju społecznego i gospodarczego wykazała słabość systemu zarządzania odpadami, a także brak programu ich utylizacji. Dotyczy to przede wszystkim braku miejsc składowania, zbyt małej częstotliwości odbierania odpadów i braku zakładów utylizacji. W ośmiu regionach wprowadzono już pilotażowe programy sortowania śmieci, które na razie mają znikomą skuteczność, ale też wykazały, że ustalone opłaty nie pokrywają kosztów utrzymania i rozwijania systemu. Niemniej, rządowy plan zakłada osiągnięcie recyklingu 30% odpadów do końca 2025 r.

Po wykładzie dr. Jerzego Olędzkiego **rozpoczął się panel drugi zatytułowany** *Współpraca Polski i Kazachstanu w perspektywie europejskiej*, który moderował Artur Osiecki – redaktor prowadzący portal www.firma.rp.pl.

Dyskusję rozpoczęła wypowiedź-materiał filmowy **Jerzego Staraka** – konsula honorowego Republiki Kazachstanu w Gdańsku, członka Rady Inwestorów Zagranicznych przy Prezydencie Republiki Kazachstanu. Poruszył on zagadnienie bardzo aktualne w dzisiejszych pandemicznych czasach – znaczenia zdrowia dla dobrego funkcjonowania gospodarki i społeczeństwa, zwłaszcza pod kątem wyzwań w strategicznym obszarze zdrowia publicznego, czyli bezpieczeństwa wszystkich obywateli. Podkreślił też znaczenie sektora farmaceutycznego, który okazał się kluczowy w walce z pandemią COVID-19 i który nie zawiódł polskich i kazachskich pacjentów, zwiększając natychmiast dostawy do szpitali ważnych leków, zwłaszcza ratujących życie. Konsul stwierdził, iż „pandemia dobitnie pokazała, że zbudowanie silnego, lokalnego producenta leków to klucz do bezpieczeństwa farmaceutycznego, w którym sektor ten wzmacnia gospodarkę i wpływa na jej innowacyjność, oraz podnoszenie kompetencji kadr, a dodatkowo w sytuacjach kryzysowych staje się nieocenionym źródłem suwerenności państwowej”. Na szczególną uwagę zasługują osiągnięcia działającego w Kazachstanie zakładu Santo, w którym zaimplementowano cyfryzację procesów identyfikacji i monitorowania dystrybucji leków w obszarze produkcji, a także rozwiązania IOT (internet rzeczy) oraz szkolenia kompetencji przemysłowych opartych na AI i wirtualnej rzeczywistości. Dodatkowo w firmie obowiązują wysokie standardy dbałości o środowisko, skutecznie obniżana jest emisja dwutlenku węgla oraz aktywnie wspiera ona władze lokalne w realizacji programu zwiększenia zadrzewienia Kazachstanu. Prezes powiedział:

W Kazachstanie, gdzie pandemia uderzyła mocno już w pierwszej fali, podjęliśmy szereg działań wspierających skierowanych na pomoc dla służby zdrowia. Przekazaliśmy najbardziej potrzebne darowizny. Były to między innymi specjalistyczne kombinezony ochronne, maseczki, gogle dla wielu poliklinik, które zwracały się do nas o pomoc, gdy pojawiły się indywidualne pilne zapytania o leki, również przekazywaliśmy je w darach. Na prośbę SK Farmacja maksymalnie zwiększyliśmy produkcję antybiotyków i leków sterylnych dostosowanych do działania intensywnej terapii.

Jerzy Starak zwrócił uwagę na fakt, że w stosunku do zagranicznych inwestorów instytucje Kazachstanu były zawsze otwarte na dialog i poszukiwanie konkretnych rozwiązań. Dzięki tej postawie władz to właśnie w Kazachstanie Polpharma finalizuje budowę hubu farmaceutycznego na obszar całej Azji Centralnej. Jerzy Starak powiedział: „W 2010 r. podjąłem się roli honorowego konsula Kazachstanu w Polsce, bo wierzyłem i wierzę nadal, że Kazachstan to świetne miejsce na inwestycje. Rynek ten jest na tyle chłonny, że znajdzie tu

przeestrzeń wielu graczy, dlatego będę zachęcał innych do inwestowania w tym kraju”.

Madina Dżarbusynowa – kierownik działu organizacji międzynarodowych oraz stowarzyszeń integracyjnych w Instytucie Polityki Zagranicznej przy MSZ Kazachstanu – odniosła się do kwestii współpracy między Kazachstanem a UE w ramach odbudowy gospodarki po pandemii. W tym względzie bardzo ważną rolę odgrywa porozumienie o rozszerzonej współpracy pomiędzy bankiem centralnym a UE, które weszło w życie 1 marca 2020 r. Podpisanie tego porozumienia świadczy o tym, że „w Kazachstanie nastąpiły bardzo postępowe reformy, które sprzyjały rozwojowi gospodarki, przemysłu, jak również zapewniły status kluczowego partnera w Unii Europejskiej”. Odnosząc się do wyzwań okresu postcovidowego, bardzo ważna jest aktywizacja wszystkich instrumentów w ramach porozumienia o rozszerzonym partnerstwie i współpracy z Unią Europejską oraz innych projektów w celu zwiększenia wzajemnego handlu, przyciągnięcia inwestycji, cyfryzacji gospodarki, współpracy w zakresie rozwoju energetyki, przemysłu spożywczego i systemu kształcenia. Dysponujące zaawansowanymi technologiami i innowacjami europejskie przedsiębiorstwa, również polskie, dostrzegają możliwość rozszerzenia swojej działalności w Kazachstanie w kierunku rozwiązywania zadań systemowych, które zostały postawione przed rządami. Z kolei dla Kazachstanu bardzo ważne jest rozwijanie polityki regionalnej w celach gospodarczych i społecznych, w tym współpraca w ramach całej Azji Centralnej. Sferami perspektywicznymi są przede wszystkim transport, logistyka, rolnictwo, budowa maszyn, technologie, a także zaangażowanie w nowe projekty, jak energetyka, handel elektroniczny, technologie informacyjne, finanse i bankowość. Kazachstan jest też gotowy do realizacji założeń polityki proekologicznej, przy jednoczesnym wspólnym poszukiwaniu rozwiązań zmierzających do dekarbonizacji i wymiany doświadczeń m.in. w zakresie odnawialnych źródeł energii.

Krzysztof Domarecki – założyciel Grupy Selena, współtwórca jej międzynarodowego sukcesu, obecnie prezes Fidiash EVC, polskiego funduszu inwestycyjnego – przez pryzmat własnych doświadczeń biznesowych omówił potencjalne pola do współpracy Polski, i szerzej – całej UE, z Kazachstanem, wskazując dwa główne obszary. Pierwszym jest konieczność aktywizacji wymiany młodzieży, która w ostatnich latach została praktycznie zapomniana. Powiedział:

My w biznesie obecnie widzimy coraz większy deficyt takiego wzajemnego zrozumienia właśnie po stronie młodego pokolenia. Ja jeszcze należę do tego pokolenia, które językiem rosyjskim posługuje się swobodnie, a jak wiadomo, jest to język międzynarodowy zwłaszcza na terenie byłego RWPG. Natomiast młode pokolenia nie będą budowały współpracy Polska-Kazachstan bez wzajemnego zrozumienia i bez lepszego poznania.

Drugim obszarem jest podniesienie jakości działalności informacyjnej w zakresie potrzeb i możliwości kraju, zarówno po stronie Polski, jak i Kazachstanu. Kolejne, w których jest już realizowana współpraca, ale należy ją rozwijać, to przede wszystkim przemysł maszynowy oraz branża chemiczna, zarówno chemii gospodarczej, jak i budowlanej, co wynika z bardzo dużych potrzeb Kazachstanu w zakresie materiałów budowlanych, które nie zawsze można zaspokoić produktami z lokalnej produkcji. W dalszej kolejności są to branże medyczna i farmaceutyczna oraz rolno-spożywcza. W ocenie Krzysztofa Domareckiego „zmiany klimatyczne, na które wszyscy trochę narzekamy w przypadku Kazachstanu, nie zawsze muszą być niekorzystne dlatego, że będą umożliwiały i hodowlę, i produkcję nowych gatunków roślin. W związku z tym

tutaj zaangażowanie polskich podmiotów mogłoby dać bardzo dobry rezultat zarówno dla gospodarki polskiej, jak i Kazachstanu”. Naturalny wydaje się proces włączenia do współpracy nowych branż, które dotychczas nie były eksploatowane: rynek nowych technologii oraz sektory finansowy i doradczy. W ocenie prezesa potencjał ekonomiczny współpracy między Polską i Kazachstanem jest znacznie większy niż dotychczas wykorzystywany.

Žandos Temirgali – dyrektor departamentu ds. przyciągania inwestycji w Kazakh Invest – dokonał identyfikacji branż, w których dostrzega największe szanse na intensyfikację współpracy z Polską, i szerzej – z UE. Działalność Kazakh Invest jest ukierunkowana na wspieranie realizacji projektów inwestycyjnych na wszystkich etapach i pomoc inwestorom zagranicznym, w tym oczywiście z Polski. Aktualnie instytucja monitoruje ponad 30 projektów z udziałem europejskich inwestorów, wartych łącznie 1,3 mld USD. Kilka z nich dotyczy polskich inwestorów. Najważniejszymi obecnie obszarami, w których widoczna jest intensyfikacja współpracy, są farmaceutyka i branża samochodowa. Bardzo doceniany jest udział Polski w tym ostatnim. Ponieważ Kazachstan na chwilę obecną importuje samochody, części i podzespoły motoryzacyjne na kwotę ok. 17 mld USD rocznie, w tym obszarze istnieje bardzo duży potencjał dla importu z Polski, ale też kooperacji lokalnych przedsiębiorstw. Ze swojej strony Kazachstan, w ramach porozumienia o inwestycjach, oferuje korzystne warunki podatkowe i finansowe, wsparcie eksportowe, a także tereny pod zabudowę. Istnieje też możliwość szerokiej współpracy w przemyśle spożywczym i rolnictwie, jako że Polska już zajmuje ważne miejsce w kazaskim sektorze spożywczym, rolnictwie, a także ogrodnictwie i produkcji ciepłarnianej. Ponadto dla rozwoju Kazachstanu bardzo ważnymi branżami są biotechnologia i farmaceutyka – jest to kolejny obszar nawiązania współpracy z Polską, w której uczestniczy 200 firm zajmujących się biotechnologią, a wartość eksportu wynosi ok. 2 mld euro. Žandos Temirgali stwierdził także: „Ponadto z nowych branż chciałbym podkreślić odnawialne źródła energii”.

Maciej Madaliński – kierownik wydziału politycznego, prasowego i informacyjnego przedstawicielstwa UE w Kazachstanie – w swoim wystąpieniu podkreślił, że Polska, działając na forum unijnym, może pomóc w intensyfikacji bilateralnych stosunków na linii UE-Kazachstan. Przede wszystkim bardzo ważne jest uruchomienie w ramach nowego siedmioletniego budżetowania środków w wysokości od 16 do 18 mln euro do strategicznego wsparcia współpracy z Kazachstanem.

Wydaje się, że tutaj będzie szansa również dla państw członkowskich, na przykład dla Polski, która, jak wiadomo, ma dużo atrybutów. Tak konkretnie, na przykład kilka dni temu dostaliśmy zapytanie z polskiej Inspekcji Transportu Drogowego, jak można współpracować w ramach unijnych, i okazuje się, że teraz Kazachstan może już wdrażać te instrumenty, które wcześniej były znane z krajów bliższych, jak Ukraina bądź Mołdawia. Mam na myśli te instrumenty, w których państwa członkowskie mogą angażować się we wdrażanie programów współpracy bezpośrednio tutaj, na miejscu, ich instytucje pomagają tutejszym instytucjom.

Przykładem jest choćby Inspekcja Transportu Drogowego i otwartą kwestią pozostaje zorganizowanie współpracy między unijnymi a kazaskimi instytucjami w tym obszarze. Drugim pilnym tematem jest powrót do dyskusji o wizach, jako że proces ułatwień wizowych dla Kazachstanu został zahamowany jeszcze przed pandemią.

Polska powinna bardzo mocno lobbować w Brukseli za odblokowaniem działań w sprawach wizowych, ponieważ może najwięcej zyskać m.in. na intensyfikacji

wymiany studentów. Warto tu wspomnieć o programie **Bolaszak**, który jest idealnym przykładem inwestycji Kazachstanu w przyszłe pokolenie. W związku z tym pojawiła się ze strony kazaskiej propozycja organizacji cyklu konferencji, aby upowszechnić wśród kazaskich studentów możliwości podejmowania nauki na uczelniach w UE. I to właśnie jest szansa promocji Polski, gdzie wciąż studiuje wielu Kazachów, choć ogólna ich liczba w UE maleje na rzecz Rosji i Chin.

Bardzo ważnym obszarem współpracy jest też rozwijanie transportu, zwłaszcza ułatwień w podróżowaniu między Kazachstanem a UE. Również w tym kontekście priorytetem dla Polski powinno być wznowienie połączeń lotniczych z Nur-Sułtanu. Jeśli Polska chce odgrywać większą rolę w relacjach z Kazachstanem na tle państw „starej Unii”, powinna zdecydowanie zwiększyć swoją aktywność na comiesięcznych spotkaniach tzw. Platformy Biznesowej między UE a premierem Kazachstanu. Polska mogłaby też wystąpić z inicjatywą rozmów w sprawie preferencji handlowych dla Kazachstanu, który jest pierwszym krajem regionu z obowiązującą tzw. umową o rozszerzonym partnerstwie i współpracy, w której zawarto część kwestii dotyczących handlu i związanych z nim preferencji, ale bardzo ważne jest jeszcze ustalenie zasad prawnych m.in. dotyczących ochrony inwestycji czy ubezpieczeń.

Seminarium zwieńczyły odpowiedzi dr. Jerzego Olędzkiego na **pytania zadawane przez publiczność**. Zauważył on, że troska o odpowiedzialne wykorzystanie zasobów Morza Kaspijskiego może odegrać ważną rolę w integracji państw nad nim położonych. Chociaż istnieją takie plany w tym zakresie, warto zauważyć, że dla ich pełnej realizacji niezbędna jest rozbudowa infrastruktury transportu, w tym sieci drogowej i kolejowej. Przy czym ich realizacja jest o tyle trudna, że region jest obszarem rozległym, co rzutuje na koszty i złożoność inwestycji tego typu.

Według dr. Olędzkiego rozwój morskiej energetyki wiatrowej ma przed sobą perspektywy. Przy czym jest to inwestycja zdecydowanie droższa niż konwencjonalne farmy wiatrowe i panele słoneczne. Badania pokazują, że przedsięwzięcia tego typu mimo trudności mogą być jednak opłacalne, jeśli uda się wykorzystać rozległy szelf. Co ważne, nie ma tu sporów granicznych, jeśli chodzi o ich budowę.

A Story of Victory? The 30th Anniversary of Kazakh Statehood and Challenges for the Future

Report from the Debate, 25 May 2021

On 25 May 2021, the Boym Institute, in cooperation with the Embassy of the Republic of Kazakhstan, organised an international debate with former Polish President Aleksander Kwaśniewski (1995-2005).

Organisers of the debate: Jerzy Olędzki, Patrycja Pendrakowska, Magdalena Sobańska-Cwalina, Krzysztof M. Zalewski

Report editors: Wiktor Nycz, Jerzy Olędzki, Magdalena Sobańska-Cwalina

Conclusions:

On the 25 May 2021, the Boym Institute, in cooperation with the Embassy of the Republic of Kazakhstan, organised an international debate with former Polish President Aleksander Kwaśniewski (1995-2005) in an online form.

The debate reviewed the economic changes of the last three decades in Kazakhstan; it outlined opportunities and challenges for the cooperation of Poland and Kazakhstan.

Transformation of energy. Both Poland and Kazakhstan are heavily dependent on energy that relies on fossil fuels, especially hard coal. Both countries are increasing the share of renewable energy sources. These resource and energy topics may be excellent for sharing the experience and conducting joint projects.

Tourism is an untapped field for bilateral cooperation between Poland and Kazakhstan. When the pandemic is over with the abolition of restrictions, it is worth encouraging Poles to visit Kazakhstan and Kazakhs to visit Poland. In case of Kazaks traveling to Poland, Polish government should advocate for visas facilitation on the EU level.

Exchange programmes for youth are very promising and coming, **implementation would increase the popularity of studying in the partner country.** Polish universities can be promoted in Kazakhstan within the Bolashak scholarship programme. Academic cooperation would benefit both countries.

Student exchanges, shared research and development have the potential for further **cooperation between universities.**

In central Asia, regular face to face meetings are valued. They also prosper as a sign of respect and affirmation commitment. For this reason, visits and meetings at various levels of state administration should take place as often as possible. **State administration should support more bilateral cooperation, including business,** governance, culture and other institutions.

There is an untapped potential in **cooperation between Polish and Kazakh state institutions within the framework of EU institutions.** For example, the opportunity for such cooperation lies with the Road Transport Inspection.

Air transport should also be an essential factor in supporting economic partnership in this factor **restoring the regular flight connections** between those two countries from the earliest possible day.

Report from the debate

Organisers of the debate : Patrycja Pendrakowska, Krzysztof M. Zalewski, Jerzy Olędzki, Magdalena Sobańska-Cwalina

Moderators: Patrycja Pendrakowska, Artur Osiecki (the economic journalist who specialises in EU fund, export and local government, editor-in-chief of the website www.firma.rp.pl)

The opening of the seminar by Patrycja Pendrakowska – President of the the Michal Boym Institute for Asian and Global Studies- was followed by the speech of Extraordinary and Plenipotentiary Ambassador the Republic of Kazakhstan to the Republic of Poland Alim Karabayev. As he warmly greeted the debate participants, he thanked Aleksander Kwasniewski, President of the Republic of Poland from 1995-2005- for his positive attitude toward Kazakhstan and cooperation.

The Ambassador recalled the 30 years of undertaking the rational actions that resulted in Kazakhstan development and international cooperation. In his view, the will of cooperation and building peaceful relations can be observed in the resolution of nuclear weapons. Kazakhstan gave up nuclear weapons immediately after becoming an independent country.

The key role in the history of the independent Kazakhstan is continued by the consistent implementation of the policies that are strengthening peace, securing internal development, solving humanitarian and environmental problems, and providing security and counter-terrorism. Moreover, the postulate of sovereignty is also carried by economic independence, which attracts large foreign investors, and reforms industrial and educational spheres.

Kazakhstan is a leader in Central Asia in terms of foreign direct investment; during 30 years of independence, it has raised more than USD 330 billion. The Ambassador stressed that the country's success is related to the realisations of the President's concept, which results in the modernisation of the economic system and the reinforcement of the citizens' confidence. The public council was founded to conduct the dialogue and acceptance of the reforms.

The government of Kazakhstan has also developed political reform packages that undertake important issues such as the principles of peaceful gatherings, election law, as well as signing and ratifying the second protocol on political and civil rights or abolishing the death penalty.

The Ambassador recalled Polish-Kazakh relations, which have their origins in distant history. He also mentioned the Polish contribution in popularising traditions and culture in Europe and the world through literature, music and pioneering research in folklore. The Polish people also owe a lot to the Kazakhs, who supported and helped survive those who were forcibly settled in Kazakhs land by the tsarist and Soviet authorities. There is still a Polish diaspora in Kazakhstan, which counts over 30 thousand people. Authorities of Independent Kazakhstan arranged all the necessary conditions for Polish people to learn the language, history, culture and provided religion with Polish traditions.

All political, economic, social, and cultural determinants and actions resulted in a well-developing relationship between Poland and Kazakhstan. At present, Poland is a promising partner for Kazakhstan in trade and investment. The links

between these two countries are developing dynamically, which leads to an optimistic future.

In the aftermath of the Ambassador's speech, the moderator **Patrycja Pendrakowska interviewed Aleksander Kwaśniewski, Polish President, from 1995-2005.**

He referred to his personal experience of interaction with the authorities of the Republic of Kazakhstan, emphasising:

After my presidency, I had the opportunity to be in an international group of advisors that worked with President Nazarbayev and the government of Kazakhstan. So I can humbly call myself a witness to the significant changes that have taken place in Kazakhstan over these 30 years, and I must say that the changes are impressive. During this time, it was possible to create a strong, responsible state with quite efficient, probably not ideal, but still efficient structures, significant in the region and the world. Secondly, a strong economy allows Kazakhstan to achieve the modernisation goals of Kazakhstan. During these 30 years, President Nazarbayev has managed to build the identity of Kazakhstan and the Kazakhs nation, which was not easy after a long time of Russian, and then Soviet domination.

Kwaśniewski valued the peaceful coexistence of different cultures and religions in the region of Kazakhstan. He also mentioned that those 30 years have shown that Kazakhstan plays an important role not only in the part of Central Asia but also in the international arena. Those 30 years show that Kazakhstan is not a place of conflict and tension but is an example of stability, dialogue, cooperation and mutual respect. These examples are achievements that have to be noticed, especially in this challenging region and turbulent world.

The Polish President said, "Those 30 years is a story of great success, and as a witness to these accomplishments, I pay respect to the success of Kazakhs people, the people who led the politics of Kazakhstan. This is indeed something that is worthy of respect" while referring to the political reforms carried out in Kazakhstan, also called the process of authorities transformation.

When asked by the moderator about the opportunities and challenges that Kazakhstan is facing, the Polish President referred to the problems arising from the ongoing pandemic. He followed by his opinion:

The economic relations are going to be intensified because we are heading into a period of significant superpower rivalry. For Kazakhstan, which is located between China and Russia, those are obviously important things. The tensions between China and the US will have an impact, perhaps only splintering, but nonetheless, on what actually goes on in Kazakhstan.

Aleksander Kwaśniewski also diagnosed the essence of the tensions between Russia and the West- the United States and the European Union. He acknowledged the effective, multivector policy of the Kazakh authorities. In his opinion, maintaining good relations will not be as simple anymore in forthcoming years. There might be a demand that Kazakhstan take sides in ties with China, Russia, or the US. Moreover, there are challenges of new technologies and schooling, and changes in the industrial structures. The next thing that urges is political transformation; the former President said: "To put in bluntly, how much democratisation in Kazakhstan will be continued and will it not cause conflicts among the communities, or people? Is it possible to continue this peacefully, without sacrificing the social capital?", "It is necessary

to expand the scope of freedom, the scope of political parties' responsibility. Those are very complex processes that may cause tensions". At the moderator's request, Kwaśniewski referred to relations between Kazakhstan-Poland and Europe.

Aleksander Kwaśniewski pointed out that the location of Kazakhstan is in a way similar to the location of Poland, which is located between Germany and Russia, i.e. two strong countries. He positively estimated the expanding volume of economic cooperation between Poland and Kazakhstan. He recalled the first investments, such as Polpharma, that took place during his presidency. In his opinion, Kazakhstan is an attractive market, also due to the surroundings, i.e. the whole of Central Asia, and this is why the development of cooperation, including investment cooperation, should be continued. Poland and Kazakhstan are two attractive tourist destinations for both nations. Kwaśniewski stressed that the remaining untapped tourist potential should be realised when the pandemic is over. The Polish community in Kazakhstan is excellent for development. He also positively valued the cooperation between both countries over the last 30 years. However, he highlighted that there should be more participation at the political level, as more frequent presidential visits, meetings of prime ministers and youth exchanges. He said: "I consider the cooperation between universities, student and youth exchanges insufficient". He referred to the historical events and the fact that many Poles were imprisoned and exiled to this region by Russian and Soviet authorities could survive in the difficult times, thanks to the help of the Kazakhs people. The foundation of successful Polish-Kazakh cooperation is a similar role of both countries in their regions, as the lack of conflict. In his closing remarks, Aleksander Kwaśniewski thanked the organisers of the debate. He congratulated himself on the 30th anniversary of Kazakhstan's independence and expressed his admiration for the Kazakh people. He asked the Ambassador of Kazakhstan to convey his best greetings to President Nazarbayev and Tokayev, whom he knows very well and values not only as politicians but also as friends of Poland. The Ambassador of the Republic of Kazakhstan to Poland thanked and appreciated these words.

The second part of the debate was inaugurated by the mini-lecture of **Magdalena Sobańska-Cwalina, PhD**, an analyst of the Boym Institute, entitled "From Independence to the Leader of Central Asia". The lecture was about a brief economic history of modern Kazakhstan, which emphasised that an overview of the Republic should precede the assessment of development in its historical context, that is, the economy of the USSR. At that time, Kazakhstan was assigned to the role of mineral supplier and agricultural producer, used by other republics. The functions assigned to the Socialist Republic of Kazakhstan were often characterised by a low added value, minimising the schooling development and environmental degradation. The consequence of belonging to the USSR can be observed in the susceptibility of post-communist societies to corruption. According to Sobańska-Cwalina, "in parallel to the transformation, the country's authorities were building their own state, administration, legal system, and introducing their own currency. Thus, they found themselves in a much more difficult situation than, for example, the Polish authorities at the same time". After the collapse of the Soviet Union, Kazakhstan went through an economic crisis. In the early 1990s, the United Nations ranked Kazakhstan among the countries as the country with the lowest standard of living in the world. One-third of the Kazakhstan population lived below the poverty line. There were blackouts in the supplies of electricity, heat and gas. In the second half of the 1990s, economic policies limited inflation. The beginning of the 21st century brought rapid economic growth due to launching new oil and gas fields.

Figure 1: GDP growth in Kazakhstan (y/y in %), Source: Boym Institute based on World Bank data, <https://data.worldbank.org/> [accessed 29.04.2021]

The GDP of Kazakhstan has been dependent on the global prices of hydrocarbons. In 2019, almost half of the budget impact came from taxes paid by the 30 largest companies in the oil and gas sector. The recovery, which began in the late 1990s, is tied to earlier economic policies and legislative reforms, especially those attractive for foreign investors in the oil sector. The level of economic development, which accounts for more than 60% of the region's GDP, makes Kazakhstan an undisputed leader of Central Asia.

According to Magdalena Sobańska-Cwalina, "the progress that Kazakhstan has gone through in the last decades is well illustrated by the ranking of the Index of Economic Freedom, which was published in 2021 by The Heritage Foundation, an American think tank". In this Index, Kazakhstan appears as the clear leader of the region, the results of which are significantly better than Polish ones. For the first time in history, Kazakhstan's economy has joined the ranks of the freest. In 1998, when Kazakhstan was ranked in this Index for the first time, it started from the position of a country with a repressed economy. That can be observed in the economy of its neighbour, Turkmenistan, which had not changed over those years when Kazakhstan progressed. In the World Bank's Doing Business 2020 ranking, Kazakhstan was ranked 25th, while Poland was ranked 40th. Moreover, the poverty rate in Kazakhstan is the lowest of all the countries of the Commonwealth of Independent States.

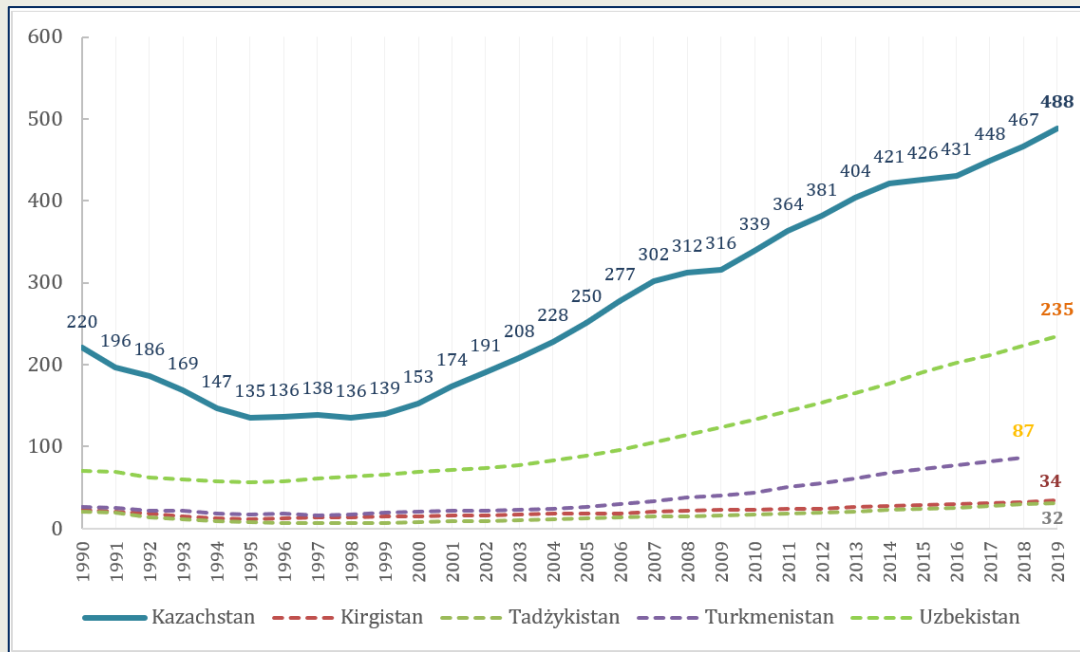

Figure 2: GDP in Central Asian countries in billion international dollars, by purchasing power parity, 1990-2019, Source: Boym Institute based on World Bank data, <https://data.worldbank.org/> [accessed 29.04.2021]

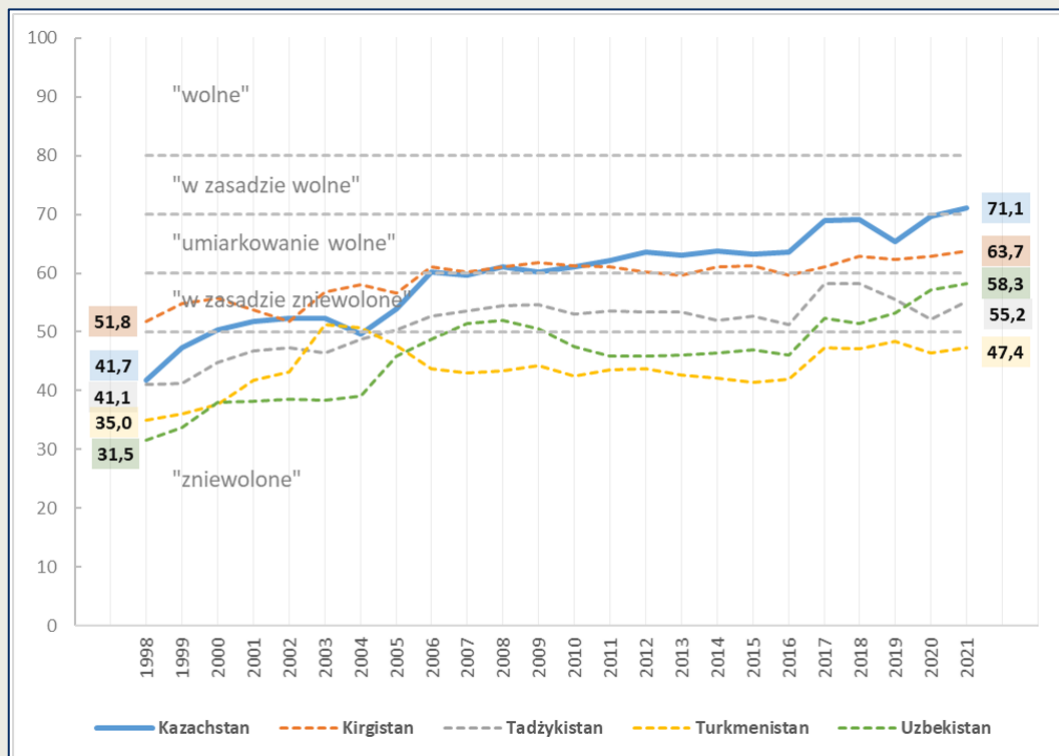

Figure 3. Scores of Central Asian countries in the Index of Economic Freedom 1998-2021, Source: Boym Institute based on data from the American think tank The Heritage Foundation, <https://www.heritage.org/index/> [accessed: 29.04.2021].

After the lecture of Magdalena Sobańska-Cwalina, PhD, the first part of the panel was inaugurated by the discussion named **Transformation in Kazaks style, the anatomy of Kazakhstan development in comparison with other Central Asian countries.**

Bołat Nurgaliyev – Chairman of the Board of the Foreign Policy Research Institute under the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan – remarked that “three decades of sovereign development have confirmed the rationality, pragmatism and validity of the multi-vector nature of Kazakhstan’s foreign policy, which President Nazarbayev and Tokayev started”. In Nurgaliyev’s opinion, the leading position of Kazakhstan in the economic transformation in Central Asia is contributed to the strategy of foreign investment. He said that the key success was in the stability and continuity of foreign policy since gaining independence. This resulted in good relations with all the countries in this region, and more broadly on the continent and the world. As the only Central Asian republic, Kazakhstan did not participate in any of the international conflicts for 30 years. On the contrary, it was an active initiator and participant of peace ventures.

Kazakhstan competently uses its geographic location to develop a multi-vector foreign policy and strengthen neighbourly relations. In March last year, President Tokajew directed the continuation of foreign policy for 2020-2030, representing the continuation of this policy’s fundamental tenets, taking the transformation of the current system of international relations into account. The two major problems in current international relations are the rise of globalism and the rise of nationalism. The conflict between those two problems is the biggest threat to the world. Current and future changes and threats are carefully analysed while strengthening its contribution to the international community. Kazakhstan’s increasing importance at the same time impacts the stabilising of the situation in Central Asia. One example of the activities stabilising the situation in this area is establishing the Agency for International Development of Kazakhstan. This agency is supporting the development of the neighbouring countries. The other example of Kazakhstan’s domestic activities is strengthening its position in global systems, as well as improving the competitiveness of the national economy. In addition, Kazakhstan has entered the path of sustainable development, implementing the principles of the “green economy”, as the efficient use of water, land and other natural resources and riches. Poland, an important participant in the global transport market, should support Kazakhstan in establishing transcontinental transport and logistic hubs on the main east-west and north south-routes within the framework of the Bright Path programme. The functionality of the International Financial Center in Astana and the attraction of large foreign companies to manage Kazakh commodity exchanges are also worth mentioning.

Adrak Zebeszow is the Chairman of the Investment Committee of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan. Adrak stated that for Kazakhstan, “conducting the 2017 Expo was a very significant event, and should be borne in mind that never before, in such size, has such an event been held either in the country or in the region. Expo gave us a great opportunity to focus on investments”. The 2017 expo was a milestone event, which marked the beginning of implementing three priority economic projects: pharmaceutical research, agricultural industry, and digital technologies. In all these three areas, Polish investments play a significant role in responding to the prioritised policy of attracting capital and foreign investment. To increase the competitiveness and attractiveness of the economy, Kazakhstan has implemented the standards of various international organisations. In addition, in 2019, investment applications were implemented to enable faster processing, and a new international and financial centre was opened in Nur-Sultan. The implementation in litigation and claims also impacted pro-investment changes, including the role of international arbitration. An important step to development was the appeal of communities servants in all central and local bodies with authority to make quick and effective decisions. Moreover,

Kazakhstan constantly monitors the processes of investment realisation to identify areas that need changes and improvements, thus constantly increasing the attractiveness of the region for potential investors. Ardak Zebeszow also stated that “it is important for Kazakhstan not only to attract investors but also to work on maintaining those investments and investors, with the cooperation, development and negotiation of constructive ideas related to attracting Polish investments in Kazakhstan with Polish business representatives.”

Professor Andrzej Wierzbicki, PhD, Chair of the Eastern Studies Department at the University of Warsaw. During his speech the professor focused on the key factors for economic transformations in Kazakhstan. He also said that the potential of the current republic is partly inherited from the Kazakh Soviet Socialist Republic. Firstly, the territory of Kazakhstan was established within the borders of the former Soviet republic. Secondly, the economy is also somehow inherited because Kazakhstan had a role of agricultural provider in the Soviet Union. At the same time, it was the most industrialised republic of Central Asia with well-developed metallurgical and mining industries. After gaining sovereignty, the interethnic peace also featured economic development, which created a network of processes that mutually influenced each other. Interethnic harmony was achieved mainly due to the policies initiated by the first President of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev. As a result of this legislation, institutions such as the Assembly of the People of Kazakhstan, which cultivates the idea of a Kazakh community regardless of birth, nationality or religion, were established. Kazakhstan managed to preserve its territorial integrity, avoiding internal disputes between the so-called Khanatas (senior, middle, junior) and Russian, Uyghur and Uzbek separatism. Other elements that conduct development are economic reforms and the development of oil and gas fields at an early stage of economic transition. It should be highlighted that Kazakhstan is one of the major oil producers. However, it has not limited its economic growth solely to exploit this resource. In the meantime, structural and institutional reforms were competent, which led to economic liberalisation and attracting foreign investors. The reforms managing the council flats and pensions are also worth noting. Another point of transformation is the ongoing process of Kazakhstan’s integration into the world economy. The republic is a member of many international organisations which bring tangible benefits. Andrzej Wierzbicki commented:

Kazakhstan is located between, metaphorically speaking, a bear and the dragon; it is between the Russian Federation and PRC. So far, Kazakhstan has been very cleverly taking advantage of those two superpowers, which are consequently almost bidding to pull Kazakhstan closer to each other. As for now, the Kazakhstan authorities are managing to maintain a balance and gain political support from their position, which unfortunately is not possible for other countries in a similar situation.

Krzysztof Strachota, PhD – head of the Turkey, Caucasus and Central Asia Team at the Center for Eastern Studies- said that the analysis of Kazakhstan roots for the success was achieved by sustainable actions. When comparing Kazakhstan’s reforms with other republics, it is undoubtedly impressive; however, Kyrgyzstan scored better because it was the leader in terms of democratic and market reforms for ten years. In turn, when considering the aspects of state strength, its fullness, and subjective policy- for 15 years, Uzbekistan was the leader in the region. Originally, it also appeared that Turkmenistan was the “number one” in terms of income from deposit exploitation due to its unique management nature; however, Kazakhstan has become the undisputed leader in this area. Kazakhstan is the country that, across all its neighbours, including Russia, has found itself at a higher level of

development for the first time. Krzysztof Strachota, PhD, while speaking about the roots of this success, stated:

In my opinion, this is a result of a country's ability to face the challenges it is facing while avoiding following Chinese, Russian, or Western countries. In this aspect, Kazakhstan is an example of moderation and success in the gradual reform implementation.

Today's Kazakhstan is a country characterised by territorial integrity and internal peace, where internal reforms were carried out, and a controversial case of succession was resolved. The ability to act moderate and ensure effectiveness is an undoubted advantage of the republic. This allows us to look at further development with enthusiasm.

The first discussion panel was concluded by **Julia Horedecka** – the Head of the Foreign Trade Office in Nur-Sultan (PAIH) – she noted that Kazakhstan is the most open country in the region and has a welcoming business environment and partnership. In her opinion, Kazakhstan is carrying out large-scale reforms to strengthen investor protection, reduce bureaucracy, increase tax transparency and support enterprises. Another significant advantage is the fact that in Kazakhstan, there is an uncomplicated procedure for establishing and conducting business, which benefits Polish entities. Therefore, Kazakhstan is one of the most promising markets for Polish business.

According to the statement of the head of ZBH PAIH (international trading offices of PAIH) with the office in Kazakhstan, many Polish entities consider Kazakhstan as a platform for market expansion into its neighboring surrounding countries, including the Eurasian Economic Union. Its attractiveness can be confirmed by 450 Polish companies, which are willing to join this market. Last year they used the services of the office. Currently, there are 150 companies with Polish capital registered in the republic; their capital is visible in almost all economic sectors. Significantly, Polish products have always been well perceived by consumers and attributed with good quality. It has become a tradition for Kazakhstan to import Polish pharmaceutical products, cosmetics, hygiene products, apples, machinery and devices. In turn, Kazakhstan exports to Poland include: oils, crude oil, phosphorus, propane, butane, fish processed products and agricultural products, including wheat, and flax, of which it is a leading producer. Kazakhstan's strong position in Eurasian trade is the consequence of its unique location in the region's heart. This enabled the republic to become one of the major trans-shipment centres on the new Silk Route, the same as Poland in its European part. Kazakhstan accounts for 70% of all transit land transports between China and Europe, and this rate is growing every year. This is why the authorities are focusing on the development of the transport and logistics sector. Currently, Kazakhstan's economy is going through another stage of the diversification process. One of the strategic tasks is to develop the processing of natural resources and export manufactured products. This should improve the condition of the economy and infrastructure of raw materials. Poland has a range of solutions, including the energy sector, machine-building, food processing, or agriculture, which can become the foundation of deepened bilateral economic cooperation and strengthen both countries' role as the key trading centres on the Silk Route.

During the chat panel, there was a question, whether any steps are planned to implement trade preferences on the EU-Kazakhstan route. The answer was given by the participant of the next panel, **Maciej Madaliński** – head of the political, press and information department at the EU delegation in Kazakhstan.

He remarked that a pandemic has recently impacted the trade indicators between the EU and Kazakhstan. He stated that “Kazakhstan is the first country in the Central Asian region to have the so-called Enhanced partnership and Cooperation Agreement for a year now”. Although the agreement entered into force on 1 March 2020, which was already in the ongoing pandemic, its effects will be positive for trade and investments. However, it should be added that while some Central Asian countries are applying for the so-called GSP+ status, Kazakhstan, as a more prosperous country than its neighbours, cannot apply.

The next part of the meeting was followed by a mini-lecture prepared by **Jerzy Olędzki, PhD**, an analyst of the Boym Institute on *Climate Change, Environmental Protection and Water Resources, A Fundamental Challenge for Central Asia*. Jerzy Olędzki stated that in the case of Central Asia, many factors are the heritage of post-Soviet governments: coal-based economy and energy, threats of radioactive contamination of the Syr-Darya and Amu-Darya rivers, as well as the pillage of mineral resources. Then there are the factors resulting from dynamic economic change, urbanisation, and the growing affluence of societies: overgrazing of animals, illegal hunting, increased tourism, uncontrolled agricultural development, and the growth of internal combustion vehicles.

According to the speaker, the most dangerous effect of climate change is the increasingly acute shortage of drinking water in the region. It is important to stop the rise of the average temperature because Central Asia is considered one of the most fragile regions in the world in these terms. The effect of global warming is observed in an accelerating and excessive melting of glaciers in Tajikistan and Kyrgyzstan. Consequently, there are floods in the downstream countries (Kazakhstan and Uzbekistan), with periods of prolonged droughts and shortages of drinking water. The main challenge for the region is to prevent the irresponsible use of water resources. A serious concern is an increasing salinity in the primary water resources: Lake Balkhash and the glaciers in the Tianshan mountains, which results from excessive and uncontrolled fertilisation. This impacts the reduction of arable land. In Kazakhstan, the contaminated area, which is the content of toxic ions above the permissible level of 0.5% of the total salt mass, accounts for 11% of the total area of the republic.

The most emblematic example of environmental degradation is the Aral Sea, which had an area of 68,000 km² in 1960 and decreased to just 14,280 km² in 2010. The decrease of this reservoir is the consequence of water overexploitation for the agricultural needs from the two major tributaries; the Syr-Darya and the Amu-Darya. Desiccation of the lake has resulted in the formation of 5.5 million hectares of the salt-sand desert, which creates violent salt storms polluting the atmosphere and endangering urbanised areas. To stop this process, Kazakhstan has been implementing the existing post-Soviet water management system, gradually replacing it with new technologies in water distribution. This implementation has made it possible to recover almost 1000 square kilometres of the lake's water. The reduction of cotton acreage by 25% in recent years and the installation of modern field irrigation systems. Nearly 13 km long, Dike Kokaral, which opened in 2005, divides the lake into two zones, north and south, allowing it to accumulate up to 29 cubic kilometres of water. The water stored in the northern reservoir is used for the periodic recharge of its southern part, preventing water shortages during drought on 16,000 hectares of agricultural land.

In recent years, Kazakhstan has intensified efforts to prevent environmental degradation. In 2013, the transition to a green economy was established, which involved gradual transformation from coal-based to environmentally neutral.

The negative effects of the coal economy, apart from air pollution, are the continuously growing piles of ash. Each of them is estimated to be a size of 300 million tonnes (from every 10 tonnes of coal burned, 4 tonnes of ash remain).

The implementation of further investments in the sector of renewable energy has enabled the launch of almost 90 units with a total capacity exceeding 1 GW, 18 wind and 27 solar farms, 35 hydroelectric plants and three bioelectric plants. However, to maintain the high rate of ecological investments, the republic's authorities should definitely increase the funding for this very purpose. Indeed, while the share of environmental spending in 2009 was 1.03% of GDP, it fell to just 0.42% in 2016. At the same time, there is a significant shift in environmental thinking and care for the environment, which manifests itself in many activities at both the state and local levels. Such examples are, for instance, redirecting the investment from mining into constructing wind farms on the Caspian shelf by the agreement with British Petroleum; or the new deal leasing the Baikonur cosmodrome to Russia until 2050, which includes environmental protection regulations. The Kazakh authorities decided to take this step in response to the report on the terrible condition of the environment surrounding the facility. This toxic waste contamination was a result of the 11 Proton rocket crashes. Nur-Sultan demanded compensation for this ecological destruction from Moscow, which was ultimately rejected. However, this does not mean that the Kazakh authorities will not take further legislative actions. Meanwhile, Nur-Sultan bought 100 electric buses to reduce the rapidly growing air pollution in major urban centres. Kazakhstan has become the most important transport centre in Central Asia, mainly to China and Europe. This resulted in a significant increase in the number of combustion vehicles, which are now responsible for generating 40% of CO₂, 17% of nitrogen compounds and 35% of PM_{2.5}. In fact, the only practical solution to reduce air pollution is the expansion of rail networks and in parallel increase the share of renewable energy sources in the republic's balance.

In 2018, an institutional framework for implementing and monitoring the principles of sustainable economic development was established. The document includes strategic steps until 2025 and goals to be achieved by 2030. In order to observe the progress, a regular analysis of 257 various indicators should be conducted. The environmental plan provides a 15% reduction in greenhouse emissions by 2030 compared to 1990; 50% of energy production will be from renewable sources by 2050. This plan seems to be extremely ambitious, as, in 2020, the share of renewable energy was only 3%. In 2060, Kazakhstan is to achieve full carbon neutrality. To achieve these goals, the government has announced a long term subsidised loan and credit program for ecological investments, which will enable the budget to cover up to 50% of the costs. In the case of environmental protection, the country cooperates with international organisations and institutions, such as the European Union, the Asian Development Bank, the Asian Infrastructure Investment Bank, and the World Bank. President Kasym-Zhomart Tokayev announced that by the end of 2021, 150 legal acts would be passed into law, which are components of an Environmental Code prepared with the OECD and the EU. They relate mainly to the mining industry because the 50 largest companies generate 80% of the industrial pollution. The new law regulations will require these companies to follow stricter environmental standards, implement new eco-technologies by the end of 2025, and cover the costs of bringing the environment back to its original state (if the damages were caused by their activities). Jerzy Olędzki also remarked that the dynamics of social and economic development showed the weakness of the waste management system, as well as the lack of a waste disposal program. This mainly relates to the lack of storage places, low frequency of waste pick-ups and lack of recycling plants. However, there are

already pilot waste sorting programs in eight regions, which have so far had poor effectiveness and shown that the set fees do not cover the costs of maintaining and developing the system. Nevertheless, the government's plan is to achieve 30% waste recycling by the end of 2025.

Following the lecture of PhD Jerzy Olędzki, **the second panel began**, which was titled *Cooperation between Poland and Kazakhstan in the European Perspective*. It was moderated by Artur Osiecki- editor-in-chief of the www.firma.rp.pl.

The discussion began with the video material of **Jerzy Starak's** speech. He is the Honorary Consul of the Republic of Kazakhstan in Gdańsk, member of the Foreign Investors Council at the office of the President of the Kazakhstan Republic. Starak raised very topical issues in these pandemic times: the importance of health for a well-functioning economy and society, that is, the ensuring the safety of all citizens. He also stressed the importance of the pharmaceutical sector, which proved to be crucial in response to COVID-19. The pharmaceutical sector did not disappoint Polish and Kazakh patients because it immediately increased the supplies of essential medicines, especially life-saving drugs, to the hospitals. The Consul stated that "the pandemic has clearly proven that establishing a strong local medicines producer is the key for pharmaceutical security. This sector strengthens the economy and influences its innovation as well as to improve staff competence, and in addition, in emergencies becomes an invaluable source of national sovereignty". The achievements of the Santo plant operating in Kazakhstan are especially noteworthy. The following were implemented in the plant: the digitalisation of processes for the identification and monitoring drug distribution in the production area and IoT (Internet of Things solution) and industrial competence training based on artificial intelligence and virtual reality. Moreover, the company has high standards of environmental care, effectively supporting local authorities in afforestation programs. Starak said:

In Kazakhstan, where the pandemic hit hard in the first wave, we undertook several support activities aimed at helping the health service. We provided the most needed donations. These included protective suits, masks, goggles for the many polyclinics that requested our help. When there were urgent requests for medicines, we also donated them. At the request of SK Pharmacy, we maximised the production of antibiotics and sterile drugs adapted for intensive care.

Jerzy Starak pointed out that in relations with foreign investors, Kazakhstan's institutions have always been open for dialogue and the search for specific solutions. Due to this stance of the authorities, it is in Kazakhstan that Polpharma is finalising the pharmaceutical hub for the whole of Central Asia. Jerzy Starak said: "In 2010, I took on the role of honorary consul of Kazakhstan in Poland because I believed and still believe that Kazakhstan is a great place for investment. This market is so absorbing that many players will find their space here. Therefore I will encourage others to invest in this country".

Madina Jarbusynova – head of the department of international organisations and integration associations at the Foreign Policy Institute at the Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan – referred to the cooperation between Kazakhstan and the EU in the framework of post-pandemic economic recovery. In this regard, the agreement on expanded cooperation between the Central Bank and the EU, which came into force on 1 March 2020, plays a very important role. The signing of this agreement confirms that "Kazakhstan went through very progressive reforms that forced its economy and industry, as well as secured its

status as a key partner of the European Union". As the reference to the challenges of the post-COVID period, it is important to mobilise all the instruments enhancing the partnership with the EU and other projects, increase mutual trade, investment, digitisation of the economy, cooperation in energy development; the food industry and education system. European companies, including Polish ones, see an opportunity while possessing advanced technologies and innovations to expand their activities in Kazakhstan. These activities are directed to solving systematic problems. Kazakhstan needs to develop a regional policy for economic and social purposes, including cooperation within Central Asia. The corporations would contain the prospective spheres mainly transport, logistics, agriculture, mechanical engineering, technology, as well as involvement in new projects such as energy, e-commerce, information technology, finance and banking. Kazakhstan is also ready to carry out rules of pro-environmental policy while jointly seeking solutions aimed at decarbonisation and exchange of experience, in particular, in the field of renewable energy sources.

Krzysztof Domeracki – the founder of the Selena Group, co-founder of its international success, currently the president of a Polish investment fund-Fidiasz EVC – discussed the prospective fields out of his business cooperation experience between Poland – the entire European Union and Kazakhstan, by pointing two main areas. The first is the need to activate youth exchange, which has almost been forgotten in recent years. Domeracki said:

We are currently seeing a growing deficit of mutual understanding among the younger generation in the business. I belong to the generation which speaks Russian fluently, and as you know, it is an international language, especially in the former Comecon countries. However, the young generation will not create relations between Kazakhstan and Poland without mutual understanding and getting to know each other better.

The second area is to improve the quality of communication activities regarding the needs and opportunities of the country, both in the Polish and Kazakhstan parts. Other areas in which cooperation is already underway, but should be developed, are primarily the machine industry, chemical industry, household chemicals and construction. It evidently appears that new industries are joining new sectors, such as the market of new technologies financial and consulting sectors. This is due to the very large needs of Kazakhstan in the field of construction materials, which cannot always be supplied by the local products. This is followed by the medical, pharmaceutical industries, and agricultural and food industries. According to Krzysztof Domarecki, "climate changes, about which we complain a bit in the case of Kazakhstan, do not always have to be negative, because they will enable breeding and production of new plant species. Therefore the involvement of Polish entities here could give an excellent result for both the Polish and Kazakh economies". In the Domeracki view, the economic potential of cooperation between Poland and Kazakhstan is greater than it has been exploited so far.

Žandos Temirgali– director of the department of investment attraction in Kazakh Invest – has identified the industries in which he sees as the greatest opportunities for increasing cooperation with Poland and, more broadly, with the European Union. Kazakh Invest's activity is focused on supporting the implementation of investment projects at all stages and assisting foreign investors, like Poland. Currently, the institution monitors more than 30 projects involving European investors, worth in total USD 1.3 billion. Several of them involve Polish investors. The most important areas where cooperation is currently being intensified are the pharmaceutical and automotive industries.

Poland's participation in the latter is highly appreciated. Kazakhstan currently imports cars, parts and automotive components in the amount of about USD 17 billion per year. There is a huge potential for imports from Poland; and cooperation with local companies. On its part, Kazakhstan, in the context of an Investment agreement, offers beneficial tax and financial conditions, export assistance, as well as lands or investment. There is also a possibility of extensive cooperation in the food industry and agriculture, as well as horticulture and greenhouse production. In addition, biotechnology and pharmaceuticals are very important industries for Kazakhstan's development, which are another area of establishing cooperation with Poland. There are 200 companies involved in biotechnology, and the value of exports is about EUR 2 billion. Žandos Temirgali also stated: "In addition, out of the new industries, I would like to emphasise renewable energy sources".

Maciej Madaliński – head of the political, press and information department of the EU representation in Kazakhstan – emphasised that Poland, functioning in the EU forum, may help intensify bilateral relations between the European Union and Kazakhstan. First of all, it is very important to provide funds in the amount of 16 to EUR 18 million to support the cooperation with Kazakhstan within the new seven-year budget.

It seems that this will also be an opportunity for the Member States, such as Poland, which has many attributes. To be more specific, a few days ago, we received the Polish Road Transport Inspection inquiry on how to cooperate within the EU framework, so it appeared that Kazakhstan can now implement specific tools that were previously known from the countries closer such as Ukraine or Moldova. I am thinking of those tools under which the Member States can get involved in implementing cooperation programmes, locally, with their institutions helping the local ones.

The second relevant issue is the reopening of the dialogue over visas. The process of visa facilitation for Kazakhstan was stopped well before the pandemic. The Road Transport Inspection, for example, remains an open question, how to organise cooperation between EU and Kazakh institutions in this area.

The Road Transport Inspection, for example, remains an open question, how to organise cooperation between EU and Kazakh institutions in this area. Poland should strongly attempt to influence Brussels to unblock the visa regime because it can benefit from it, including the intensification of student exchanges. The Bolashak program is a perfect example of Kazakhstan's investment in future generations. The Kazakh side proposes the organisation of a series of conferences in order to popularise the opportunities to study at universities in the EU among Kazakh students. This would also be a great opportunity to promote Poland, where many Kazakhs are still studying, although their overall number in the EU is decreasing in favour of Russia and China.

Another very important cooperation area is transport development, especially making travel between Kazakhstan and the EU convenient. Also, in this context, air services between Nur-Sultan and Poland should be a priority for Poland. If Poland wants to have a greater role in relations in Kazakhstan compared to the countries of the Soviet Union, it should definitely increase its activity at the monthly meetings of the so-called Business Platform between the EU and the Prime Minister of Kazakhstan. Poland could also take the initiative in negotiations on trade preferences for Kazakhstan, which is the first country in the region with the so-called enhanced partnership and cooperation

agreement in force, which includes some aspects related to trade and trade preferences. However, there is still a demand to set legal rules, such as protecting investments or insurance.

The audience's questions concluded the seminar that Jerzy Olędzki, PhD, gave answers to. He remarked that the care and responsibility of the Caspian Sea resource usage could have an important role in integrating surrounding countries. Although there are such plans in this area, it is worth noting that it is necessary to develop transport infrastructure for their full implementation, including road and rail infrastructure. However, their implementation is difficult because the region is large. This affects large expenditures and the complexity of such investments.

In the opinion of Dr. Olędzki, the development of offshore wind energy has prospects. However, it is definitely more expensive than conventional wind farms and solar panels. The research shows that this type of enterprise can be profitable despite difficulties assuming that an extensive shelf can be used. Importantly, there is no conflict over the border regarding the shelf's construction.

#KOBIETYWBOYMIE

How to deal with gender-based segregation?

Magdalena Sobańska-Cwalina, Krzysztof M. Zalewski

INTERVIEW ON THE PROJECT SUPPORTING THE ECONOMIC EMPOWERMENT OF AFGHAN WOMEN THROUGH EDUCATION AND TRAINING IN KAZAKHSTAN AND UZBEKISTAN.

Magdalena Sobańska-Cwalina and Krzysztof M. Zalewski (The Boym Institute) in discussion with:

Yakup Beris, Head of UNDP Kazakhstan
Johannes Stenbaek Madsen, Head of Cooperation at the EU Delegation to Kazakhstan in Nur-Sultan
Maria Dotsenko, UN Women Representative in Kazakhstan
Gulnar Smailova, Project manager for UN Women

Magdalena Sobańska-Cwalina (MSC) – It is a unique initiative connecting Central Asian Countries for women empowerment. Could you tell us more about this undertaking?

Yakup Beris (Y.B.): Our long-term project has just started. We invest in women's economic empowerment through education and skills development.

We offer BA and MA programs as well as vocational trainings. A selected grantee needs to graduate from a language training before she begins her educational journey. So far, we have 50 Afghan women on board who have just begun their studies in neighboring countries which are new to them, Kazakhstan and – more recently – Uzbekistan.

Krzysztof Marcin Zalewski (KMZ): Let's describe their educational journey for our readers step for step. How did they apply for this scholarship?

Yakup Beris (Y.B.): Before we started the project, we assessed the specializations and skills needed in Afghanistan. Thanks to the education obtained our grantees will increase their chances to acquire high quality jobs once they return to Afghanistan.

In 2019 and 2020 in a long evaluation procedure, a commission set up by different stakeholders chose 50 winners from more than 500 applicants. Applicants proved their eligibility to win the scholarship by providing evidence of a long-term excellence in education. Only the most motivated and high-achieving applicants became the recipients of the scholarship. We have put all our efforts to ensure that all candidates have equal opportunities to access the scholarship and enjoy their right for education regardless their geographical, economic and cultural backgrounds while we made sure we could reach all geographies in the country to the extent possible.

But formal education is not everything. We need to be sure they have the social skills and attitude that will be crucial in their jobs. We support them when they study and we plan to continue to support them after their graduation. We help them establish a program alumnae network designed as a support group and also a way to transfer their skills to the others. We hope that many of them will go back to their jobs with higher responsibilities.

We don't want to offer them just an education, but a complete transformative journey.

Maria Dotsenko (M.D.): We spoke to our grantees and we have a very good [collection of their stories](#). They were able to show this desire to study and change their communities after their return. Each of these strong women has interesting and challenging life journey and strong desire to help to change the life in her community. I really would love to see what happens to these women in 10 years. Who they become?

A very important aspect is the sustainability of the project: what will happen after women graduate? We hope they will be agents of change in Afghanistan. They don't change only their own lives, but also the lives of their families and communities. They are going to be role models for younger girls, for their brothers, fathers and others. They will demonstrate that women can be proactive, can be a leader either in business or politics.

Some of them have already planned to run for parliament, lead big businesses or educate younger girls. Our project empowers women, helps to create

networks among our grantees and networks with their peers in Kazakhstan and Uzbekistan.

By living in these countries, they see women participating in democratic processes, in politics, in business, in all other aspects of daily life. It is different from what they see at home. It is an additional advantage of bringing them here to Kazakhstan and Uzbekistan. For Afghan women it is easier to adapt to Kazakh or Uzbek realities. They have similar cultures, traditions, religions.

KMZ: What feedback have you got from Afghan women in Kazakhstan so far?

Gulnar Smailova (G.S.): During [winter school on gender equality and women's empowerment](#), which took place in January 2021 in Almaty, they emphasized the importance of sharing knowledge and practical experience with them. But equally important was the quality time they spent together and discussions among them. They discovered for themselves that Afghanistan can have qualified female leaders. Women leading their country to greater prosperity.

KMZ: What are the main barriers women face in Afghanistan?

Johannes Stenbaek Madsen (J.S.M.): In short: the lack of security, equal treatment and economic opportunities.

Y.B.: It is the part where you will need to dig deeper with the experts on Afghanistan. But this is about economic and educational empowerment indeed. UNDP reports state that 13% of all adult Afghan woman completed secondary education, compared with 37 % of adult men. Only 20% of all university students in Afghanistan are women. The country itself is ranked 169 out of 189 countries for the UNDP Human Development Index.

When you look at the labor market, women are active mostly in handicraft, specifically carpets, agriculture and public services, education and healthcare. But they represent less than 30% of the national labor force. They hold 4.5 percent of managerial positions. Women are expected to provide care for both young and old people while men have economic responsibilities.

When you look at all kinds of figures that may be representative for development of the country, you see a gender division. When you look at the labor force, you see gender segregation.

Education and skills trainings can provide women with better opportunities. There are many initiatives for assisting women in Afghanistan and we don't want to replace them. Actually, over the last decade a significant progress has been made. Our project tries to offer an added value by establishing long-term international cooperation and improving social connectivity between the countries in the region. Stronger economically empowered Afghanistan can be a positive contributor to regional stability. Women shall play their role in this cooperation as well.

M.S.C.: It is quite an achievement to make so many organizations work together for a common aim. Could you tell our readers the story of the project? What was the main idea, who initiated the project, who made it possible?

J.S.M.: The European Commission – more specifically staff of the General Directorate of DG DEVCO (now DG INTPA) in the EU Delegation and HQ in Brussels – designed the project based on a proposal from UN Women and a request from the Kazakh government to support its ongoing scholarship program for Afghan students. The EUR 2 million funding for the project was announced by the former EU High Representative and Vice-President of the Commission, Federica Mogherini, at a conference on Empowerment of Afghan women in Astana in September 2018 and eventually was secured and committed by the European Commission shortly thereafter.

Following a thorough analysis, we decided to approach UNDP and this was the right decision. UNDP has turned out to be a very effective implementing partner. The organization is very well placed to handle a program of this nature with offices and capable staff not only in all the Central Asian countries but - perhaps more importantly - in Afghanistan.

I would like to stress that the project would not have been realized without the EU's initiative and that there are several critical elements of EU added value imbedded in its design. This includes: (1) the focus on women; (2) the focus on education in growth sectors; (3) the engagement of several Central Asian countries and (4) a holistic gender sensitive approach ensuring gender specific training provided by UN Women. Therefore, despite what the public might think, the project was not an existing UNDP-Kazakh government scholarship program that the EU then decided to sponsor. Together we created something new.

M.S.C.: Are other Central Asian countries, like Kyrgyzstan, Tajikistan or Turkmenistan going to join that project in the near future?

J.S.M.: On 24 November 2020, the European Commission committed another EUR 4 million for a second phase of the program which will enable us also to engage Kyrgyzstan as a partner country, where Afghan women will be offered education and training opportunities.

EKOLOGICZNE WYZWANIA

Historical vs Current Emissions: Towards an Ethical and Political Synergy in International Climate Policy

Dawid Juraszek

Environmental problems transcend not only national borders but also historical periods. And yet debates on the necessary measures and timelines are often constrained by considerations of election cycles (or dynastic successions) in any given country. United nations secretary general antónio guterres may have called on rich countries to do better in delivering 100 billion dollars in climate finance promised to the developing world (hassan 2021), but the very fact that key actors need to be reminded of the intertwining of the global and local commitments in the world of rapid planetary change is proof that they have not yet lived up to their historical role and responsibility.

When combined, Europe and the United States cumulatively account for nearly half of the global greenhouse gas emissions since 1715 (Tooze 2021). This is what underpins the inherited wealth of Western societies. This is also what bankrolled imperial politics of the past and continues to bankroll neo-colonial exploits of today. And this is what makes the Global South wary and weary of the Global North's admonishments. Even as the climatic and ecological conditions that until recently seemed to provide a stable – indeed everlasting – background to humankind's rise begin to unravel, those that still play catch-up may feel entitled to ask: why should we give up the fruits of growth that others have gorged themselves on? It may not be “rational” for countries to resist calls for sacrifice in solving a problem that come from those who caused the problem in the first place, but given the proclivities of human psychology (to which national and global leaders are by no means immune) this is what is most likely going to happen (Robinson 2021).

That does not mean that these admonishments are not warranted. While European and American contribution to the problem of historical greenhouse gas emissions amounts to nearly 50 percent, in terms of current emissions it falls to less than a quarter, and even though this is still much more than the western countries' fair share of the global carbon budget, “[w]hether they decarbonize or not, the climate crisis will go on” (Tooze 2021). Historical emissions need to be acknowledged and properly compensated for, but they have already been generated and cannot be undone (unless much-touted carbon capture projects exceed all reasonable expectations). The only emissions that can still be brought under control are those in the coming years and decades, with the bulk of them to be generated by non-Western economies, which means that this is where greater emissions reductions must occur (Robinson 2021).

These reductions cannot be guaranteed at required levels unless key actors recognise the interrelatedness of their fates. “No dimension of world affairs is more multipolar than the climate crisis” and for all their historical responsibility and inherited wealth, Western states cannot solve the problem on their own, which makes it all the more important for them to realise they need leverage over others to bring about the necessary levels of emissions reductions (Tooze 2021). This can only be achieved if the persistently side-lined issue of historical responsibility is resolved head-on, not least by modelling the right kind of behaviour (Robinson 2021). Thus the moral and the pragmatic – the ethical and the political – come together.

If financial and technical support for those at the receiving end of climate impacts is necessary, so is expanding social safety nets for those that stand to lose from the green transition in the short term. Globalization and trade liberalization may have improved GDP but also led to inequality and shortage of good jobs; decarbonisation could well go down the same path, creating winners and losers (Tagliapietra 2021). It is therefore imperative to combine responsibility for historical and current emissions with social justice. Mitigating the impacts of climate change needs to go hand in hand with mitigating social ills; otherwise, resulting tensions and disruptions may undermine the whole enterprise. If successful, such a combined approach can help ensure that developing countries do not resort to the same destructive methods on which the prosperity of the West was founded (Robinson 2021).

At the same time, care needs to be taken not to fall for simplistic solutions that risk destabilising the fragile international consensus on the ultimately non-partisan nature of the planetary threat. Arguably, the securitization of climate change may lead to generous spending on key projects and in key areas (after all, military budgets seldom fall prey to so-called “austerity”), thus contributing to mitigation and adaptation, but may also end up “turning the most climate-vulnerable entities into security threats” and promoting inward-looking national strategies (Hassan 2021). This could in turn lead to aggravating geopolitical fault lines and forestalling concerted global efforts necessary to protect populations vulnerable to natural disasters, resource scarcity, social strife, and political discord in the wake of deteriorating planetary conditions.

To achieve climate stabilisation, acknowledging and making amends for historical emissions must be recognised as no less important than driving current emissions down. These two goals are not mutually exclusive; on the contrary, they act synergistically, with the moral dimension of redressing historical wrongs vital in stimulating political efforts to ensure that current and future wrongs are mitigated or, better still, prevented. As with many other aspects of the current climatic and ecological predicament, synergies can work *both* against humanity *and* in its best interest.

Bibliography

Hassan, Asif Muztaba. "Is Securitization of Climate Change a Boon or Bane?". *The Diplomat* 27.07.2021. <https://thediplomat.com/2021/07/is-securitization-of-climate-change-a-boon-or-bane/> [accessed 12.08.2021]

Robinson, Nathan J. "How To Think About International Responsibility For Climate Change". *Current Affairs* 03.08.2021. <https://www.currentaffairs.org/2021/08/how-to-think-about-international-responsibility-for-climate-change> [accessed 12.08.2021]

Tagliapietra, Simone. "A Safety Net for the Green Economy". *Foreign Affairs* 19.07.2021. <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-07-19/safety-net-green-economy> [accessed 12.08.2021]

Tooze, Adam. "Present at the Creation of a Climate Alliance—or Climate Conflict". *Foreign Policy* 6.08.2021. <https://foreignpolicy.com/2021/08/06/climate-conflict-europe-us-green-trade-war/> [accessed 12.08.2021]

CHINY

Polityka (pro?)rodzinna Państwa Środka

Sandra Krawczyszyn

Problem demograficzny Państwa Środka stał się głównym wyzwaniem dla XXI-wiecznej polityki wewnętrznej kraju. Rosnące koszty życia i dążenia Chińczyków, połączone z ciągłym wzrostem ekonomicznym państwa, doprowadziły do sytuacji, w której dysproporcja płci, starzenie społeczeństwa oraz wciąż malejąca liczba urodzeń, jedynie potęgują wyzwania stojące przed władzą ChRL. Rząd chiński od 2015 roku, po całkowitym wycofaniu się z polityki jednego dziecka, próbuje spowolnić kryzys demograficzny i idące za nim negatywne skutki, jednak działania te pozostają niewystarczające i nie satysfakcjonują potencjalnych przyszłych rodziców. Komunistyczna Partia Chin (KPCh) mimo liberalizacji kontroli urodzeń w kraju, wciąż będzie zmagać się ze skutkami starzejącego społeczeństwa, które w obecnych czasach zmienia tradycyjny model rodziny na poczet konsumpcyjnego trybu życia.

Polityka jednego dziecka

Dyskusja na temat współczesnej polityki rodzinnej Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL) opiera się zazwyczaj na stosowanej w latach 1977-2015 Polityce jednego dziecka (计划生育政策 *jìhuà shēngyù zhèngcè*). Jej celem było ograniczenie przyrostu naturalnego Chin, stąd też każda para mogła posiadać tylko jednego potomka. Wyjątki stanowiły sytuacje, w których rodzicami były osoby pochodzące z mniejszości etnicznych lub pierwsze dziecko było niepełnosprawne fizycznie bądź umysłowo. Zdarzały się również sytuacje, w których rodzice za odpowiednio wysoką opłatą mogli wykupić zezwolenie na posiadanie drugiego dziecka, jednak polityka ta w swojej brutalności (kult syna doprowadzał do sytuacji takich jak córkobójstwo, przymusowe aborcje i sterylizacje), odniosła negatywne skutki zarówno w kwestiach społecznych (łamanie praw człowieka), jak i gospodarczych (nierówność demograficzna).

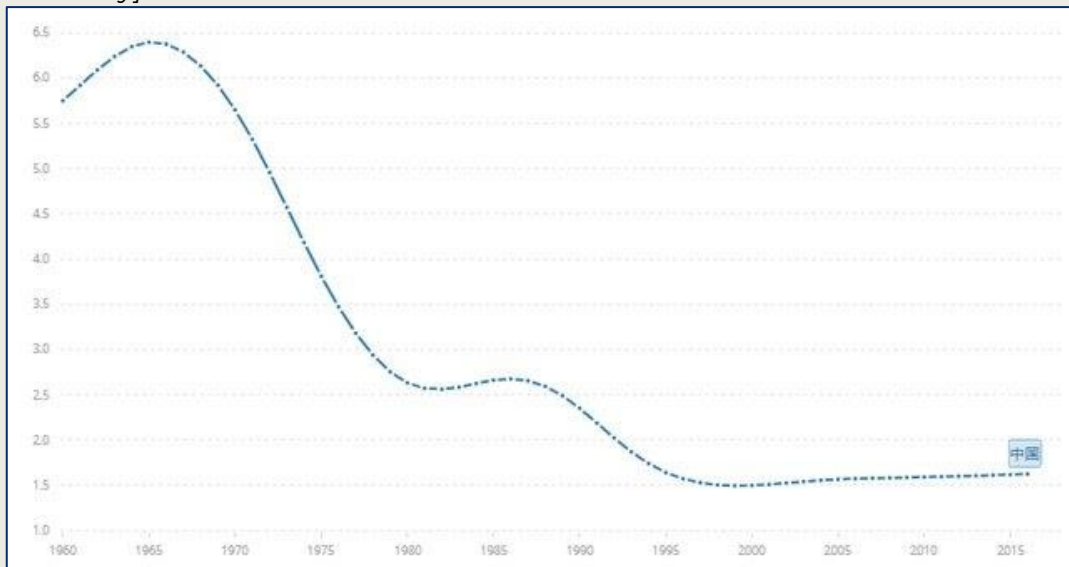
Jej założenia były wprowadzane stopniowo między 1971 a 2015 rokiem pod postacią sześciu dokumentów regulujących (1971: Raport o dobrym planowaniu rodziny - 关于做好计划生育工作的报告, 1980: List otwarty do komunistów i członków Ligi Młodzieży Komunistycznej w sprawie kontrolowania wzrostu populacji kraju - 关于控制我国人口增长问题致全体共产党员、共青团员的公开信, 1991: Decyzja o wzmocnieniu planowania rodziny i ścisłej kontroli wzrostu populacji - 关于加强计划生育工作严格控制人口增长的决定, 2002: Prawo planowania rodziny w Chińskiej Republice Ludowej - 中华人民共和国人口与计划生育法, 2013: Decyzje Komitetu Centralnego KPCh w kilku głównych kwestiach kompleksowego pogłębiania reform - 中共中央关于全面深化改革若干重大问题的决定, 2013: Opinie w sprawie dostosowania i poprawy polityki urodzeń - 关于调整完善生育政策的意见), a sama idea potrzeby kontrolowania demografii ChRL była głównym tematem omawianym podczas XII Zjazdu Komunistycznej Partii Chin (KPCh)

Druga dekada XXI wieku

Jednak niespełna czterdzieści lat społecznej kontroli nad liczbą urodzeń w połączeniu z wciąż przyspieszającym rozwojem gospodarczym Chin doprowadziły do sytuacji, w której rezygnacja z polityki jednego dziecka nieznacznie wpłynęła na zachęcenie Chińczyków do posiadania rodzin dwudzieciowych. Kiedy w 2015 roku zrezygnowano z tak silnych ograniczeń, Chińczycy nielicznie zaczęli korzystać z tego przywileju, bowiem wraz z malejącą liczbą obywateli ChRL zaczął rosnąć chiński rynek, a zwyczajnie konsumenckie i dążenia zawodowo-społeczne zaczęły prowadzić w kierunku raczej konsumpcyjnego stylu życia, w którym kariera zawodowa i majątek odgrywały rolę ważniejszą niż zakładanie rodziny, a co za tym idzie - rodzenia dzieci. Celem tego artykułu jest więc polemika ze skutecznością prowadzonej przez ChRL polityki rodzinnej, a nawet zaznaczenie braku jej rzetelnego sprecyzowania w obecnych realiach rozwoju państwa.

Oprócz wspomnianych zmian, jeśli nawet ktoś decyduje się na wychowanie potomka, przekazane w 2020 roku przez serwis Xinhua koszty oszacowane przez Narodowe Biuro Statystyczne wskazują, że wychowanie dziecka od urodzenia do 22. roku życia kosztuje średnio 710 000 RMB (425 400 PLN). W większych miastach koszty te rosną do nawet 1,4 mln RMB (840 000 PLN). W szacunki nie wliczono natomiast kosztów studiowania za granicą, kupna domu, samochodu czy wyprawienia ślubu. (Wang, 2020) Taki ciężar zniechęca wiele rodzin klasy średniej do posiadania drugiego dziecka.

Wykres 1: Krzywa dzietności Chin od 1960 do 2018 [źródło danych: Bank Światowy].

Mimo to, rząd ChRL zaczął proponować Chinkom programy zachęcające do posiadania dwójki dzieci. Ciekawe jest jednak to, że propozycje te były skierowane przede wszystkim do żeńskiej części społeczeństwa, a pojęcia takie jak "urlop tacierzyński" nie pojawiły się w chińskich propozycjach, które przecież powinny zachęcać obydwie strony odpowiedzialne za wychowanie dzieci. Rząd przygotował zmiany takie jak: wydłużenie urlopów macierzyńskich do minimum 98 dni, zakaz zwalniania kobiet ciężarnych, *okresy na ochłode* (miesięczny czas na zastanowienie dla małżeństw, które chcą się rozwieść), usprawnienie opieki okołoporodowej, rozwój przedszkoli oraz edukacji wczesnoszkolnej. Same rozwody stały się prostsze w osiągnięciu, jednak sędziowie nadal niejednokrotnie powołując się na charakter swojej pracy, nie chcą ich udzielać, podkreślając (według politycznego dyskursu Xi Jinpinga), że to rodzina jest podstawą społeczeństwa. (Merics, 2021 i The Economist, 2021) W wyniku, co szósta sprawa rozwodowa kończy się sądowymi bataliami o rozwiązanie małżeństw, których i tak zawiera się w Chinach coraz mniej, a jeśli już - w późniejszym wieku (co również wiąże się z obniżeniem dzietności - późne ciążę niosą za sobą ryzyko powikłań zarówno dla matki, jak i dziecka). (Nikkei Asia, 2021)

Najnowsze postanowienia

Zmiany mają być związane nie tylko z wciąż rozwijającą się klasą średnią i jej dążeniami. Chiny zwróciły również uwagę na potrzebę rozwoju dzieci mieszkających na terenach wiejskich. Podczas wideokonferencji zorganizowanej 01.06.21 przez Biuro Główne Centralnej Komisji Kierowania Postępem Kulturalnym i Etycznym zaznaczono, że to młodzież jest przyszłością kraju. Podkreślono potrzebę kultywowania moralnego charakteru i dobrego stylu życia również wśród wiejskich dzieci. Ma to się odbywać przy pomocy zaangażowania wolontariuszy w "pomaganie dzieciom wiejskim w realizacji ich marzeń i organizacji różnych zajęć". (Xinhua, 2021) Mimo wszystko, obietnice te pozostają nadal hasłami bez pokrycia.

Ten sam dzień był związany również z wdrożeniem zmian w *Ustawie o Ochronie Nieletnich*. Zawarto w niej zapis, który nakazuje korzystanie z fotelików

dziecięcych podczas jazdy samochodem. (Xinhua, 2021) Ma to wpłynąć nie tylko na bezpieczeństwo dziecka, ale również wprowadzić nieletnich do podstaw prawa ruchu drogowego. Rząd podkreślił, że ochrona nieletnich przed wypadkami drogowymi nie jest wystarczająca jeśli rodzice nie będą zaangażowani w odpowiednią edukację. Zasugerowano, że rola rodziców i szkół w nauczaniu o bezpieczeństwie jest niezbędna, stąd należy motywować całe środowisko do edukowania najmłodszych, nie licząc jedynie na zapisane w ustawach prawa.

Reakcje kobiet

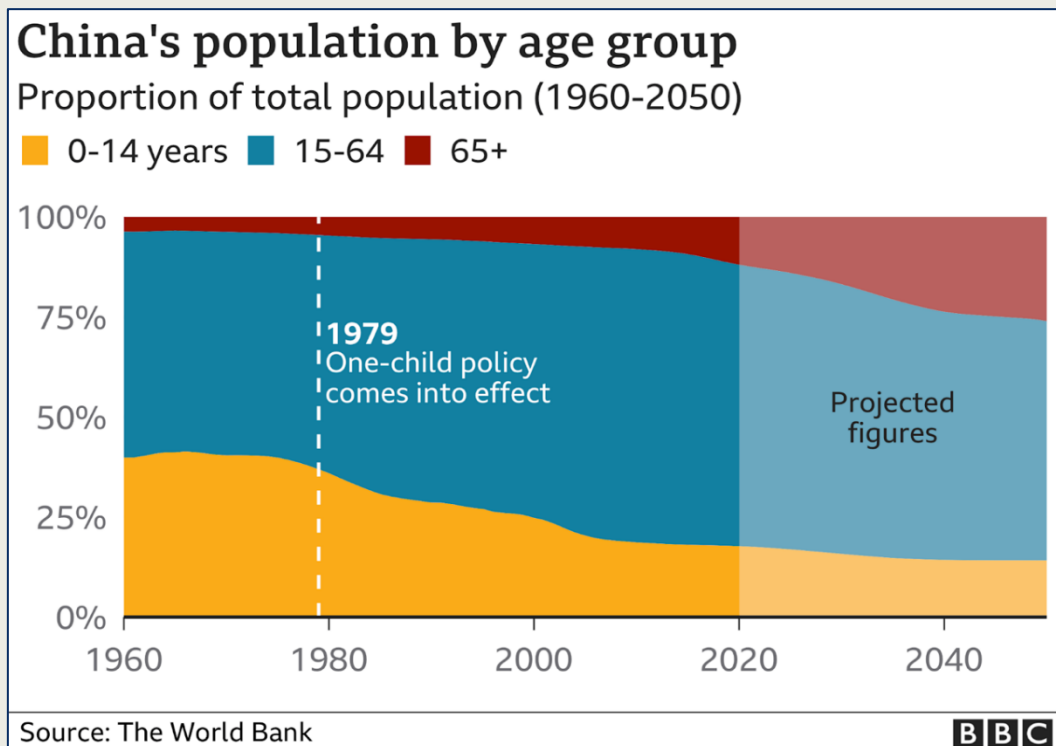
Jednak programy zaproponowane przez KPCh nie spotkały się z przychylnym spojrzeniem kobiet, przede wszystkim dlatego, że żaden z nich nie był związany bezpośrednio z kobietą-matką. Wprawdzie zapewnienie dziecku edukacji w pierwszych latach jego rozwoju jest bardzo istotne, jednak nie mówi się o tym, jak ma wyglądać powrót kobiet do miejsc pracy i czy w ogóle będą miały taką możliwość. W Chinach ponad połowa kobiet podczas rozmowy o pracę spotyka się z pytaniami natury prywatnej (czy mają partnera, czy planują mieć dzieci). Odpowiedzi niejednokrotnie uniemożliwiają kobietom otrzymanie stanowiska, gdyż zdarza się, że jedyną możliwością dostania pracy jest... rezygnacja z macierzyństwa.

Paradoks łączący sfery zawodową i rodzinną kobiet czyni je tymi, które według rządu powinny jednocześnie pracować i zajmować się domem (wychowaniem dzieci, spełnianiem się jako żony), ale tym samym, według pracodawców, zrezygnować z pełnienia funkcji rodzinnych. Oczywiście sytuacja wyglądałaby inaczej, gdyby prawo do urlopu przysługiwało również ojcom, ale tutaj KPCh nie wprowadza znacznych zmian. Od 2016 roku ojcom przysługuje jedynie 14 dni urlopu tacierzyńskiego. (New Horizons, 2021) Konfucjańskie zasady związane z hierarchią społeczną i rolami w rodzinie stoją w sprzeczności z żyjącym coraz szybciej konsumpcyjnym życiem Chińczykami. Chcąc pozostać zgodnymi wobec tych dwóch kwestii, buduje się presja wobec społeczności kobiecej i dzieci, które już na świat przyszedł

Sceptycyzm rodziców i problemy dyskryminacyjne

Po 2015 roku wprawdzie nastąpił niewielki wzrost narodzin, jednak był on jedynie początkiem kolejnego drastycznego spadku po roku 2016 (w roku 2019 liczba urodzeń była najniższa od 1952 r. i wynosiła 10,5 urodzeń na 1000 mieszkańców), a trendy związane ze zmianami w schematach rodzin ChRL (rodziny jednodzietne, nieślubne związki, życie singli) zaczęły stanowić coraz mocniejsze oderwanie od dążeń KPCh. Stąd też 31.05.2021 miała miejsce druga liberalizacja kontroli urodzeń. Jako pierwszy doniósł o tym w enigmatyczny sposób serwis Xinhua, opisując informację jednym zdaniem "*Chiny będą wspierać pary posiadające trzecie dziecko*". (Xinhua, 2021) Powołując się na statystyki Narodowej Komisji Zdrowia o starzejącym społeczeństwie, chińska Rada Państwa zaznaczyła swoje obawy jakoby odsetek osób po 60. roku życia w Chinach miał wzrosnąć z 10% pod koniec lat 90. trzykrotnie do roku 2035. (Xinhua, 2021)

Wykres 2: Populacja Chin według grup wiekowych [źródło danych: Bank Światowy].

Jednak świat zareagował na ten plan sceptycznie. Dotychczasowe “starania” Partii nie wniosły wyraźnych, pozytywnych zmian w demografii ChRL. W maju 2020 roku Si Zefu, członek komitetu Ludowej Politycznej Konferencji Konsultatywnej Chin uznał, że *“nastoletni chłopcy w Chinach mają coraz większą skłonność do rozwijania słabego charakteru, niskiej samooceny i nieśmiałości, co nazywam „feminizacją chłopców”. Feminizacja chłopców, jeśli nie zostanie wyleczona, zagrozi przetrwaniu narodu”*. W odpowiedzi na obawy polityka zareagowało Ministerstwo Edukacji proponując zwiększenie wymiaru godzinowego zajęć wychowania fizycznego i zdrowia psychicznego w szkołach jako środków “promowania męskości” wśród chłopców. (The Diplomat, 2021) Sama idea może faktycznie w pozytywny sposób wpłynąć na kształtowanie psychiki i fizyczności młodych mężczyzn, jednak obawy niesie sformułowanie “promowanie męskości”, które z góry zakłada powielanie stereotypowych wzorców męskości, klasyfikując je jako jedyne słuszne. Mimo to, w kraju takim jak Chiny, gdzie problemy i schorzenia psychiczne w pewnym stopniu nadal ulegają tabuizacji, pozytywną przesłanką jest, że zajęcia lekcyjne z nimi związane mogą pojawić się w szkołach.

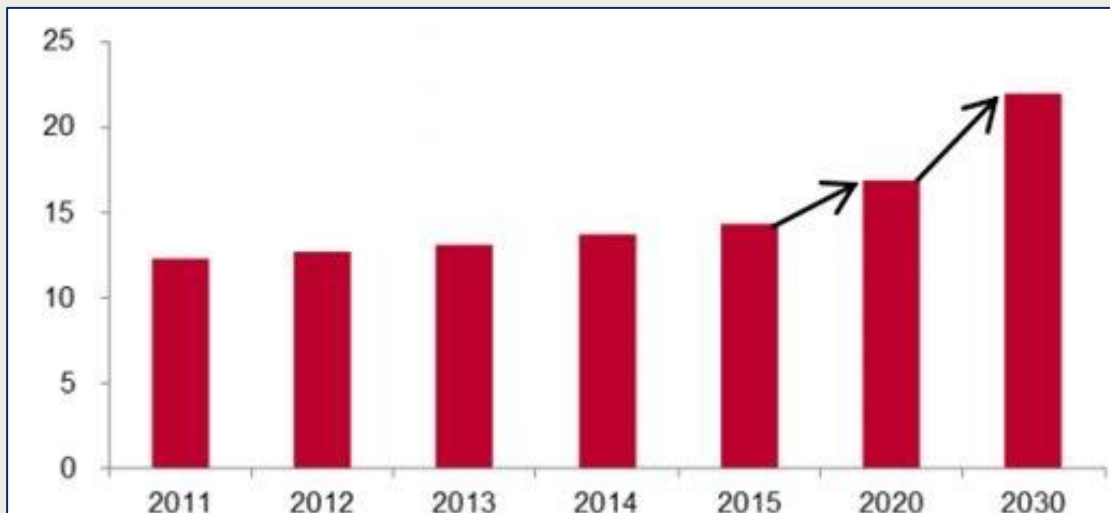
Z drugiej strony jednak, sytuacje określane jako “feminizacja chłopców” są ostro krytykowane przez władze szkół i nauczycieli. Historia siedmioletniego chłopca, który zdecydował przyjść do szkoły w spódnicy, po opublikowanych przez jego ojca wpisach w internecie, obudziła wrzawę. Nauczycielka zajęć z “prawa i moralności” skrytykowała chłopca za jego ubiór na forum całej klasy. Szkoła zareagowała natychmiastowo, obwiniając sytuacją rodziców za to, że zgodzili się aby ich syn ubrał to, co chciał. (SupChina, 2021) Nastąpiło swego rodzaju odwrócenie ról, w których to dzieci z klasy chłopca stanęły w jego obronie. Tym razem to rodzice podopiecznych podstawówki zadbali o otwartość umysłów, kształtowanie tolerancji, a co za tym idzie - zwiększenie poczucia bezpieczeństwa wśród dzieci. Badania porównujące rodzicielstwo chińskie i

amerykańskie potwierdzają, że rodzice chińscy w dużo większej mierze kładą nacisk na kształtowanie w dzieciach cech społecznych aniżeli indywidualnych, budując umiejętności takie jak współpraca czy skromność. (Wu i in., 2002; za: Afek J., Gut A.) Szkoła nie przyłożyła się do realizacji założeń, według których edukowanie dzieci miało odbywać się zarówno na gruncie szkolnym, jak i rodzinnym. Doświadczenie siedmioletniego ucznia jest prawdopodobnie jednym z wielu zdarzeń tego typu w chińskiej codzienności, ale z pewnością nie wpływa pozytywnie na poczucie bezpieczeństwa dzieci wobec autorytetów, którymi powinni być nauczyciele, ani na spokój rodziców związany z wychowaniem i dojrzewaniem ich potomstwa poza domem.

Pokolenie emerytów

Należy pamiętać również, że oprócz rodziców i dzieci, dużą częścią tego starzejącego się społeczeństwa są dziadkowie. Popularny model rodziny 4-2-1 wskazuje na fakt, że polityka rodzinna zмага się z wyzwaniem nie tylko w sferze dzietności, ale również opieki nad osobami starszymi. Jest to temat często pomijany, ale tak naprawdę to dysproporcja osób młodszych do starszych jest sednem problemów ekonomicznych współczesnych Chin. Coraz więcej starszych osób żyje samotnie. Schemat rodzin wielopokoleniowych żyjących pod jednym dachem upada, a szacunki wskazują, że w Szanghaju i prowincji Zhejiang samotnie żyje nawet 77,9% osób starszych. (Li, 2003; za: Afek J., Krupa D., Walczak D., 2015) Poczucie odpowiedzialności za ich los maleje, a istota tradycyjnych wartości i obowiązku wspierania rodziców przemieniła się jedynie w zapis prawny. Władze ChRL próbują niwelować negatywne skutki starzejącego się społeczeństwa, wprowadzając zmiany takie jak nowelizacja ustawy z 1996 r. "O ochronie praw i interesów osób starszych" w 2013 roku. Według niej, dzieci i ich małżonkowie to osoby odpowiedzialne za "wspieranie starszych", mają oni m.in. zapewniać bezpieczeństwo finansowe, opłacać leczenie czy zapewniać spokój emocjonalny często odwiedzając krewnych. Jednak są to działania zastępcze i częściowe. Bowiem bez zwiększenia liczby urodzeń państwo nie będzie miało dostatecznej liczby obywateli pracujących na poczet emerytów. Trudno jest również egzekwować wymienione w ustawie zasady oraz zmuszać bliskich do pokonywania setek kilometrów, jeśli np. dzieci wyemigrowały do miast pozostawiając rodziców w miejscu swojego dorastania.

Wydawać by się mogło, że dostatecznym zabezpieczeniem dobrostanu osób starszych są emerytury. Jednak w Chinach ze świadczeń tego typu w 2010 r. korzystało jedynie 23% osób uprawnionych. 35% korzystało z pomocy rodziny, ale zdecydowanie największą grupą były osoby utrzymujące się z pracy własnej, bo aż 36,7%. Cztery podsystemy emerytalne wprowadzone przez ChRL nie są wystarczające, nie obejmują odpowiedniej liczby obywateli, stąd pojawia się problem, jakoby to właśnie dzieci emerytów miały całkowicie opłacać życie rodziców i teściów. Stając przed rosnącymi wydatkami wewnątrz rodziny, planowanie posiadania potomstwa staje się kwestią jeszcze bardziej odległą. Część środków, które mogłyby zostać przeznaczone na wychowywanie własnych dzieci, Chińczycy decydują się łożyć na utrzymanie osób, które samodzielnie nie są w stanie opłacać swoich potrzeb- rodziców. Plany o dzieciach odchodzą tym samym na dalszy tor.

Wykres 3: Współczynnik zależności od osób starszych w Chinach w ostatnich latach [źródło danych: Krajowe Biuro Statystyczne].

Podsumowanie

Ostatnie dekady rozwoju gospodarczego Chin spowodowały, że konsumpcyjny styl życia i dążenie do zarobku znacząco przyczyniły się do zmian w planowaniu polityki rodzinnej ChRL. Chińczycy z coraz większą niechęcią podchodzą do zakładania rodzin, szczególnie dwu- i wielodzietnych, powołując się na rosnące koszty życia, a co za tym idzie - zobowiązania zawodowe. Ponadto, zmieniające się trendy związane ze sferą związków (rosnąca liczba singli, poświęcenie się karierze zawodowej kobiet) również stanowią wyzwanie dla rozwijającego się problemu demograficznego Państwa Środka, który nie tylko związany jest z dysproporcją kobiet i mężczyzn, lecz także społeczeństwem starzejącym się. KPCh po zniesieniu polityki jednego dziecka dwukrotnie liberalizowała obostrzenia związane z liczbą dozwolonych w rodzinie narodzin, jednak nie przełożyło się to na faktyczny wzrost dzietności i walkę z problemami demograficzno-gospodarczymi. Stąd też, mimo najnowszych ogłoszeń, okazać się może, że brak konkretnej polityki prorodzinnej proponowanej przez Pekin wciąż będzie przyczyniać się do zwolnienia rozpoczętego przeszło 40 lat temu otwarcia gospodarczego.

Pytanie pozostaje jedno - czy ChRL ma w ogóle politykę prorodziną? Według wielu osób problem leży w tym, że chiński rząd liberalizuje zapis, który w obecnych czasach nie jest dla Chińczyków tak krzywdzący i kontrowersyjny jak czterdzieści lat temu. Dziś nie wystarczy "danie możliwości". KPCh powinna wprowadzić faktyczny plan rozwoju polityki prorodzinnej, który da zarówno kobietom, jak i mężczyznom narzędzia do zakładania i co ważniejsze - utrzymywania rodziny w kraju, w którym koszty życia rosną wraz ze spadkiem liczby urodzeń. KPCh poprawnie definiuje problemy demograficzne Państwa Środka, jednak ich decyzje w ostatnim półwieczu na niewiele zdają się w obliczu rosnących wyzwań wewnątrz Chin.

Ponadto, należy zastanowić się, czy kierownictwo KPCh jest w stanie zachować wysokie tempo rozwoju gospodarczego przy jednoczesnych staraniach o odwrócenie negatywnych skutków kontroli urodzin. Automatyzacja produkcji, szersze wykorzystanie sztucznej inteligencji czy rozwijanie użycia sieci 5G to tylko nieliczne ze sposobów walki z problemem demograficznym. (Sarek, 2021)

Jednak modernizacja przemysłu niekoniecznie będzie równać się wzrostowi dzietności Chin. Istnieje obawa, że społeczeństwo, korzystając z dóbr rozwijających się w Państwie Środka technologii, jeszcze mocniej zachwyci się ich postępem i w dalszym ciągu korzystać będzie z jej "nowinek" aniżeli większych zasobów czasowych i finansowych do wychowywania dzieci.

Bibliografia

Afek J., Gut A., *O chińskim modelu wczesnej edukacji dziecięcej w kontekście międzykulturowych badań psychologicznych*, Roczniki Humanistyczne, Tom LXV, zeszyt 9, 2017.

Afek J., Krupa D., Walczak D. 2015, *Opieka nad osobami starszymi w Chinach w kontekście solidarności międzypokoleniowej*, Roczniki Humanistyczne, Tom LXIII, zeszyt 9, 2015.

<https://asia.nikkei.com/Economy/Marriages-in-China-post-biggest-drop-in-decades-amid-pandemic> [dostęp: 17 lipca 2021].

http://english.www.gov.cn/statecouncil/ministries/202106/01/content_WS60b61ab7c6d0df57f98da86e.html [dostęp: 17 lipca 2021].

<https://merics.org/en/short-analysis/women-hold-half-sky-men-rule-party> [dostęp: 17 lipca 2021].

<https://www.economist.com/1843/2014/02/01/women-in-china-on-the-march?fbclid=IwAR3S4jOe1ola-eSjxwAv-1vHZLtEuvkvi7CechjGiwVndqb3KFV9Unl8VA> [dostęp: 17 lipca 2021].

<https://www.economist.com/china/2018/07/26/chinas-two-child-policy-is-having-unintended-consequences?fbclid=IwAR1PKaEyBcOO937H9s4yjQaYnLOl0bGYVA7p2iMpVsCVbAH12WcGlde7HTw> [dostęp: 17 lipca 2021].

https://www.economist.com/china/2019/10/10/in-china-courts-deny-women-divorces-in-the-name-of-social-harmony?fbclid=IwAR3eIdF4SHtD2kDHdJVyvWKiydFLBF1stGKIR9WxbVIDywWnzUlf_r_yBvB4 [dostęp: 17 lipca 2021].

https://www.economist.com/china/2021/03/25/chinese-divorce-courts-are-places-of-peril-for-women?fbclid=IwAR0lB7KSPVDr2JL9njQFVAqy_X05VCvfZJ6bbSmfXiYhhTOMY-piMxl-buk [dostęp: 17 lipca 2021].

<https://nhglobalpartners.com/maternity-marriage-leave-in-china/> [dostęp: 17 lipca 2021].

<https://niezalezna.pl/362690-prokreacja-recznie-sterowana-w-chinach-przez-lata-mozna-bylo-miec-tylko-jedno-dziecko> [dostęp: 17 lipca 2021].

<https://supchina.com/2021/06/30/chinese-parents-defend-sons-choice-to-wear-skirt-sparking-conversations-about-gender-neutral-parenting/> [dostęp: 17 lipca 2021].

https://thediplomat.com/2021/06/in-the-three-child-era-china-must-confront-embedded-misogyny/?fbclid=IwAR22KtqYjo_rXXuqHLlkW9tmzr3sSpT2malolLbrRSj36qMf_Tmp0-eWC_U [dostęp: 17 lipca 2021].

<http://www.64365.com/zs/761272.aspx> [dostęp: 3 sierpnia 2021].

<https://www.bbc.com/news/world-asia-china-57154574> [dostęp: 3 sierpnia 2021].

http://www.xinhuanet.com/english/2021-05/31/c_139980738.htm [dostęp: 17 lipca 2021].

http://www.xinhuanet.com/english/2021-06/01/c_139983098.htm [dostęp: 17 lipca 2021].

http://www.xinhuanet.com/english/2021-06/01/c_139983153.htm [dostęp: 17 lipca 2021].

http://www.xinhuanet.com/english/2021-06/01/c_139983171.htm [dostęp: 17 lipca 2021].

Sarek Ł., *Gospodarcze skutki starzenia się chińskiego społeczeństwa*, Komentarz Ośrodka Badań Azji Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademii Sztuki Wojskowej, nr 34, 2021.

Wang M., *Analysis of the Impact of China's Family Planning Policy*, Education and Humanities Research, volume 516, 2020.

Social Credit System - inteligentny panoptikon z chińską charakterystyką czy sposób na zbudowanie społeczeństwa przyszłości ?

Gabriela Wojciechowska

System zaufania społecznego (SCS) to zakrojony na ogólnokrajową skalę projekt realizowany na przestrzeni ostatnich lat przez chińskie władze. Wprowadziły go zarówno instytucje państwowe, jak i firmy prywatne. Najbliżej pełnej realizacji jest jego wersja dla przedsiębiorstw. Pod koniec 2019 roku władze w Pekinie ogłosiły koniec pierwszej fazy wdrażania i testowania go. SCS pod który podlegają firmy stanowi zatem pierwszy i najbardziej skonsolidowany system oceny tego typu wprowadzony dotychczas w Państwie Środka. Poniżej przyjrzymy się jego źródłom i rozwojowi badań nad systemem zaufania społecznego w Chińskiej Republice Ludowej.

Dane w ramach systemu zaufania społecznego (Social Credit System, SCS, 社会信用体系, *shèhuì xìnyòng tǐxì*) zbierane są zarówno w trybie online jak i offline. Głównym i najważniejszym dokumentem wyznaczającym ramy prac nad projektem jest „Zarys planu budowy systemu oceny wiarygodności społecznej na lata 2014-2020”. Po zatwierdzeniu projektu i oficjalnym ogłoszeniu rozpoczęcia prac nadzór nad wdrażaniem systemu został powierzony Państwowej Komisji ds. Rozwoju i Reform ChRL (NDRC). Projekt polega na stworzeniu systemu oceny społecznej, który na podstawie danych zbieranych na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci i przechowywanych w sposób analogowy w państwowych archiwach jak i docelowo z pomocą najnowszych technologii, w tym technologii przesyłania danych w czasie rzeczywistym 5G, technologii rozpoznawania twarzy *face recognition* oraz sztucznej inteligencji, będzie tworzył profile obywateli ChRL i firm działających na terytorium Chin.

Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że obecnie nie można mówić o jednym, połączonym systemie oceny społecznej, a raczej o wielu różnych systemach. Należy także pamiętać o tym do jakich grup docelowych kierowany jest dany system, ponieważ istnieją systemy oceny dla obywateli, przedsiębiorstw i system monitorujący działanie instytucji rządowych oraz systemy prywatne i państwowe. Docelowo oficjalne państwowe systemy oceny obywateli oraz system oceny firm miały zostać w pełni wprowadzone do końca 2020 roku. Wiadomo już jednak, że przeprowadzenie prac do końca w wyznaczonym terminie nie było możliwe. Za główne powody wskazuje się liczne bariery administracyjne, biurokrację oraz przeszkody technologiczne. Najbliżej zrealizowania i pełnego wprowadzenia jest system oceny dla przedsiębiorstw. Chiński rząd ogłosił koniec pierwszej fazy wdrażania i testowania go już pod koniec 2019 roku. SCS pod który podlegają firmy stanowi zatem pierwszy i najbardziej skonsolidowany system oceny tego typu wprowadzony dotychczas w Państwie Środka. Przed omówieniem systemu SCS przedstawiona zostanie w skondensowanej formie historia internetu w Chinach, która ma pośredni i bezpośredni związek z pomysłem implementacji SCS.

Krótką historia internetu w Chinach

W 1987 roku z Chin został wysłany pierwszy e-mail, w którym Chiny triumfalnie ogłosiły, że zza Wielkiego Chińskiego Muru są w stanie dotrzeć do każdego zakątka świata (越过长城, 走向世界, *yuèguò chángchéng, zǒuxiàng shìjiè*). Kilka lat później, w 1994 roku, w Chinach zaczęła na stałe funkcjonować sieć internetowa. Państwo Środka oficjalnie stało się siedemdziesiątym siódmym krajem na świecie podłączonym do sieci. Już rok później usługi internetowe zaczęły być udostępniane zwykłym obywatelom, a w Pekinie powstała pierwsza firma, zajmująca się dostarczaniem internetu, Infohighway Information & Technology Co. LTD. Internet w Chinach rozrastał się w niewyobrażalnym wręcz tempie (ChinaDaily).

W 1994 roku, tuż po wprowadzeniu w Chinach internetu, korzystała z niego zaledwie garstka osób (w skali populacji wynosząca praktycznie 0%), podczas gdy na początku 2009 roku z sieci korzystało ok. 300 milionów ludzi, a pod koniec 2020 prawie 990 mln. Chińczyków (Statista, 2020). Wprowadzenie sieci oraz udzielenie obywatelom dostępu do niej, w krótkim tempie sprawiło, że zaczęły pojawiać się liczne serwisy internetowe. W tym okresie powstały wielkie firmy działające obecnie w obszarze nowoczesnych technologii i e-commerce, takie jak Alibaba (założona w Hangzhou w 1999 roku) i Tencent (założony w 1998 roku). W 1999 Tencent wydał pierwszą wersję komunikatora internetowego QQ,

która do niedawna stanowiła najpopularniejszą platformę komunikacyjną w Chinach, z której na co dzień jeszcze w 2018 roku korzystało prawie 700 milionów ludzi. Obecnie najpopularniejszą platformą komunikacyjną jest WeChat (微信, wēixìn). W 2020 roku na świecie założonych było ponad miliard dwieście milionów aktywnych kont w tej aplikacji (Statista, 2020). Założona w 1999 roku Alibaba z wykorzystaniem internetu zaczęła tworzyć jeden z największych serwisów e-commerce na świecie, konkurujący dzisiaj z Amazonem portal Aliexpress. W 2000 roku powstał chiński odpowiednik wyszukiwarki Google - Baidu. Jednocześnie władze dostrzegły w globalnej sieci zarówno wielką szansę na budowanie potęgi Chin, jak i wielkie zagrożenie. Niczym nieograniczony dostęp do sieci dla zwykłych ludzi stanowił poważne ryzyko dla utrzymania zastanego porządku politycznego oraz podtrzymania pożądanego przez partię ideologii. Rozpoczęto więc prace nad projektem Złotej Tarczy. Złota Tarcza (金盾工程, *jīndùn gōngchéng*) to projekt, który miał zapewnić bezpieczeństwo w chińskiej sieci. Za jej wprowadzenie odpowiadało Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. Narzędzie ma przede wszystkim służyć zapewnieniu bezpieczeństwa wewnętrznego oraz zewnętrznego kraju, zapobiegać szerzeniu treści szkodliwych, takich jak podjudzanie do popełnienia czynów zabronionych czy nawoływanie do podjęcia prób dokonania przewrotu politycznego w państwie czy zmiany ustroju. Najwięcej kontrowersji narasta jednak wokół pod-projektu Złotej Tarczy czyli tzw. Great Firewall of China (防火长城, *Fánghuǒ Chángchéng*). Narzędzie służy do cenzurowania internetu w Chinach. Wykorzystywane jest także do blokowania zagranicznych portali internetowych takich jak Facebook czy YouTube (Stanford University's Torfox project, 2011).

Początki SCS

W latach 90. ubiegłego wieku, kiedy sieć internetowa w Chinach zaczynała się coraz dynamiczniej rozwijać, grupa badawcza z Instytutu Ekonomii Światowej i Polityki Chińskiej Akademii Nauk zaprezentowała pierwszą koncepcję nowoczesnego systemu, który pozwoliłby na zbieranie danych o obywatelach, a następnie, w oparciu o uzyskane informacje, tworzenia ocen dla każdej osoby. Za prekursora tej teorii uważany jest socjolog Lin Junyue. Lin studiował w Stanach Zjednoczonych nauki związane z gromadzeniem i przetwarzaniem danych na Uniwersytecie Stanu Pensylwania. Następnie pracował jako ekspert w dziedzinie wyszukiwania informacji oraz ratingów kredytowych (Meissner, 2017). Po powrocie do Chin dostrzegł, iż na chińskim rynku brakuje "integralności" i starał się zaproponować rozwiązanie tego problemu. Jednocześnie przełom wieków XX i XXI to czas coraz większego otwierania się Chin na świat oraz coraz szybszego wzrostu gospodarczego kraju co, pomimo bardzo wielu korzyści dla państwa, wiązało się także z licznymi nadużyciami, między innymi powszechną korupcją, kumoterstwem, kradzieżami własności intelektualnej i patentów zza granicy czy licznymi skandalami, w szczególności w branży farmaceutycznej i spożywczej, co w efekcie przekładało się na bardzo niski poziom zaufania społecznego, zarówno do chińskich przedsiębiorstw jak i na brak zaufania ludzi do siebie nawzajem. Dodatkowo na świecie jeszcze do niedawna chińskie produkty powszechnie kojarzone były ze stosunkowo niską jakością, a sam kraj określany był mianem "największej fabryki świata". W 1999 roku Lin Junyue, w swojej przełomowej pracy zaprezentował koncepcję wprowadzenia ogólnonarodowego programu oceny wiarygodności społecznej, wzorowanego na systemach funkcjonujących w krajach zachodnich, przy jednoczesnym zachowaniu chińskiej charakterystyki,

dopasowaniu programu do chińskiego rynku oraz rozbudowaniu go do znacznie większych rozmiarów. Projekt miał opierać się na utworzeniu ogólnonarodowej platformy służącej gromadzeniu i wymianie informacji, a następnie wprowadzeniu systemu nagród i kar, które miały gwarantować stosowanie się do przepisów (Trivium, 2019). Oficjalnie o projekcie zaczęto mówić w 2002 roku, kiedy podczas XVI Zjazdu KPCh ówczesny sekretarz partii, Jiang Zemin, wyraził konieczność zbudowania systemu oceny wiarygodności społecznej, odpowiadającego potrzebom nowoczesnej gospodarki rynkowej (*We must rectify and standardize the order of the market economy and establish a social credit system compatible with a modern market economy*, Jiang Zemin, 2002). Warto zwrócić szczególną uwagę na nazwę zaproponowaną dla systemu, 社会信用体系 (*Shèhuì xinyòng tǐxì*), która w dosłownym tłumaczeniu oznacza *system zaufania społecznego*. Szczególną uwagę należy zwrócić na słowo 信用 (*xinyòng*). Pierwotnie słowa tego używano jedynie w znaczeniu zaufania (do kogoś, oznaczało człowieka uczciwego, godnego zaufania), jednakże z czasem wyraz ten zaczął nabierać nowego znaczenia i zaczęto stosować go także na określenie człowieka, któremu można udzielić kredytu finansowego. Współcześnie słowo 信用 jest więc stosowane w dwóch znaczeniach, zarówno zaufania, jak i kredytu. Pierwotnie zakładano, że pod ocenę systemu podlegać będą przede wszystkim przedsiębiorstwa. Z czasem pojawił się jednak pomysł rozwinięcia projektu na ogół społeczeństwa oraz stworzenia systemu oceny, pod który miałyby podlegać także jednostki. Pierwszy stworzony w Chinach system oceny został wprowadzony w 2005 roku w prowincji Zhejiang, mieście Hangzhou. System wzorowany był początkowo na systemach oceny zdolności kredytowej, funkcjonujących w krajach zachodnich. Za dobry przykład może posłużyć przede wszystkim amerykański system oceny zdolności kredytowej FICO. Systemy oceny zdolności kredytowej działające w innych krajach świata, na przykład wspomniany amerykański system FICO, pozwalają bankom oraz innym instytucjom finansowymi na tworzenie profilu klienta, a następnie w oparciu o zebrane dane przyznają klientowi wynik punktowy. Na jego podstawie podejmowana jest decyzja o zawarciu, bądź też nie, umowy z taką osobą (Li Xan Wong K., Shields Dobson A., 2019). Tego typu systemy funkcjonują na całym świecie, w krajach takich jak chociażby Niemcy, Australia, Szwecja czy Kanada. Z czasem coraz więcej prowincji podejmowało się rozpoczęcia prac nad przygotowaniem swojej własnej wersji programu. W 2007 roku, Rada Państwowa wydała *Opinię w sprawie konstrukcji systemu oceny społecznej* (Concerning the Construction of a Social Credit System). Założona została także Wspólna Międzyresortowa Rada ds. Stworzenia Systemu Oceny Wiarygodności Społecznej (Joint Inter-ministerial Council on the Construction of the Social Credit System, 社会信用体系建设部际联席会议, *shèhuì xinyòng tǐxì jiànshè bù jì liánxí huìyì*) (Trivium, 2020; 社会信用体系建设部际联席会议制度的通知, 2007). Wydana została także decyzja o stworzeniu, wprowadzeniu i przetestowaniu pierwszych pilotażowych systemów oceny typu SCS. Jednym z przykładów jest wprowadzenie w 2010 roku programu pilotażowego Dazhong Xinyong w prowincji Jiangsu w miejscowości Suining. Program przyznawał obywatelom po 1000 punktów na start. W zależności od uzbieranej sumy punktów jednostki były porządkowane od kategorii najwyższej A do kategorii najniższej D. Z uwagi na niesprawiedliwy, subiektywny i arbitralny sposób przyznawania punktów, program był jednak bardzo krytykowany, zarówno przez obywateli i przez media (łącznie z prężącą gazetą Xinhua, która porównała system do „Karty Dobrego Obywatela”, która była wydawana Chińczykom przez Japończyków podczas okupacji japońskiej w czasie II wojny światowej) i w krótkim tempie został wycofany (Creemers, 2018). W 2014 roku Rada Państwa wydała najważniejszy dokument określający cele,

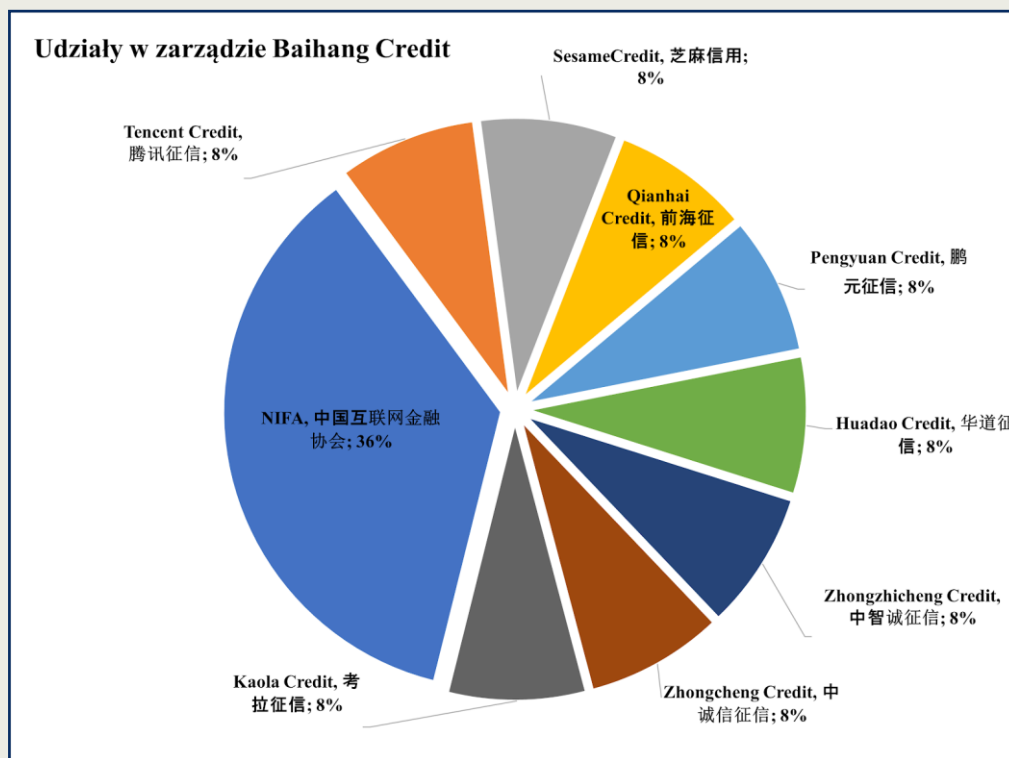
harmonogram prac oraz oczekiwane efekty wprowadzenia systemu SCS w całym Chinach: „Zarys planu budowy systemu oceny wiarygodności społecznej na lata 2014-2020”. Dokument przewidywał pełne wprowadzenie systemu oceny wiarygodności społecznej do końca 2020 roku. Priorytetem było wprowadzenie w pierwszej kolejności systemu nadzoru typu SCS dla przedsiębiorstw. Dokument precyzuje, iż system opierać będzie się na przepisach, umowach i ustawach, a jego zasadniczym celem jest promowanie uczciwości i budowa zaufania społecznego, budowanie pozycji państwa na arenie międzynarodowej oraz umocnienie gospodarki. Cztery najważniejsze sfery objęte kontrolą przez system to 政府—市场—社会—司法 (zhèngfǔ—shìchǎng—shèhuì—sīfǎ), czyli odpowiednio:

- rząd oraz administracja,
- gospodarka,
- społeczeństwo,
- sądownictwo.

Najważniejszym obszarem poddanym kontroli jest gospodarka. System ma zapewnić Chinom wzrost gospodarczy oraz objęcie pozycji światowego lidera przy jednoczesnym wyeliminowaniu korupcji, nieuczciwości i maksymalnemu zwiększeniu transparentności na chińskim rynku. Jednocześnie ważnymi kwestiami pozostają sprawy ochrony środowiska, nadzór nad opieką zdrowotną, nadzór operacji finansowych dokonywanych zarówno przez firmy jak i osoby prywatne, handel etc. W dalszej perspektywie system ma poddawać ocenie zachowanie wszystkich osób prywatnych. Na podstawie zebranych informacji system będzie tworzyć dla obywateli indywidualny wynik punktowy, który następnie będzie decydował o pozycji jednostki w społeczeństwie. Docelowo system ma być zunifikowany i podlegać pod jedną centralną instytucję państwową. Obecnie jednak poszczególne systemy oceniające osoby prywatne są porzucane, a dane gromadzone są przez różne instytucje państwowe oraz prywatne.

Po ogłoszeniu rozpoczęcia prac nad stworzeniem SCS, kolejne prowincje oraz instytucje zaczęły pracować nad swoimi wersjami pilotażowymi oraz bazami danych. Nadzór nad postępem rozwoju systemu został powierzony Państwowej Komisji ds. Rozwoju i Reform ChRL (National Development and Reform Commission, NDRC) oraz Ludowemu Bankowi Chin. Za planowanie oraz nadzór nad wprowadzaniem systemu odpowiada podjednostka NDRC - Department of Fiscal Finance and Credit Construction (财政金融和信用建设司, Cáizhèng jīnróng hé xìnyòng jiànshè sī). Za tworzenie zagregowanej bazy danych i administrowanie nią odpowiada National Public Credit Information Center (国家公共信用信息中心, guójiā gōnggòng xìnyòng xìnxī zhōngxīn) (Trivium, 2020). Postęp zachodzi najszybciej w bogatych i dobrze rozwiniętych, zarówno pod względem gospodarczym jak i technologicznym, prowincjach wschodnich. W 2013 roku Ludowy Bank Chin wydał rozporządzenie w którym zezwala na publikowanie tzw. czarnych i czerwonych list obywateli (Trivium, 2019). Do końca 2015 roku zaakceptowane zostały 43 nowe programy pilotażowe (Meissner, 2017). Jeszcze w tym samym roku Ludowy Bank Chin wydał zezwolenie ośmiu firmom prywatnym na stworzenie i testowanie komercyjnej wersji oprogramowania typu SCS (关于做好个人征信业务准备工作的通知, 2015).

Początkowo zakładano możliwość włączenia systemów komercyjnych do oficjalnej wersji państwowej, jednakże dwa lata później, w 2018 roku Ludowy bank Chin orzekł, że interesy reprezentowane przez firmy prywatne oraz przez państwo nie dają się pogodzić. Ponadto państwo zobowiązane jest do chronienia poufnych danych obywateli, w związku z czym operacja połączenia systemów prywatnych z państwowymi nie będzie możliwa. W 2018 roku Ludowy Bank Chin wydał pozwolenie na stworzenie Baihang Credit (百行征信), obecnie jedyne oficjalnego programu SCS autoryzowanego przez tę instytucję. W zarządzie Baihang Credit zasiedli jednakże przedstawiciele firm prywatnych, które w 2015 roku otrzymały licencję na tworzenie swoich systemów. Udziały zostały podzielone pomiędzy National Internet Finance Association of China (NIFA, 中国互联网金融协会, *Zhōngguó hùliánwǎng jīnróng xiéhuì*) (36%) oraz po równo pomiędzy osiem prywatnych firm (udziały każdej ze spółek wynoszą po 8%) (信用中国, 2018).

Paralelnie politycy stale wprowadzają nowe prawa i ustawy, które torują drogę dla wprowadzenia w pełni operacyjnego systemu SCS. Należy wśród nich przykładowo wymienić prawo dotyczące bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni z 1 czerwca 2017 roku, znacząco zaostrzające przepisy dotyczące ochrony danych osobowych. Także w 2017 roku NDRC i Ludowy Bank Chin wytypowały 12 modelowych miast, do których zaliczono m.in. Suqian, Rongcheng, Weihai, Hangzhou, Wenzhou i Xiamen (Financial News, 2018).

Jednocześnie od czasu zapowiedzenia wprowadzenia SCS w Chinach władze podjęły szereg kroków w stronę przygotowania niezbędnej infrastruktury technologicznej. Rozpoczęto proces rozbudowy monitoringu miejskiego oraz instalacji sieci kamer CCTV. Coraz więcej kamer monitoringu miejskiego działa z wykorzystaniem technologii *face recognition*, dzięki temu już teraz możliwym

stało się namierzenie jednostki w wielotysięcznym tłumie ludzi (obecnie możliwe jest również rozpoznawanie twarzy osób noszących maseczkę ochronną)(Reuters, 2020). Ponadto Chiny sukcesywnie pracują nad rozwojem sztucznej inteligencji, a także algorytmów, które będą odpowiedzialne za przeliczanie i przyznawanie wyników punktowych firmom i obywatelom. Algorytmy te nie są jednak powszechnie znane. Dodatkowym elementem niezbędnym do całkowitej realizacji projektu jest dopracowanie i całkowite wprowadzenie sieci 5G, która będzie pozwalała na przesył danych w czasie rzeczywistym.

Chińskie władze wymieniają wiele celów, które mają stanowić podstawę dla wprowadzenia systemu oceny społecznej w Państwie Środka. Jednym z nich jest wyjątkowo niski poziom zaufania w społeczeństwie chińskim. Jednakże, chiński rząd deklaruje, iż najważniejszym celem wprowadzenia systemu SCS jest zwiększenie transparentności na chińskim rynku oraz zwiększenie zaufania Chińczyków do chińskich marek. Zwiększenie nadzoru nad firmami wykluczy z udziału w rynku podmioty nieuczciwe, co w dalszej perspektywie pozytywnie wpłynie na chińską gospodarkę. Zgodnie z założeniami przedstawionymi w programach Made in China 2025 oraz China Standard 2035, Chiny wyznaczyły sobie za cel stanie się w niedalekiej przyszłości społeczeństwem innowatorów i wynalazców o wiodącej pozycji na świecie. W związku z tym, rząd ChRL chce zmienić postrzeganie chińskich produktów na świecie. Chińskie marki mają kojarzyć się, zarówno na chińskim rynku wewnętrznym, jak i za granicami, z wysoką jakością, pewnością, bezpieczeństwem i niezawodnością.

Państwowy system oceny obywateli

Obecnie nie istnieje jeden, połączony, państwowy system oceny obywateli. Funkcjonują natomiast liczne programy pilotażowe jak i w pełni operacyjne systemy na poziomie miast. Dane zbierane na temat obywateli to przede wszystkim imię i nazwisko, numer dowodu, płeć, wykształcenie, kwalifikacje zawodowe, informacje finansowe (historia dokonywanych płatności, historia podatkowa, historia kredytowa etc.), informacje dotyczące karalności oraz ewentualnego wywiązywanie się z orzeczonych wyroków sądowych, przynależność do KPCh, wszelkie naruszenia przepisów bądź zachowania powszechnie uznawane za niewłaściwe, informacje na temat "dobrych uczynków, aktów odwagi i heroizmu", a także informacje o angażowaniu się w życie społeczności, wolontariatach, działalności na rzecz organizacji charytatywnych oraz informacje o wszystkich nagrodach i wyróżnieniach w tym nagrodach dla "dobrego obywatela". Oficjalnie zabronione jest zbieranie danych na przykład na temat poglądów politycznych lub przekonań religijnych (Trivium, 2019). Na poziomie miast mogą funkcjonować lokalne systemy nagród i kar oraz czarne i czerwone listy. Najczęściej w celu zachęcenia ludzi do dobrego zachowania, zamiast kar stosowane są jednak nagrody. Należy jednocześnie zaznaczyć, iż punkty znacznie łatwiej stracić niż zdobyć. Jest to spowodowane przede wszystkim tym, że metody ścigania oraz karania "niewłaściwych zachowań" i przestępstw funkcjonują od bardzo dawna i działają bardzo sprawnie. System nagradzania dobrych uczynków nie jest jednak wykształcony i brak jeszcze odpowiednich doświadczeń z tego typu systemem. Dodatkowo pojawiają się także trudności z weryfikacją dobrych zachowań, ponieważ nie jest łatwo przyznawać na bieżąco punkty za każdy akt dobroci czy życzliwości. W związku z tym jak na razie punkty można uzyskać przede wszystkim za pracę na rzecz społeczności, wolontariat, pomoc innym, przekazywanie pieniędzy na cele charytatywne, bliżej niesprecyzowane akty „heroizmu i odwagi” czy krwiodawstwo. Dane na temat obywateli zbierane są przez różne instytucje, na przykład sądy czy policję, następnie trafiają do bazy danych na poziomie

provincji, a następnie do państwowej bazy danych. Informacje mogą być także zbierane w sposób tradycyjny. Przykładowo w mieście Rongcheng zatrudniane są osoby, które każdego dnia rozmawiają z mieszkańcami na temat tego co przydarzyło im się w ostatnim czasie oraz o tym czy istnieją podstawy do przyznania bądź odjęcia punktów innym osobom (Trivium, 2019). Takie rozwiązania są jednak trudne do wprowadzenia na ogólnonarodową skalę, szczególnie w dużych metropoliach. Ponadto dokonywanie oceny w taki sposób obarczone jest ryzykiem wystawiania ocen subiektywnych.

Systemy pilotażowe wprowadzane przez poszczególne prowincje znacząco się od siebie różnią, zarówno ze względu na skalę punktacji, jak i na systemy nagród i ewentualnych kar. Przykładowo w prowincji Suzhou funkcjonuje system Osmanthus Points, który przyznaje punkty w skali od 0 do 200. W Fuzhou system Yuming Points przyznaje punkty w skali 0-1000, a w Wuhu system Lehui Points opiera się na skali 350-1200 punktów. Systemy działające w Suqian, Rongcheng czy Weihai (odpowiednio: Xichu Points, Rongcheng Points oraz Haibei Points) działają w skali do 1000 punktów, co jednak charakterystyczne w zależności od uzyskanego wyniku punktowego przyznają obywatelom konkretną kategorię, od najniższej D do modelowej AAA. Jeszcze inaczej działa system w Xiamen, czyli Heron Points, gdzie stosowana jest skala porządkowa. Jest pięć rang klasyfikujących obywatela od rangi „wymagający poprawy” do „doskonały” (Trivium, 2019). Celem wprowadzania systemów lokalnych (a docelowo także systemu państwowego) ma być zwiększenie poziomu zaufania pomiędzy obywatelami, ale także wykształcenie w ludziach wewnętrznego poczucia kontroli i przyzwoitości w duchu zgodnym z pożądanymi przez partię ideałami.

SCS dla przedsiębiorstw

Corporate Social Credit System (CSCS) to system oceny pod który podlegają wszystkie przedsiębiorstwa, firmy i korporacje, które prowadzą działalność na terytorium Chin. Pod ocenę systemu podlegają także firmy zagraniczne. Prace nad wprowadzeniem programu trwają od lat, a ich ramy wyznaczają plany pięcioletnie oraz rozporządzenia wprowadzane przez KPCh. W dalszym ciągu system nie jest jeszcze w pełni zunifikowany, a dane, w oparciu o które wystawiany jest rating przedsiębiorstwa, pochodzą z wielu różnych instytucji i podmiotów. Można mówić o gromadzeniu olbrzymich ilości danych na różnych poziomach - dane dostarczane są przez instytucje rządowe, instytucje prywatne, a także pochodzą z audytu wewnętrznego przeprowadzanego przez przedsiębiorstwa. Prace nad powstawaniem CSCS koordynowane są przez *Central Leading Small Group for Comprehensively Deepening Reforms* (中央全面深化改革委员会, *Zhōngyāng quánmiàn shēnhuà gǎigé wěiyuánhui*), która zleciła nadzór nad wprowadzeniem projektu Narodowej Komisji Rozwoju i Reform Chińskiej Republiki Ludowej (NDRC, 国家发展和改革委员会, *Guójiā fāzhǎn hé gǎigé wěiyuánhui*), współpracującej z Ludowym Bankiem Chin (中国人民银行, *Zhōngguó rénmíng yínháng*) (Messier, 2017). W październiku 2015 roku została utworzona Narodowa Platforma Wymiany Informacji Kredytowej (The National Credit Information Sharing Platform, NCISP, 全国信用信息共享平台, *Quánguó xìnyòng xīnxi gòngxiǎng píngtái*), która stanowi podstawę do gromadzenia danych na temat działalności przedsiębiorstw i obywateli. Ponadto innymi ważnymi podmiotami są platformy takie jak Credit China Platform (信用中国网, *xìnyòng zhōngguó wǎng*). Swoją własną bazą dysponuje także Ludowy Bank Chin, który informacje na temat finansów przechowuje w Centrum Referencji Kredytowej (征信中心, *zhēngxìn zhōngxīn*), które z kolei

dysponuje swoją własną bazą informacji finansowych (Financial Credit Information Database, 金融信用信息基础数据库). Dane gromadzone są dzięki współpracy pomiędzy ministerstwami, z których należy wymienić przede wszystkim NDRC, Ministerstwo Przemysłu i Technologii Informacyjnych (MIIT) oraz Ministerstwo Finansów. Firmy dokonują audytu wewnętrznego i zdają raporty. Przewidziane są także inspekcje rządowe. Przykładowo w celu przeprowadzania dokładniejszej i bardziej obiektywnej kontroli nad firmami, wprowadzono system 双随机,一公开 (shuāng suíjī, yī gōngkāi) polegający na losowym dobieraniu firmy i kontrolera w taki sposób, aby wybór był przypadkowy i zminimalizowane zostało ryzyko preferencyjnego traktowania nadzorowanej firmy, zaniedbywania kontroli nad niektórymi firmami przez kontrolerów, a poddawania innych firm zbyt częstym kontrolom. Wyniki inspekcji są publikowane (Trivium, 2019). Informacje pozyskane w ten sposób są zbierane przez lokalne władze, a następnie wgrywane do bazy danych NCIPS, która podlega bezpośrednio rządowej kontroli. Ostatnim segmentem są oceny pochodzące z systemów komercyjnych czy innych podmiotów prywatnych. Możliwość sprawdzenia przez przedsiębiorców zebranych przez system danych o firmie jest ograniczona. Dostęp do części informacji jest możliwy za pośrednictwem Narodowej Platformy Wymiany Informacji Kredytowej dla Przedsiębiorstw (National Enterprise Credit Information Publicity System, NECIPS, 国家企业信用信息公示系统). Informacje możliwe do pozyskania z platformy to dane o głównych akcjonariuszach i personelu, zezwoleniach i licencjach, wynikach przeprowadzanych inspekcji oraz ewentualnych wykazanych nieprawidłowościach czy wcześniejszych naruszeniach. W celu pozyskania tych danych, aby wyszukać firmę oraz sprawdzić informacje o niej należy skorzystać z przypisanego do firmy numeru lub inaczej zunifikowanego identyfikatora kredytu społecznego (*Social Credit Number* lub *Unified Social Credit Identifier*, 统一社会信用代码, *tǒngyī shèhuì xìnyòng dàimǎ*). Przymiotnik "zunifikowany" oznacza w tym kontekście, że ten sam numer jest wykorzystywany zarówno jako numer rejestracji firmy, wykorzystywany przez State Administration for Market Regulation (SAMR) jak i numer identyfikacji podatkowej, wykorzystywany przez State Taxation Administration (SAT). Ten osiemnastocyfrowy numer nadawany jest przez władze od 2015 roku i złożony jest z numerów trzech różnych dokumentów, które wcześniej były wydawane osobno, tj. numeru zezwolenia na prowadzenie działalności, numeru identyfikacji podatkowej oraz kod organizacji (Trivium, 2019). Obecnie prowadzenie firmy bez wcześniejszego uzyskania numeru nie jest możliwe. Większość informacji jest dostępna publicznie (公开, gōngkāi). Wgląd do niektórych danych na temat firmy na podstawie jej numeru jest jednak możliwy tylko częściowo (有限共享, yǒuxiàn gòngxiǎng), albo całkowicie zablokowany i możliwy wyłącznie dla podmiotów rządowych (政务共享, zhèngwù gòngxiǎng) (Messier, 2017).

W procesie wystawiania wyniku punktowego gromadzone są rozmaite dane. Przede wszystkim informacje dotyczące profilu i historii działalności przedsiębiorstwa. Istotne są osobiste oceny założycieli, prezesów, dyrektorów, osób zajmujących wyższe stanowiska kierownicze oraz przedstawicieli firmy. Sprawdza się czy osoby te były w przeszłości karane oraz to jak wywiązują się ze swoich obowiązków. Kluczowe informacje dla wystawienia oceny firmie to przede wszystkim informacje dotyczące przestrzegania przez firmę prawa, wdrażania tworzonych przez rząd polityk oraz płacenia podatków, ogólna ocena projektów, które firma realizowała w przeszłości (w szczególności duży nacisk kładzie się na projekty rządowe) oraz roczne raporty i sprawozdania. Ponadto istotne są posiadane przez firmę licencje, dbałość o środowisko naturalne,

przestrzeganie praw pracowników, zdobyte nagrody i wyróżnienia oraz ocena aktywności firmy w sieci internetowej (w szczególności jeśli firma działa w branży e-commerce). Jednocześnie zapewnia się, że gromadzenie informacji na temat przekonań pracowników (a w szczególności zarządu), danych biometrycznych, przekonań religijnych itd. jest zabronione. Rząd zapowiada także, że systematyczna rozbudowa sieci kamer CCTV oraz pełne wprowadzenie sieci 5G umożliwi monitorowanie działalności firmy w czasie rzeczywistym. Za przykład można podać firmy transportowe, które będą monitorowane i sprawdzane przez kamery miejskie, dzięki czemu możliwe będzie precyzyjne śledzenie całej sieci dostaw, sprawdzanie stosowania się kierowców do przepisów czy kontrola emisji spalin, wytwarzanych przez samochody należące do danej firmy. Tym samym, nadzorem objęte mogą być instytucje prowadzące działalność w każdej branży, zarówno duże firmy prywatne, międzynarodowe korporacje, instytucje pozarządowe, ale także drobne firmy czy jednoosobowa działalność gospodarcza. Obecnie priorytetem jest jednak objęcie nadzorem branż określanych jako kluczowe, do których należą przemysł motoryzacyjny, żywnościowy, farmaceutyczny, transport i logistyka oraz branża usług telekomunikacyjnych i e-commerce (Messier, 2017).

Na podstawie uzyskanych wyników firmy grupowane są w cztery kategorie: 1. najwyższa 优 (yōu), oznaczająca doskonałość, 2. druga kategoria, dobra 良 (liáng) 3. trzecia średnia 中 (zhōng), 4. czwarta niedostateczna 差 (chà) (Trivium, 2019). Uzyskana przez przedsiębiorstwo ocena przekłada się bezpośrednio na pozycję firmy oraz możliwości, jakie ma ona na rynku. Firmy, w oparciu o uzyskane punkty, są grupowane w kategorie, od najwyższej do najniższej. Niestosowanie się to rozporządzeń i wytycznych, a także wszelkie naruszenia przepisów i oszustwa, mają być odzwierciedlone w niskim wyniku przedsiębiorstwa. Niska punktacja ma utrudniać firmie prowadzenie działalności na rynku. Przede wszystkim czas załatwiania wszelkich spraw administracyjnych oraz formalności dla takich firm ulegnie znacznemu wydłużeniu. Urząd podatkowy może nałożyć na nieuczciwe przedsiębiorstwa wyższe podatki, ponadto firmy uznane za niegodne zaufania będą podlegać pod bardziej skrupulatny nadzór finansowy. Przedsiębiorcy tacy będą mieli problemy z otrzymaniem kredytów i pożyczek. Możliwość zawierania umów oraz współpracy z innymi firmami zostanie ograniczona. W skrajnych przypadkach firma może stracić możliwość brania udziału w przetargach, realizowania zamówień publicznych, bądź współpracy z firmami otrzymującymi dobre wyniki. Z drugiej strony, firmy otrzymujące najwyższe noty mogą liczyć na przywileje, takie jak niższe podatki, skrócenie czasu potrzebnego na załatwienie formalności i spraw administracyjnych, pomoc oferowaną przez instytucje rządowe czy większe szanse na wygranie przetargu na ważne projekty, w szczególności te sygnowane przez rząd. Można wnioskować zatem, że chińskie władze za cel nadrzędny stawiają sobie wykształcenie w przedsiębiorcach, a co za tym idzie także w samych firmach, mechanizmów samokontroli i wewnętrznej potrzeby przestrzegania przepisów.

Zaprojektowany i wdrażany przez chiński rząd system oceny firm typu CSCS ma poddawać pod ocenę wszystkie aspekty działalności przedsiębiorstw. Władze zapewniają, że system zostanie wykorzystany tylko w celach przewidzianych przez oficjalne dokumenty, do których zalicza się zwiększenie transparentności na rynku czy przestrzeganie przepisów. W istocie, wykorzystanie programu zgodnie z pierwotnymi założeniami mogłoby wpłynąć pozytywnie na stan chińskiej gospodarki oraz jakość oferowanych usług i produktów. Z perspektywy uczciwej firmy, systemem może nieść wiele korzyści, zarówno materialnych, w postaci niższych opłat i podatków, jak i niematerialnych, takich jak spokój prowadzenia biznesu, bez konieczności martwienia się o ryzyko

podpisania umowy z nieuczciwą firmą. Pozostaje jednak uzasadniona obawa, że SCS ma potencjał, aby stać się potężnym narzędziem kontroli w rękach chińskiego rządu. Już teraz krytycy wskazują, iż system może stać się narzędziem opresji, zmniejszyć i tak już ograniczoną wolność obywateli i firm, oraz stanowić narzędzie dyskryminacji podmiotów zagranicznych. Ponadto sceptycy zwracają uwagę na to, że CSCS może stać się groźnym środkiem, a nawet jedną z kart przetargowych, w prowadzeniu przez Chiny wojen handlowych z innymi krajami. System jest ściśle związany z KPCh, która kreuje politykę ekonomiczną i gospodarczą państwa. Poprzez system partia będzie miała zatem jeszcze większy wpływ na decyzje biznesowe podejmowane przez przedsiębiorców. Kierowanie się ideologią może prowadzić w dłuższym czasie do podejmowania decyzji nie będących najbardziej intratnymi dla firmy. Obawy budzi także kwestia przechowywania danych, jako że wiele informacji gromadzonych przez firmy może zostać uznana za informacje wrażliwe. Konsekwencje potencjalnego wycieku bądź kradzieży takich danych może okazać się katastrofalne w skutkach dla dalszej działalności przedsiębiorstwa. Inną istotną kwestią jest to, że algorytm, na podstawie którego liczone są punkty, a następnie przyznawane wyniki nie jest powszechnie znany, co wiąże się z ryzykiem podejmowania przez firmy niepewnych, a być może także błędnych, decyzji.

Wpływ CSCS na firmy zachodnie i perspektywę prowadzenia biznesu w Chinach

Obecnie nieznaną jest jeszcze dokładnie sytuacja firm zagranicznych, które prowadzą swoją działalność w Chinach. Stale wprowadzane są nowe rozporządzenia i przepisy, które mają regulować tę kwestię. Wszystkie firmy zagraniczne, które będą chciały kontynuować działalność w Chinach, będą jednak zobowiązane do poddania się pod ocenę systemu. Budzi to wiele obaw i kontrowersji związanych przede wszystkim z koniecznością transferu danych do Chin oraz sposobem obliczenia wyniku przedsiębiorstwa. W dalszym ciągu nie jest znany algorytm na podstawie którego system oblicza wynik punktowy. Zachodzi więc pytanie w jaki dokładnie sposób firma została oceniona. Zachodni krytycy zwracają uwagę na to, że system może posłużyć do dyskryminowania firm zachodnich względem rodzimych firm chińskich i sprawić, że rynek chiński, do którego dostęp jest ograniczony już w tej chwili, stanie się jeszcze bardziej niedostępny. System postrzega się także jako potencjalne narzędzie, które może zostać wykorzystane w prowadzeniu ewentualnych wojen handlowych z innymi krajami. Za przykład może posłużyć wprowadzona przez chińskie władze w dniu 31 maja 2019 roku lista podmiotów niezaufanych (The Unreliable Foreign Entities List). Była to odpowiedź na wprowadzenie przez Donalda Trumpa kolejnych ceł na chińskie produkty oraz ograniczenia dostaw produktów dla branży uważanych w Chinach za kluczowe. W szczególności dotknięta została branża telekomunikacyjna (Wilem Hale, 2019). Przedstawiciele chińscy prezentują odmienne zdanie argumentując, że ocena w systemie jest powiązana z przestrzeganiem przepisów i stosowaniem się do rządowych polityk, to przyczyni się do zwiększenia się transparentności, ułatwi znalezienie lokalnych partnerów, wpłynie na znaczne podniesienie się poziomu bezpieczeństwa i w efekcie znacznie ułatwi prowadzenie działalności na chińskim rynku.

Od 2018 roku wszystkie przedsiębiorstwa zagraniczne, które działają bądź planują rozpoczęcie działalności w Chinach, zobowiązane są do posiadania osiemnastocyfrowego kodu - zunifikowanego identyfikatora kredytu społecznego. Za jego pomocą można zalogować się do oficjalnej rządowej

witryny (<https://www.creditchina.gov.cn/> można korzystać także ze strony NECIPS: <http://www.gsxt.gov.cn/index.html>), gdzie przedsiębiorcy mogą uzyskać informacje na temat oceny wystawionej ich firmie. Na stronie ChinaCredit dostępne są podstawowe dane na temat firmy, wykaz wymierzonych kar administracyjnych, nieprawidłowości w płatnościach oraz wszelkie przypadki łamania przepisów. Za pomocą platformy można także sprawdzić historię firmy oraz to czy jest wpisana na czarną lub czerwoną listę. Dodatkowo firmy mogą sprawdzać specyficzne, lokalne bazy danych dotyczące podatków, płatności, ochrony środowiska etc. Znając identyfikatory innych firm możliwe jest sprawdzenie informacji na temat potencjalnych kontrahentów czy podwykonawców. Należy jednak pamiętać o tym, że bardzo ważne jest dbanie także o wynik swojej firmy. Brak zainteresowania problemem może skutkować licznymi problemami, karami administracyjnymi, problemami z nawiązaniem współpracy z innymi firmami, wydłużeniem się procedur, wyższymi podatkami i wpisaniem na czarną listę. Jeśli przedsiębiorca zauważy, że jego wynik uległ pogorszeniu powinien podjąć wszelkie kroki w celu wyjaśnienia sytuacji, a następnie zlikwidowania źródła problemu. Firmy, które podejmują decyzję o wejściu na rynek chiński, bądź już na nim operują, muszą zatem uważnie zapoznać się ze sposobem działania systemu i zrozumieć go oraz wiedzieć za co przysługują nagrody, a za co kary. W związku z tym zaleca się ciągłe sprawdzanie zmian zachodzących w przepisach i upewnianie się, że firma działa w pełni zgodnie z prawem, regularne przeprowadzanie audytów wewnętrznych, sprawdzanie i dbanie o swój wynik w systemie oraz śledzenie działania i ewoluowania samego CSCS. Ponadto szczególnie uważnie należy podejść do wyboru partnerów biznesowych i przeanalizować sposób działania i ocenę przedsiębiorstwa z którym chce się rozpocząć współpracę, przykładowo przeanalizować obecny łańcuchy dostaw i sprawdzić opinie o firmach z którymi firma współpracuje obecnie. Firmy, które nie zgodzą się na poddanie się ocenie przez system CSCS, mogą samodzielnie dokonać bilansu zysków i strat i dobrowolnie opuścić rynek.

Linki do stron, na których można sprawdzić informacje o firmie	
China Credit	https://www.creditchina.gov.cn/
NCISP	http://app.gjzfw.gov.cn/jmopen/webapp/html5/fgwxyxxpc/
NECIPS	http://www.gsxt.gov.cn/
Baihang Credit	http://www.baihangcredit.com/

Systemy komercyjne

Obok oficjalnej wersji rządowej oraz wersji oprogramowania pod które podlegają przedsiębiorstwa, od kilku lat firmy prywatne rozwijają swoje własne, komercyjne wersje systemów, które obecnie cieszą się dużo większym zainteresowaniem obywateli niżeli jeszcze niekompletny system tworzony przez rząd. W 2015 roku za pozwoleniem Ludowego Banku Chin osiem firm prywatnych rozpoczęło pracę nad napisaniem swoich własnych wersji oprogramowania. Do programów zatwierdzonych przez władze należą Sesame Credit (芝麻信用) stworzony przez Alibaba Group, Tencent Credit (腾讯征信) tworzony przez Tencent, Qianhai Credit (前海征信), Pengyuan Credit (鹏元征信), Zhongcheng Credit (中诚信征信), Zhongzhicheng Credit (中智诚征信), Kaola Credit (考拉信用) oraz Beijing Huadao Credit (华道征信). Warto zwrócić uwagę na samą kwestię nazewnictwa systemów i wyraźnie rozróżnić od siebie tworzony przez rząd system zaufania społecznego, określany jako 社会信用 (shèhuì xìnyòng), na który składa się cała gama czynników i aktywności człowieka, a system referencji kredytowej w ścisłym znaczeniu finansowym (征信, zhēng xìn), który zorientowany jest na zbieranie ściśle określonych danych, najczęściej związanych z finansami, jak to jest w przypadku systemów większości firm, które dostały w 2015 roku licencję od Ludowego Banku Chin (Fei S, 2019). Początkowo przewidywano włączenie systemów komercyjnych do oficjalnej rządowej wersji oprogramowania, jednak w 2018 roku Ludowy Bank Chin orzekł, iż interesy prywatne i państwowe są od siebie zbyt różne, w związku z czym oprogramowanie oferowane przez żadną z firm nie może zostać zastosowane w systemie państwowy.

Wśród systemów komercyjnych szczególnie wyróżniają się oprogramowania oferowane przez Alibabę oraz przez Tencent. W przypadku Alibaby, stworzeniem komercyjnej wersji oprogramowania zajmuje się jedna ze spółek-córek firmy, Ant Financial. Oferowany program to Sesame Credit 芝麻信用 (*zhīma xìnyòng*). Z perspektywy prawnej, Sesame Credit jest zarejestrowany jako oddzielna jednostka pozostająca pod nadzorem Ant Financial (*Sesame Credit Management Co., Ltd*). Obecnie program ten cieszy się największą popularnością wśród Chińczyków. Został wprowadzony 28 stycznia 2015 roku i jest pierwszym, chińskim, niepaństwowym system oceny dla osób prywatnych oraz małych firm. Ant Financial jako firma stanowiąca część Alibaba Group posiada dostęp do danych gromadzonych przez firmę, w tym danych gromadzonych przez inne serwisy oferowane przez spółkę. Sesame Credit zbiera dane o użytkownikach zarówno online jak i offline. W szczególności istotne są dane zgromadzone w trybie online. Grępuje się je na podstawie pięciu najważniejszych kryteriów:

historia użytkownika - przede wszystkim obejmuje historię płatności oraz historię wywiązywania się ze zobowiązań finansowych zaciąganych przez jednostkę w przeszłości

zdolność do terminowego spłacania zobowiązań finansowych

informacje o użytkowniku, do których zaliczyć należy preferencje, wykształcenie czy cechy charakterystyczne

informacje o zachowaniach użytkownika w sieci internetowej, przede wszystkim historia przeglądania stron oraz historia zakupów

znajomi - analiza social network, znajomych użytkownika, interakcji pomiędzy użytkownikami.

W oparciu o zgromadzone dane system jest w stanie stworzyć obraz użytkownika oraz przeanalizować jego preferencje i styl życia. Przy użyciu odpowiednich algorytmów, system oblicza indywidualny wynik punktowy dla każdego użytkownika. Algorytmy stosowane do obliczania wyników nie są powszechnie znane. Program przyznaje oceny w przedziale od 350 do 950 punktów, gdzie 350 punktów oznacza użytkownika niezaufanego, a 950 oznacza modelowego użytkownika sieci. Punkty przekładają się następnie na możliwości jakie otrzymuje użytkownik podczas korzystania z portali oferowanych przez firmę. Z benefitów oferowanych przez firmę można zacząć korzystać po przekroczeniu wyniku 600 punktów. Należą do nich preferencyjne traktowanie, łatwiejszy dostęp do pożyczki na kupowane produkty, czy inne usługi. Alibaba deklaruje najwyższą dbałość o zabezpieczenie danych swoich klientów. Jednocześnie zaprzecza, jakoby dzieliła się gromadzonymi przez siebie informacjami z systemami tworzonymi przez państwo oraz poddawała ocenie jakościowe cechy użytkownika, takie jak wartości, przekonania religijne czy charakter (Alibaba, 2015). Wiele wskazuje jednak na to, iż chiński rząd będzie dążył do tego, aby technologiczni giganci zajmujący się tworzeniem programów oceny oraz zbieraniem danych o użytkownikach dzielili się pozyskiwanymi przez siebie informacjami (Reuters, 2021). Wyniki uzyskiwane przez osoby prywatne nie są nigdzie upubliczniane bez wydania na to zgody użytkownika. W praktyce, osoby uzyskujące wysokie noty same chętnie dzielą się nimi na swoich kontaktach w mediach społecznościowych. Coraz częściej i chętniej Chińczycy dzielą się wysokimi wynikami także na portalach randkowych. Drugim systemem niepaństwowym, cieszącym się wielkim zainteresowaniem wśród Chińczyków jest Tencent Credit (腾讯信用, *téngxùn xìnyòng*), oferowany przez Tencent Holding. Tencent Credit jest drugim co do popularności komercyjnym systemem SCS i stanowi konkurencję dla programu Sesame Credit, oferowanego przez Alibabę. Firma wprowadziła na rynek swoje oprogramowanie w 2017 roku. Skala punktowa waha się pomiędzy 300 a 850 punktów.

Należy wspomnieć że obecnie uczestnictwo w programach oceny oferowanych przez firmy prywatne nie jest przymusowe, a traktowane jest raczej jako możliwość zdobywania przywilejów, zniżek czy łatwiejszego dostępu do pożyczek finansowych. Ponadto można jednocześnie korzystać z systemów oferowanych przez kilka różnych firm. Z tego powodu komercyjne systemy typu SCS często porównywane są to programów lojalnościowych oferowanych przez przedsiębiorstwa zachodnie, takich jak Payback. Kontrowersje gromadzą się głównie wokół spektrum kryteriów poddawanych ocenie systemów, ilości danych zbieranych o samym użytkowniku oraz o jego znajomych. Ponadto istotną różnicą jest to, że Chińczycy nie mają możliwości ocenienia samego systemu punktowania. Niemniej jednak z uczestnictwem w programach komercyjnych wiążą się głównie korzyści, przy jednoczesnym braku dotkliwych kar za niskie wyniki punktowe.

Social Credit System a nadzór nad instytucjami rządowymi

Podstawowym celem powstania systemu oceny wiarygodności społecznej jest zwiększenie transparentności na rynku oraz podniesienie poziomu zaufania. W tym celu system zbiera informacje i wystawia oceny przede wszystkim firmom i obywatelom. Nie można jednak zapominać o ostatniej, bardzo ważnej funkcji systemu, czyli sprawowaniu nadzoru nad samymi politykami, instytucjami i organami państwowymi oraz pracującymi w nich urzędnikami. Zwraca się szczególną uwagę na kilka zasadniczych problemów. Przede wszystkim korupcję, szczególnie na szczeblach lokalnych. Prowadzi ona do obniżenia poziomu zaufania obywateli i przedsiębiorców do lokalnych władz. Brak pewności i stabilności w regionie powoduje zmniejszoną ilość inwestycji, w tym zagranicznych, oraz większą niechęć do prowadzenia działalności gospodarczej. Dodatkowo na szczeblach lokalnych często brak transparentności, władze często nie informują ludzi o nowych zarządzeniach. Częste zmiany na stanowiskach urzędniczych prowadzą do braku ciągłości i stabilności prowadzonej polityki, co przejawia się na przykład poprzez brak realizowania projektów obiecanych przez osoby wcześniej sprawujące urząd. Ostatnim poważnym problemem jest zadłużanie się rządów lokalnych i niespłacanie zaciągniętych zobowiązań (Trivium, 2019).

Instytucje państwowe mają samodzielnie dokonywać oceny swojej działalności i zdawać z niej raporty, oraz mają być poddawane kontrolom przeprowadzanym przez inne instytucje, takie jak uniwersytety czy jednostki badawcze. Taki system ma zapewnić niezależność i bezstronność wydawanych osądów. Dodatkowo planuje się wprowadzić specjalny rejestr do którego wpisywani mają być prawnicy, notariusze czy sędziowie. Ocenie ma podlegać przede wszystkim transparentność, rzetelność, obowiązkowość, wywiązywanie się z przydzielonych zadań, stosowanie się do przepisów, dotrzymywanie i wywiązywanie się z umów oraz ogólna opinia publiczna na temat działalności jednostki i jej pracowników. Tego typu ocena instytucji państwowych miała miejsce przykładowo w 2019 roku, kiedy instytucja Zhongding Credit Rating Service we współpracy z najlepszymi chińskimi uniwersytetami dokonała przeglądu i ocen 2794 lokalnych rządów w 30 chińskich prowincjach (Trivium, 2019). Instytucje rządowe, które zostaną uznane za nieuczciwe, podobnie tak jak firmy czy obywatele, podlegają pod system kar, włącznie z możliwością zostania wpisanym na czarną listę jako „instytucja niegodna zaufania”.

Czarne i czerwone listy

Z rządowym systemem przedsiębiorstw i systemem oceny obywateli bezpośrednio powiązane są czarne i czerwone listy. Czarna lista (黑名单, hēi míngdān) to określenie na listę firm lub obywateli, na którą można zostać wpisanym na przykład za oszustwa, łamanie przepisów, niestosowanie się do rozporządzeń czy niestosowanie się do wyroków sądu. Czerwona lista (红名单, hóng míngdān) to lista na którą można zostać wpisanym za szczególne zasługi i zachowanie modelowe.

W 2013 roku Sąd Najwyższy ChRL zapowiedział wprowadzenie czarnych list, które miały być upubliczniane. Na listy miały być wpisywane firmy lub osoby prywatne, które świadomie zignorowały wyroki sądowe i nie naprawiły swojego zachowanie. Określono je mianem 失信被执行人 (shìxìn bèi zhíxíng rén) lub inaczej skrótowo *laolai* (老赖) (Trivium, 2019). Od 2014 roku listy z nazwiskami

takich osób są publikowane na stronach internetowych, a dostęp do nich jest powszechny i otwarty. Najważniejsze listy prowadzi przede wszystkim Sąd Najwyższy, NDRC oraz STA. Na czarne listy mogą zostać wpisane zarówno firmy jak i osoby prywatne. Należy podkreślić, że nie ma jednej, zunifikowanej czarnej, istnieje wiele takich list. Niejednokrotnie listy są bardzo ściśle określone i dotyczą tylko jednego rodzaju zakazanej aktywności, na przykład listy osób, które przechodzą przez ulicę w miejscach niedozwolonych. W przypadku firm wpisanie na czarną listę jest konsekwencją przede wszystkim nieprzestrzegania przepisów, unikania płacenie podatków, niepłacenie pracownikom czy podejmowanie nielegalnych operacji finansowych. Jednocześnie lista przestępstw za popełnienie których firma może zostać wpisana na czarną listę jest stale aktualizowana i pojawiają się na niej nowe pozycje, takie jak na przykład zbytnie zanieczyszczanie środowiska w procesie produkcji czy prowadzenie działalności bez wszystkich wymaganych licencji i pozwoleń. Należy zaznaczyć, że niski wynik punktowy przyznany przez system oceny przedsiębiorstw sam w sobie nie decyduje o wpisaniu firmy na czarną listę. Wręcz przeciwnie, z reguły to znalezienie się na czarnej liście negatywnie oddziałuje na wynik punktowy przedsiębiorstwa (Trivium, 2019). Wpisanie na czarną listę rzutuje na całe życie jednostki bądź przedsiębiorstwa, obowiązują bowiem reguły 一处失信,处处受限 (yī chù shīxìn, chùchù shòu xiàn) (Xinhua, 2019) oraz 一时失信,终身受限 (yīshí shīxìn, zhōngshēn shòu xiàn) zgodnie z którymi znalezienie się na czarnej liście ma nieść ze sobą konsekwencję dla wszystkich innych aspektów życia i działalności człowieka. Zasady te zgodne są ze zdaniem, iż "system pozwoli uczciwym ludziom wędrować wszędzie pod Niebem, podczas gdy nieuczciwym utrudni zrobienie nawet jednego kroku" (*The trustworthy shall roam everywhere under heaven, while those who breach trust shall not be able to move a single step*)(Wired, 2017). Warto też wspomnieć o tym, że firmy otrzymujące pośrednie ratingi traktowane są w sposób standardowy, przy czym pogorszenie się wyniku firmy, który nie kwalifikuje jej jednak jeszcze do najniższej kategorii, może stanowić podstawę do zaostrzenia nadzoru ze strony odpowiednich organów. Listy mają podlegać systematycznym aktualizacjom. Figurowanie na liście wiąże się z wieloma ograniczeniami, utrudnieniem funkcjonowania czy karami. Wydłuża się czas potrzebny na załatwienie spraw administracyjnych, uzyskanie licencji i pozwoleń, a nadzór nad firmą zostaje znacząco zaostrzony. Jednocześnie wpisanie przedsiębiorstwa na czarną listę wiąże się z bezpośrednimi konsekwencjami dla osób wysoko postawionych w hierarchii firmowej, w szczególności właściciela lub prezesa.

Czas przez jaki firma jest wpisana na listę jest ściśle powiązany tym jak poważne było popełnione przez firmę wykroczenie. Wykroczenie standardowe (一般失信行为, yībān shīxìn xíngwéi) powoduje wpisanie na listę na czas od trzech miesięcy do jednego roku. Poważne wykroczenie (严重失信行为, zhòng shīxìn xíngwéi) zwykle powoduje znalezienie się na liście od sześciu miesięcy do trzech lat. Bardzo poważne wykroczenia (特定严重失信行为, tèdìng yánzhòng shīxìn xíngwéi) rozpatrywane są indywidualnie. W tym przypadku istnieje także możliwość wpisania firmy na czarną listę już na stałe. Aby zostać wykreślonym z listy w dwóch pierwszych przypadkach należy zastosować się do wyroku sądu, wypełnić wymagane dokumenty, przedstawić dowody na to, że firma zmieniła sposób prowadzenia działalności w taki sposób, że już nie narusza żadnych przepisów, kierownictwo musi przejść odpowiednie szkolenia. Wymagane jest ponadto złożenie przyrzeczenia, że firma więcej nie dopuści się popełnienia żadnego wykroczenia w przyszłości. W przypadku bardzo poważnych wykroczeń, o ile firma nie została wpisana na listę na stałe, sposób wypisania z

listy jest ustalany indywidualnie (Trivium, 2019; European Union Chamber of Commerce in China, Sinolytics, 2019).

W przypadku osób prywatnych wpisanie na czarną listę może być skutkiem naruszenia przepisów, unikania płacenia podatków, niestosowania się do wyroków sądowych (na przykład niepłacenie alimentów) czy łamanie powszechnie przyjętych norm, na przykład śmiecenie w miejscach publicznych lub złe zachowanie. Kary związane z wpisaniem na taką listę są różne i zależą od rodzaju popełnionego wykroczenia. Bardzo często stosuje się jednak tzw. public shaming, poprzez wyświetlanie zdjęć osób wpisanych na listę na monitorach i billboardach rozmieszczonych w całym mieście (przykładowo w prowincji Anhui). W prowincji Sichuan lokalny rząd wprowadził inne rozwiązanie, mające na celu ostracyzowanie nieuczciwych obywateli. Jeśli ktoś próbuje się dodzwonić do osoby, która została wpisana na czarną listę, zamiast sygnału oczekiwania usłyszy wiadomość o tym, że człowiek z którym próbuje się właśnie skontaktować jest wpisany na czarną listę. Podobne rozwiązania wprowadzane są także w Pekinie. Sąd Najwyższy ChRL nawiązał współpracę w firmą technologiczną Qihoo 360. Za pomocą aplikacji firmy można sprawić czy osoby z którymi próbujemy nawiązać kontakt czy też nawet osoby w naszym otoczeniu są wpisane na czarną listę, bądź też nie (Trivium, 2019). W celu zostania wypisanym z listy należy przedstawić dowód, że wyrządzone przez jednostkę szkody zostały naprawione oraz obiecać, że złe zachowania nie będą się więcej powtarzać w przyszłości. Najczęściej wymagane jest także zaangażowanie się w życie lokalnej społeczności poprzez wolontariat czy prace społeczne. Mile widziane jest także składanie datków na organizacje pożytku publicznego, organizacje charytatywne czy krwiodawstwo.

Na drugim końcu spektrum znajdują się czerwone listy, na które wpisywane są tylko modelowe przedsiębiorstwa oraz modelowi obywatele. Podobnie jak w przypadku czarnych list, nie istnieje jedna czerwona lista, a wiele list. Na czerwone listy wpisane mogą zostać firmy, które wywiązują się ze wszystkich obowiązków bez zarzutu i uzyskują najwyższe noty. Aby zostać wpisaną na czerwoną listę, firma musi uzyskać przez trzy lata z rzędu najwyższą możliwą kategorię. W tym celu należy na przykład przykładać szczególną wagę do prowadzonych przez firmę operacji finansowych czy ochrony środowiska oraz skrupulatnie przestrzegać przepisów. W przypadku zwykłych obywateli w celu znalezienia się na czerwonej liście należy wykazywać się wzorową postawą i działać na rzecz społeczeństwa (Trivium, 2019).

System punktowania, kar i nagród

Zarówno za przestrzeganie zasad wyznaczonych przez system, jak i łamanie ich, przewidziane są kary i nagrody (system nagród i kar 联合奖惩, liánhé jiǎngchéng)

(więcej na 信用中国). Najwięcej kontrowersji jak do tej pory narosło wokół systemu karania obywateli. Już teraz niektóre programy pilotażowe rozszerzały zakres swojego działania poza nadawanie obywatelom konkretnego wyniku punktowego, ale także przypisywały im klasy i grupowały w zależności od osiągniętych wyników. Za przestrzeganie przepisów i zaliczenie do lepszych klas obywateli przewidywane są nagrody, takie jak szybszy i łatwiejszy dostęp do usług finansowych i pożyczek, możliwość rezerwowania produktów i usług bez konieczności wcześniejszego wpłacenia zaliczki, ułatwienia i usprawnienie przechodzenia przez procesy administracyjne, w tym szybszy czas otrzymania wizy na wyjazdy zagraniczne. Jednym z bardziej kontrowersyjnych benefitów jest szybszy i łatwiejszy dostęp do opieki medycznej dla osób uzyskujących

wysokie noty. Ponadto bez dobrych wyników jednostka nie będzie miała możliwości podjęcia nauki w najlepszych szkołach czy otrzymania dobrej pracy bądź objęcia stanowiska cieszącego się wysokim prestiżem, a wymagającego powszechnego zaufania. Udogodnienia w ramach systemu nagród obejmują także firmy, które korzystają przede wszystkim finansowo, a także podlegają mniej restrykcyjnemu nadzorowi.

Więcej kontrowersji wiąże się natomiast z systemem kar, przede wszystkim w sferach tak fundamentalnych jak dostęp do opieki medycznej. Osoby osiągające niskie wyniki utracą przywilej korzystania z produktów i usług powszechnie uważanych za luksusowe przykładowo odmówione będzie im rezerwowanie pokoi w hotelach pięciogwiazdkowych czy podróżowanie pierwszą klasą. Takim osobom może zostać ograniczony dostęp do barów i restauracji, a także może zostać ograniczona ich wolność poruszania się. Specjalne listy obywateli związane ściśle z dostępnością do produktów luksusowych (限制消费人员, xiànzhì xiāofèi rényuán) są już powszechnie tworzone przez sądy. Należy podkreślić, że ograniczenie w dostępie do dóbr luksusowych jest bezpośrednim efektem złamania prawa i zostania osądzonym, a nie posiadania niskiego wyniku punktowego, tak jak to często przedstawiają szukające sensacji media. Wydłużeniu ulegać będą wszelkie procedury administracyjne, niemożliwym będzie podjęcie dobrych studiów i wykonywanie dobrej pracy na szanowanych stanowiskach. Bardzo wiele kontrowersji budzi także projekt ograniczania dostępu do dobrych szkół i uniwersytetów dzieciom, których rodzice uzyskują złe wyniki. Tym samym system karze nie tylko jednostkę, ale także bezpośrednio oddziałuje na jej rodzinę i najbliższych.

Reakcja społeczna

Pomimo zapewnień o wprowadzeniu obowiązkowego ogólnokrajowego systemu do końca 2020 roku, system w dalszym ciągu nie jest gotowy i nie jest jeszcze w pełni funkcjonalny. Trudno zatem wyrokować o jego długofalowych konsekwencjach dla społeczeństwa chińskiego, relacji Chin z innymi krajami oraz jego wpływu na ogólnoswiatową sytuację polityczną i gospodarczą. Stopniowo pojawiają się wyniki pierwszych badań dotyczących poziomu akceptacji SCS przez chińskie społeczeństwo. Badania przeprowadzone przez profesor Genie Kostkę na Wolnym Uniwersytecie w Berlinie wskazują, że jak dotychczas Chińczycy odnoszą się do pomysłu wprowadzenia systemu raczej pozytywnie. System uważa się za odpowiedź na problem niskiego zaufania społecznego w Chinach, a także sposób na przywrócenie porządku i wartości moralnych, podniesienie poziomu bezpieczeństwa, oraz walkę z korupcją i nieuczciwymi firmami. Chińczycy skłonni są wobec tego do zrezygnowania z części swojej prywatności na poczet wspólnego dobra oraz podniesienia ogólnego poziomu życia. Wyniki ankiet przeprowadzonych przez Genie Kostkę, dotyczących postrzegania systemu SCS pokazują, że najwyższy poziom akceptacji dla wprowadzenia systemu wykazują osoby w przedziale wiekowym 51-65 lat, o wyższym wykształceniu i wyższych zarobkach, oraz zamieszkujące bogate prowincje wschodnie. Jednocześnie stosunkowo wysoki poziom akceptacji dla wprowadzenia SCS wykazują ludzie młodzi. Taki stan rzeczy, choć nieintuicyjny, może być związany z lepszym obeznaniem z nowoczesnymi technologiami. Elementem zachęcającym osoby starsze do uczestniczenia w komercyjnych systemach oceny społecznej jest możliwość dostania lepszych ofert finansowych oraz łatwiejszy dostęp do pożyczek przy zachowaniu dobrych

wyników punktowych. Badania pokazują także, że obecnie już około cztery na pięć osób bierze udział w chociaż jednym komercyjnym systemie oceny, a przynajmniej jedna na dziesięć osób korzysta z systemów rządowych (Kostka, 2019).

Badania pokazują także czy i w jaki sposób jednostki zmieniają swoje zachowanie pod wpływem uczestniczenia w programie oceny, oraz czy uzyskany przez nie wynik punktowy ma przełożenie na jakość relacji społecznych z innymi. Większość ankietowanych osób twierdzi, że przynajmniej jeden raz zmieniło swoje zachowanie pod wpływem uczestnictwa w programie. Najczęściej zmieniano sposób zachowania się w internecie, wyszukiwano inne treści, częściej płacono z wykorzystaniem aplikacji oraz częściej przeznaczano pieniądze na cele charytatywne. Jednocześnie znaczenie ograniczono czas spędzany na graniu w gry komputerowe oraz ostrożniej podchodzono do publikowanych przez siebie treści. Do zmiany zachowania skłonne są częściej osoby mieszkające w dużych miastach i bogatych prowincjach wschodnich, lepiej wykształcone, dobrze zarabiające i kobiety. Jednocześnie większość osób ankietowanych przyznaje, że zmieniłoby zdanie o swoich znajomych, gdyby ich wynik punktowy uległ nagłemu pogorszeniu. Pojawiają się już także przypadki usuwania ze znajomych osób, których wynik punktowy jest zbyt niski. Czynnikiem najsilniej wpływającym na zmiany zachowania wśród użytkowników oprogramowania jest chęć otrzymania nagrody, następnie chęć uniknięcia kary i na ostatnim miejscu chęć zaimponowania rodzinie i znajomym (Kostka, 2020). Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż dane zbierane przez badaczy mogą nie oddawać stanu faktycznego, gdyż zachodzi obawa, czy osoby biorące udział w ankietach udzielały prawdziwych odpowiedzi, pozostających w zgodzie z ich prawdziwymi przemyśleniami i sumieniem. Na taki stan rzeczy może wpływać autocenzura u osób ankietowanych, a także sam ustrój Chińskiej Republiki Ludowej, oraz wychowanie jakie odebrały osoby biorące udział w badaniu.

Recepcja w krajach Zachodu

Idea wprowadzenia w Chinach systemu oceny społecznej, jakim jest SCS, spotkała się z powszechną krytyką w społeczeństwach zachodnich. System niejednokrotnie przyrównywany jest do orwellowskiej dystopii, społeczeństwa nadzorowanego przez Wielkiego Brata, jednego z odcinków popularnej serii platformy Netflix pt. Czarne lustro, czy opartej na koncepcji benthamowskiego panoptikonu wszechobecnej władzy i kontroli. Należy jednak zauważyć iż pomimo wielkiego potencjału do stania się narzędziem totalnej inwigilacji i sprawowania kontroli nad obywatelami, chiński system państwowy nie jest jeszcze w pełni operatywny. Tym samym, zachowując czujność dla kolejnych wprowadzanych przez chińskie władze zmian i ulepszeń, nie należy popadać w panikę, a bogate, obrazowe przedstawienia systemu pozostawić na razie w sferze artystycznych wyobrażeń. Pomimo powszechnej tendencji do demonizowania systemu należy również zaznaczyć, że system w pierwszej kolejności skupia się na ocenianiu przedsiębiorstw i egzekwowaniu praworządności. Największy nacisk kładzie się na zwiększenie poziomu zaufania oraz stosowania się do przepisów co w długiej perspektywie może zaowocować podniesieniem poziomu bezpieczeństwa oraz większy komfort prowadzenie działalności w Państwie Środka. Jednocześnie warto zwrócić uwagę na fakt, iż SCS ma szansę stać się światowym fenomenem i pierwowzorem dla innych krajów, które już teraz przejawiają wielkie zainteresowanie dla rozwijającego się projektu. Przykładowo w Rosji do 2025 roku, w ramach projektu cyfryzacji gospodarki rosyjskiej, planuje się wprowadzenie portali cyfrowych dla

przynajmniej 80% wszystkich obywateli (The Moscow Times, 2018). Kreml podkreśla jednak, iż system działający w Rosji nie będzie funkcjonował na takich samych zasadach jak chiński system SCS. Ponadto Rosja krytykuje projekt wdrażany przez Chiny, nazywając go wielkim zagrożeniem dla Federacji (Агентство городских новостей Москва, 2018). Innym przykładem jest Wenezuela. Chińska firma ZTE pomaga tam specjalny dowód tożsamości, *carnet de la patria*, który, podobnie jak wprowadzony w Chinach system, ma służyć do monitorowania i zapisywania informacji na temat obywateli (Reuters, 2018).

Należy także zaznaczyć, że zabiegi takie jak śledzenie zachowania użytkownika w sieci, profilowanie w celu dobrania najlepszych ofert, śledzenie za pomocą kart kredytowych czy lojalnościowych, oraz wreszcie dobrowolne dzielenie się przez ludzi niezliczoną ilością informacji o nich samych w mediach społecznościowych, stanowi w społeczeństwach zachodnich rzeczywistość od lat. Chociaż pozostaje mało prawdopodobnym, aby demokratyczne państwa zachodnie chciały w całości przejść system taki jak SCS, nie można wykluczać możliwości zastosowania pewnych jego elementów. Widać to wyraźnie w związku z wybuchem pandemii koronawirusa SARS - CoV-2, podczas której rządy państw na całym świecie zdecydowały się na wprowadzenie często bardzo radykalnych rozwiązań, które godzą niejednokrotnie w podstawowe wolności jednostki oraz zagrażają prawu do prywatności. Coraz więcej państw decyduje się na instalowanie kamer monitoringu miejskiego z wykorzystaniem technologii rozpoznawania twarzy. W czasie pandemii proceder ten powszechnie usprawiedliwia się walką z koronawirusem oraz dbaniem o bezpieczeństwo publiczne. Zachodzi jednak istotne pytanie - czy po zakończeniu pandemii wprowadzone środki nadzoru zostaną wycofane?

W Chinach tuż po tym, jak wirus zaczął się szerzyć, w mieście Wuhan zaczęto wykorzystywać drony, które miały nadzorować ulice miasta i sprawdzać czy wszyscy stosują się do rozporządzeń (warto zaznaczyć, że obecnie na liście najbardziej monitorowanych miast świata Chiny zajmują osiem pierwszych miejsc (najbardziej monitorowane miasta to Chongqing, Shenzhen i Szanghaj, CompariTech, 2020). SCS także adaptuje się do nowych potrzeb, przykładowo na poziomach lokalnych podjęto próbę dostosowania systemów oceny SCS do aktualnych potrzeb. Przykładowo w przypadku firm zmagających się z problemami finansowymi i nie spłacających w terminie zobowiązań, system obniżania wyników punktowych został pośrednio wstrzymany. Firmy, które pracowały nad poprawą swojej sytuacji, ale przez koronawirusa ponownie popadły w problemy finansowe, są łagodniej oceniane. Ponadto osoby, które z uwagi na pandemię utraciły źródło dochodów i spóźniają się z zaplaceniem podatków po złożeniu odpowiedniego wyjaśnienia także podlegają łagodniejszej ocenie, a informacja o zaległościach w płatnościach nie będzie uwzględniana w ich historii. Środki te stosowane są jednak tylko w uzasadnionych przypadkach, kiedy koronawirus faktycznie wpłynął na znaczne pogorszenie się sytuacji firmy lub sytuacji finansowej jednostki (np. w wyniku utraty pracy). Systemy przewidują także nagrody dla firm i jednostek, które w sposób szczególny przyczyniają się do zwalczania wirusa, jak i kary dla firm i jednostek, które są związane z rozprzestrzenianiem wirusa lub nie stosują się do wydanych rozporządzeń. Należy jednak pamiętać, że są to najczęściej rozwiązania jedynie na poziomach lokalnych (Rödl & Partner, 2020).

Zakończenie

Social Credit System to pierwszy taki system oceny obywateli i firm na świecie, zakrojony na tak szeroką skalę. Prace nad jego rozwojem i wprowadzaniem ciągle trwają. Trudno zatem wyrokować o tym jakie wprowadzenie systemu będzie miało długofalowe skutki. Bez wątplenia pełne wprowadzenie systemu doprowadzi do wielu gruntownych przemian, zarówno w sferze gospodarczej jak i społecznej. Ponadto, działanie systemu nie będzie ograniczać się jedynie do samych Chin, ale także będzie pośrednio oddziaływać na globalną gospodarkę oraz stosunki Chin z innymi państwami. Najważniejsze wnioski dotyczące systemu można podsumować w następujący sposób:

główny dokument określający ramy pracy nad wprowadzeniem systemu, „Zarys planu budowy systemu oceny wiarygodności społecznej na lata 2014-2020”, przewidywał wprowadzenie w pełni operacyjnego systemu do końca 2020 roku. Obecnie (połowa 2021 roku) nie funkcjonuje jeszcze jeden, zunifikowany system oceny społecznej. Działa natomiast wiele mniejszych systemów,

systemy dzielą się ze względu na to kto nimi zarządza (państwowe oraz prywatne) oraz ze względu na obiekt poddawany przez nie pod ocenę (systemy dla firm, obywateli oraz systemy oceniające instytucje rządowe),

systemy gromadzą dane o użytkownikach zarówno w oparciu o źródła tradycyjne (dane przechowywane w archiwach, kontrole, audyty etc.) jak i najnowocześniejsze technologie (analiza big data, sztuczna inteligencja, kamery wyposażone w technologię face recognition),

zarejestrowanie się w systemie prywatnym nie jest obowiązkowe i wiąże się głównie z korzyściami. Systemy państwowe są obligatoryjne. Uzyskany w nich wynik punktowy może wiązać się z ułatwieniami (np. niższe podatki dla firm, preferencyjne traktowanie dla obywateli) jak i z karami,

system skupia się na czterech głównych sferach: rządzie i administracji, sądownictwie, gospodarce i społeczeństwie. Główne cele wprowadzenie systemu to odpowiednio: wyeliminowanie korupcji oraz usprawnienie działania administracji państwowej, zapewnienie przestrzegania przepisów, zwiększenie transparentności na rynku oraz podniesienie się poziomu zaufania społecznego i bezpieczeństwa,

od 2013 roku, w oparciu o wydaną przez Ludowy Bank Chin decyzję, publikowane są czarne i czerwone listy. Na czarną listę mogą zostać wpisane jednostki lub firmy, które nie przestrzegają przepisów i w związku z tym podlegają karze. Na czerwone listy wpisane są jednostki i firmy modelowe. Należy jednocześnie zaznaczyć, że nie można mówić o jednej czarnej i czerwonej liście, a o wielu takich listach, często ograniczonych do jednego typu wykroczenia, na przykład przechodzenia przez ulicę w miejscu niedozwolonym,

pomimo tego, że SCS ma wielki potencjał do stania się groźnym narzędziem w rękach chińskiego rządu, nie ma obecnie powodów do niepokoju. Należy podchodzić z dużą rezerwą do nastawionych na zszokowanie Czytelnika artykułów w mediach oraz przerysowanego przedstawienia problemu. Niemniej jednak nie oznacza to, że kwestia może zostać zbagatelizowana. Zachodzi potrzeba stałego monitorowania rozwoju programu jak i zmian w chińskich przepisach. Jest to szczególnie ważne z punktu widzenia prowadzenia relacji dyplomatycznych z ChRL jak i prowadzenia biznesu na

terytorium Chin. Należy także pamiętać, że inne kraje świata również mogą być zainteresowane wprowadzeniem podobnych systemów nadzoru lub jego elementów. Dotyczy to jednak szczególnie krajów niedemokratycznych, gdzie jeszcze większe zaostrzenie nadzoru i kontroli mogłoby stanowić kolejny krok w stronę umocnienia władzy. W przypadku demokratycznych krajów zachodnich mało prawdopodobnym jest wprowadzenie systemu oceny takiego jak SCS. Istnieją jednak przesłanki, na podstawie których można wnioskować, że wprowadzenie elementów charakterystycznych dla systemu jest już całkiem możliwe, szczególnie w sytuacjach kryzysowych, takich jak pandemia koronawirusa, która stanowi dla rządzących pretekst dla zwiększenia nadzoru nad obywatelami i wprowadzenia nowych środków kontroli.

Źródła:

80% of Russians Will Have State-Gathered 'Digital Profiles' by 2025, Official Says (2018). The Moscow Times. Available at: <<https://www.themoscowtimes.com/2018/09/28/80-percent-russians-will-have-state-gathered-digital-profiles-by-2025-official-says-a63027>> [Access: 23.02/2021].

AHK China (2019). Practical Guide to China's Corporate Social Credit System.

Ahlberg M., Ahmed S., Lang B. (2017). Central Planning, local experiments. The complex implementation of China's Social Credit System, Merics China Monitor.

Akpaninyie A. China's Youth Social Credit System May Undermine CCP Legitimacy (2017). CSIS. Available at: <<https://www.csis.org/npfp/chinas-youth-social-credit-system-may-undermine-ccp-legitimacy>> [Access: 11.02.2021]

Alibaba Group. Our businesses. Available at: <<https://www.alibabagroup.com/en/about/businesses>> [Access: 12.01/2021]

Ant Financial Unveils China's First Credit-Scoring System Using Online Data (2015). Alibaba Group. Available at: <<https://www.alibabagroup.com/en/news/article?news=p150128>> [Access: 23.02/2021]

Arsène S. (2018). Trust in Ratings: China's Social Credit System. Asia Global Institute. Available at: <<https://www.asiaglobalonline.hku.hk/china-social-credit-system/>> [Access: 23.11/2020]

Bachulska A. (2019). "Rozwój systemu oceny wiarygodności społecznej w ChRL: między „orwellowskim koszmarem” a technokratyczną utopią?", Akademia sztuki Wojennej, Centrum Badań nad Bezpieczeństwem, Ośrodek Badań Azji, Warszawa.

Barry E. (2020). How do credit scores work in different countries?. Finder. Available at: <<https://www.finder.com/how-countries-score-credit>> [Access: 24.11/2020]

Berwick A. (2018). How ZTE helps Venezuela create China-style social control. Reuters. Available at: <<https://www.reuters.com/investigates/special-report/venezuela-zte/>> [Access: 28.02/2021]

Bischoff P. (2020). Surveillance camera statistics: which cities have the most CCTV cameras?. CompariTech. Available at: <<https://www.comparitech.com/vpn-privacy/the-worlds-most-surveilled-cities/>> [Access: 24.02/2021]

Borkowski P. (2015). "Koncepcja cyberbezpieczeństwa w ujęciu Chińskiej Republiki Ludowej – wybrane aspekty". Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego, ABW.

Batsman R. (2017). Big data meets Big Brother as China moves to rate its citizens. Wired. Available at <<https://www.wired.co.uk/article/chinese-government-social-credit-score-privacy-invasion>> Access: 21 kwietnia 2021.

Chan T. F. (2017). Debtors in China are placed on a blacklist that prohibits them from flying, buying train tickets, and staying at luxury hotels. Business Insider, Available at: <https://www.businessinsider.nl/chinas-tax-blacklist-shames-debtors-2017-12/?international=true&r=UK> [Access: 02.12/2020]

Chen M., Engelmann S. K. D., Fischer F., Jens G., Kao C.-Y., (2019). "Clear Sanctions, Vague Rewards: How China's Social Credit System Currently Defines "Good" and "Bad" Behavior", Conference paper (29–31.01.2019, Atlanta, GA, USA), pp. 69-78.

Chen Y., Cheung S. A. (2017). „The Transparent Self under Big Data Pro ling: Privacy and Chinese Legislation on the Social Credit System”, Journal of Comparative Law, Volume 12, Issue 2.

China's Social Credit System in the light of Covid-19 (2020). Rödl & Partner. Available at: <https://www.roedl.com/insights/covid-19/coronavirus-china-social-credit-system> [Access: 27.02/2021]

China's Unreliable Entity List, (2019). WilmerHale. Available at: <https://www.wilmerhale.com/en/insights/client-alerts/20190729-chinas-unreliable-entity-list> [Access: 12.01.2021]

Chinese-Style Social Credit System Is a 'Threat' to Russia, Deputy PM Says (2018). The Moscow Times. Available at: <https://www.themoscowtimes.com/2018/11/12/chinese-style-social-credit-system-is-threat-to-russia-deputy-pm-says-a63462> [Access 23.01.2021]

Chipman Koty A. (2019). China's Corporate Social Credit System: What Businesses Need to Know. China Briefing. Available at: <https://www.china-briefing.com/news/chinas-corporate-social-credit-system-how-it-works/> [Access: 26.11.2020]

Chipman Koty A. (2020). What is the China Standards 2035 Plan and How Will it Impact Emerging Industries?. China Briefing. Available at: <https://www.china-briefing.com/news/what-is-china-standards-2035-plan-how-will-it-impact-emerging-technologies-what-is-link-made-in-china-2025-goals/> [Access: 26.11.2020]

Chorzempa M., Sacks S., Triolo P. (2018). "China's Social Credit System: A Mark of Progress or a Threat to Privacy?", Policy Brief, Peterson Institute for International Economics.

Creemers R. (2018). "China's Social Credit System: An Evolving Practice of Control", University of Leiden.

Creemers R. (2016). Opinions concerning Accelerating the Construction of Credit Supervision, Warning and Punishment Mechanisms for Persons Subject to Enforcement for Trust-Breaking. China Copyright and Media.

Creemers R. (2016). State Council Guiding Opinions concerning Establishing and Perfecting Incentives for Promise-keeping and Joint Punishment Systems for Trust-Breaking, and Accelerating the Construction of Social Sincerity, GF No. (2016) 33, China Copyright and Media.

Creemers R., Triolo P., Webster G. (2018). Translation: Cybersecurity Law of the People's Republic of China (Effective June 1, 2017). New America. Available at: <https://www.newamerica.org/cybersecurity->

initiative/digichina/blog/translation-cybersecurity-law-peoples-republic-china/> [Access: 28.11/2020]

Cyrill M. (2018). What is Made in China 2025 and Why Has it Made the World So Nervous?. China Briefing. Available at: <<https://www.china-briefing.com/news/made-in-china-2025-explained/>> [Access: 01.12.2020]

Doffman Z. (2019). U.S. And China Technology Conflict—Here's Why 2020 Is So Critical. Available at: <<https://www.forbes.com/sites/zakdoeffman/2020/12/29/us-and-china-technology-conflict-heres-why-2020-is-so-critical/?sh=3b94a447175e>> [Access: 10.02/2021]

Donnelly D. (2020). Corporate Social Credit System in China: How To Check Your Status. New Horizons. Available at: <<https://nhglobalpartners.com/china-corporate-social-credit-system-check-status/>> [Access: 23.02/2021]

Dudley L. (2020). China's Ubiquitous Facial Recognition Tech Sparks Privacy Backlash The Diplomat. Available at: <<https://thediplomat.com/2020/03/chinas-ubiquitous-facial-recognition-tech-sparks-privacy-backlash/>> [Access:24.02/2021]

Evolution of the internet in China (2016). China Daily. Available at: <<http://www.chinadaily.com.cn/china/2016even/index.html>> [Access: 12.02/2021]

Fei S. (2019). Social Credit System in China. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/331733377_Social_Credit_System_in_China> [Dostęp: 27.11.2020]

Fischer D., Krause T. (2020). „An Economic Approach to China's Social Credit System”, Social Credit Rating, p.437-453.

FlorCruz J.A., Seu L. (2014). From snail mail to 4G, China celebrates 20 years of Internet connectivity. CNN. Available at: <From snail mail to 4G, China celebrates 20 years of Internet conn...> [Access: 12.01.2021]

Full text of Jiang Zemin's Report at 16th Party Congress on Nov 8, 2002, (2002). Ministry of Foreign Affairs of PRC.

Hancock T. (2019). China to impose 'social credit' system on foreign companies. Financial Times. Available at: <<https://www.ft.com/content/726905b6-c8dc-11e9-a1f4-3669401ba76f>> [Access: 01.12.2020]

Hoffman S. (2018). "Social credit. Technology-enhanced authoritarian control with global consequences", Australian Strategic Policy Institute.

Kharpal A. (2020). Power is "up for grabs": Behind China's plan to shape the future of next-generation tech. CNBC. Available at: <<https://www.cnbc.com/2020/04/27/china-standards-2035-explained.html>> [Access: 10.11/2020]

Kostka G. (2018). "China's Social Credit Systems and Public Opinion: Explaining High Levels of Approval", New Media & Society.

Kostka G., Lukas A. (2019). "Fostering Model Citizenship: Behavioral Responses to China's Emerging Social Credit Systems", Freie University.

Kubota Y. (2019). China's Potential New Trade Weapon: Corporate Social Credits. The Wall Street Journal. Available at: <<https://www.wsj.com/articles/chinas-potential-new-trade-weapon-corporate-social-credits-11566954901>> [Access: 15.02/2021] KPMG China (2017). Overview of China's Cybersecurity Law.

Lakshmanan R. (2019). China's new 500-megapixel super camera' can instantly recognize you in a crowd. TheNextWeb, Available at: <<https://thenextweb.com/security/2019/09/30/chinas-new-500-megapixel-super-camera-can-instantly-recognize-you-in-a-crowd/>> [Access: 12.12.2020]

Li Xan Wong K., Shields Dobson A., (2019). We're just data: Exploring China's social credit system in relation to digital platform ratings cultures in Westernised democracies, Global Media China, Available at: <<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2059436419856090>> Access: [12 kwietnia 2021]

Liu C. (2019). "Multiple social credit systems in China, Economic Sociology". Economic Sociology: The European Electronic Newsletter Vol. 21, Number 1.

М.Акимов: Правительство не планирует создание системы социального рейтинга для граждан (2018). Агентство городских новостей Москва. Pobrane z: <<https://www.mskagency.ru/materials/2834502>> [Dostęp: 16.02.2021]

Matsakis L. (2019). How the West Got China's Social Credit System Wrong. Wired. Available at: <https://www.wired.com/story/china-social-credit-score-system/> [Access: 04.01.2021]

Mistreanu S. (2018). Life Inside China's Social Credit Laboratory. ForeignPolicy. Available at: <<https://foreignpolicy.com/2018/04/03/life-inside-chinas-social-credit-laboratory/>> [Access: 23.11/2020]

Messier M. (2017). China's Social Credit System. A big-data enabled approach to market regulation with broad implications for doing business in China, Merics China Monitor.

NESTA (2020). The AI Powered State: China's approach to public sector innovation.

Ng J. (2018). "Once Untrustworthy, Always Restricted": China's Social Credit System. Berkley Economic Review. Available at: <<https://econreview.berkeley.edu/once-untrustworthy-always-restricted-chinas-social-credit-system/>> [Access: 24.11/2020]

Number of internet users in China from December 2008 to December 2020 (2021). Statista. Available at: <<https://www.statista.com/statistics/265140/number-of-internet-users-in-china/>> [Access: 16.02/2021]

Number of monthly active smart device users of Tencent QQ in China from 2014 to 2019 (2020). Statistic. Available at: <<https://www.statista.com/statistics/227352/number-of-active-tencent-im-user-accounts-in-china/>> [Access: 16.02/2021]

Number of monthly active WeChat users from 2nd quarter 2011 to 3rd quarter 2020 (2020). Statistic. Available at: <<https://www.statista.com/statistics/255778/number-of-active-wechat-messenger-accounts/>> [Access: 16.02.2021]

Ohlberg M., Rieger M. O., Wang M. (2020). What do young Chinese think about social credit? It's complicated, Merics China Monitor. <<https://merics.org/en/report/what-do-young-chinese-think-about-social-credit-its-complicated>> [Access: 09.02./2021]

Pollard M. (2020). Even mask-wearers can be ID'd, China facial recognition firm says. Reuters. Available at: <<https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-facial-recognition-idUSKBN20W0WL>> [Access: 24.02/2021]

PwC, (2019). Interpreting Social Credit System in Eight Dimensions.

Sacks S., Triolo P. (2017). Shrinking Anonymity in Chinese Cyberspace. CSIS. Available at: <<https://www.csis.org/analysis/shrinking-anonymity-chinese-cyberspace>> [Access: 15.12/2020]

Seaman J. (2020). China and the New Geopolitics of Technical Standardization, Notes de l'Ifri, Ifri.

Sinolytics, European Union Chamber of Commerce in China (2019). The Digital Hand. How China's Corporate Social Credit System Conditions Market Actors.

Síthigh D. M., Siems M. (2019). "The Chinese social credit system: A model for other countries?", European University Institute, Department of Law, EUI Working Papers.

The Great Firewall of China: Background. (2011). Stanford University's Torfox project. Available at: <<https://cs.stanford.edu/people/eroberts/cs181/projects/2010-11/FreedomOfInformationChina/author/pingp/index.html>>

The Credit Reference Center, the People's Bank of China (CCRC). Available at: <http://www.pbccrc.org.cn/crc/zxgk/index_list_list.shtml> [Access: 25.02/2021]

Trivium China (2019). Understanding China's Social Credit System. A big-picture look at social credit as it applies to citizens, businesses and government.

Trivium China (2020). China's Corporate Social Credit System. Context, Competition, Technology and Geopolitics.

Tümmler M. (2018). The Social Credit System and Governmentality in China. Soziologie Magazin. Available at: <<https://soziologieblog.hypotheses.org/11485>> [Dostęp: 20.10.2020]

Von Blomberg M. (2018). "The Social Credit System and China's rule of law", Mapping China Journal, Number 2.

Wu W., Lee A. (2019). China's social credit system could be used against companies in international trade disputes'. SCMP. Available at: <<https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3024636/european-firms-warned-chinas-social-credit-system-could-be>> [Access: 02.12/2020]

Xu T. (2020). WeChat Rolls Out Credit Scoring System. Handily. Available at: <<https://pandaily.com/wechat-rolls-out-credit-scoring-system/>> [Access: 25.11/2020]

Zarys planu budowy systemu oceny wiarygodności społecznej na lata 2014-2020, 国务院关于印发社会信用体系建设规划纲要(2014—2020年)的通知 (2014).

Zhu J. (2021). China to push its tech giants to share consumer credit data-sources. Reuters. Available at: <<https://www.reuters.com/world/china/exclusive-china-push-its-tech-giants-share-consumer-credit-data-sources-2021-01-11/>> [Access: 22 kwietnia 2021]

国务院办公厅关于进一步完善失信约束制度构建诚信建设长效机制的指导意见, Nowe wytyczne dot. budowy kredytu zaufania społecznego (2020). Pobrane z: <http://www.gov.cn/zhengce/content/2020-12/18/content_5570954.htm> [Dostęp: 12.02.2021]

国务院办公厅印发《关于进一步完善失信约束制度构建诚信建设长效机制的指导意见, opinie dot. dalszego wprowadzania SCS, (2020). Rząd ChRL. Pobrane z: <http://www.gov.cn/xinwen/2020-12/18/content_5571003.htm> [Dostęp: 14.02.2021]

人民银行印发《关于做好个人征信业务准备工作的通知, Rozporządzenie Ludowego Banku Chin w sprawie udzielenia pozwolenie firmom prywatnym na tworzenie komercyjnego SCS (2015). Rząd ChRL. Pobrane z: <http://www.gov.cn/xinwen/2015-01/05/content_2800381.htm> [Dostęp: 14.12.2020]

关于百行征信有限公司(筹)相关情况的公示, Rozporządzenie Ludowego Banku Chin w sprawie Baihang Credit (2018). Ludowy Bank Chin. <<http://www.pbc.gov.cn/rmyh/105208/3456248/index.html>> [Dostęp: 15.12.2020]

百行征信入场 8 家股东剥离个人征信业务, Informacje o powstaniu Baihang Credit (2018). Credit China. Pobrane z: <https://www.creditchina.gov.cn/gerenxinyong/gerenxinyongliebiao/201806/t20180604_117132.html> [Dostęp: 25.11.2020]

让—老赖 || 一处失信、处处受限, wywiad dot. laolai (2016). Rząd ChRL. Pobrane z: <http://www.gov.cn/xinwen/2016-09/26/content_5111966.htm> [Dostęp: 20.02.2021]

刘贵祥:—一处失信、处处受限、人人喊打 || 的局面已经形成 (2019). Xinhua. Pobrane z: <http://www.xinhuanet.com/politics/2019lh/2019-03/12/c_1210079985.htm> [Dostęp: 25.11 2021]

许婷, 首批社会信用体系建设示范城市名单公布, artykuł o miastach modelowych (2018), Financial News China. Availabe at: <https://www.financialnews.com.cn/sj_142/hgsj/201801/t20180110_131160.html> [Access: 06.12/2020]

严重违法失信企业名单管理办法 (修订草案征求意见稿) (2021). Ministerstwo Sprawiedliwości ChRL. Pobrane z: <http://www.moj.gov.cn/news/content/2021-02/10/zlk_3266196.html> [Dostęp: 18.02.2021]

国务院办公厅关于建立国务院社会信用体系建设部际联席会议制度的通知, Decyzja w sprawie utworzenia Wspólnej Międzyresortowej Rady ds. Stworzenia Systemu Oceny Wiarygodności Społecznej SCS (2007). Pobrane z: <http://www.gov.cn/gongbao/content/2007/content_632090.htm> [Dostęp: 23.02.2021]

信用社会来临，你准备好了吗。O zakończeniu wprowadzania systemu zunifikowanych identyfikatorów kredytu społecznego (2021). China Credit. Pobrane z: <https://www.creditxc.gov.cn/web/cont_3876769330ca44658b7de2450b296a7c.html> [Dostęp: 23.02.2020]

全国法院失信被执行人名单信息公布与查询平台首页 声明, oficjalna strona na której można sprawdzić czarne listy. Sąd Najwyższych ChRL. <<http://zxgk.court.gov.cn/shixin/>> [Ostatni dostęp: 23.02.2021]

重磅发布：中国各级政府政务诚信（2018）百强出炉, w sprawie przeprowadzania kontroli nad instytucjami rządowymi przez inne instytucje badawcze (2019). CreditChina. Pobrane z: <https://www.creditchina.gov.cn/xinyongfuwu/shouxinhongmingdan/zhongdianguanzhuhongmingdan/201906/t20190613_158527.html> [Dostęp: 26.02/2021]

国务院关于加强政务诚信建设的指导意见, Opinie nt. systemu oceny instytucji rządowych (2016). Rząd ChRL. Pobrane z: <http://www.gov.cn/zhengce/content/2016-12/30/content_5154820.htm> [Dostęp: 26.02.2021]

中国人民银行副行长在个人信息保护与征信管理国际研讨会上致辞, Przemówienie (2017). Rząd ChRL. Pobrane z: <http://www.gov.cn/xinwen/2017-04/20/content_5187694.htm> [Dostęp: 03.12.2020]

国务院关于批转发展改革委等部门法人和其他组织统一社会信用代码制度建设总体方案的通知；法人和其他组织统一社会信用代码制度建设总体方案， w sprawie zunifikowanych kodów (2015) Rząd ChRL. Pobrane z: <http://www.gov.cn/zhengce/content/2015-06/17/content_9858.htm> [Dostęp: 28.11.2020]

国家互联网信息办公室关于《互联网信息服务严重失信主体信用信息管理办法(征求意见稿)》公开征求意见的通知, rozporządzenie (2019). Cyberspace Administration of China. Pobrane z: <http://www.cac.gov.cn/2019-07/22/c_1124782573.htm> [Dostęp: 04.12.2020]

百行征信最新数据：个人信息主体超 8500 万 这些机构都已接入, nowe dane dot. Baixing Credit (2020). Finance EastMoney. Pobrane z: <<http://finance.eastmoney.com/a/202005251496526069.html>> [Dostęp: 13.02.2021].

沈娟. 沈娟, 社会信用体系建设的法治之道, Artykuł: Praworządność w procesie budowy SCS (2019). CALC. Pobrane z: <<http://www.publiclaw.cn/?c=news&m=view&id=7684>> [Dostęp: 05.12.2020]

国务院关于建立完善 守信联合激励和失信联合惩戒制度 加快推进社会诚信建设的指导意见, opinie dot. przyspieszenia budowy SCS (2016). Rząd ChRL. Pobrane z: <http://www.gov.cn/zhengce/content/2016-06/12/content_5081222.htm> [Dostęp: 26.11.2020]

Podsumowanie historii powstawania SCS		
Kiedy?	Co?	Uwagi
lata 90 XXw.	Pierwotny zamysł stworzenia systemu	Koncept zaprezentowany przez Instytut Ekonomii Światowej i Polityki Chińskiej Akademii Nauk; pionier teorii SCS: Lin Junyue.
1994	Pojawienie się w Chinach sieci internetowej	—
1997 (prace trwały w sumie do 2008 roku)	Decyzja o stworzeniu Złotej Tarczy	—
2002	Zjazd KPCh	Jiang Zemin ogłasza potrzebę stworzenia systemu oceny wiarygodności społecznej * początkowo SCS miał wyglądać tak jak systemy oceny wiarygodności kredytowej stosowane na Zachodzie np. FICO w USA i być stosowany do oceny firm
2005	Pierwszy system oceny wiarygodności kredytowej stworzony na wzór systemów Zachodnich; Hangzhou	Po tym czasie coraz więcej miejsc zaczyna wprowadzać swoje wersje testowe / pilotażowe programu, prace nabierają tempa

2007	Rada Państwa wydała „Opinię w sprawie konstrukcji systemu oceny społecznej” (Concerning the Construction of a Social Credit System)	19 centralnych departamentów rządowych rozpoczyna prace nad stworzeniem SCS
2010	wprowadzenie pierwszego pilotażowego systemu w Jiangsu, w Suqian	—
2012	Wprowadzenie nowego prawa, które nakłada na firmy dostarczające internet i usługi za pośrednictwem sieci wymagania rejestrowania użytkowników pod prawdziwym imieniem i nazwiskiem	—
2013	Rozporządzenie Sądu Najwyższego dot. publikacji czarnych i czerwonych list nazwisk obywateli	—
2014	Wydanie przez Radę Państwa najważniejszego dla stworzenia SCS dokumentu - „Zarys planu budowy systemu oceny wiarygodności społecznej na lata 2014- 2020”	国务院关于印发社会信用体系建设规划纲要(2014—2020年)的通知

2015	<p>Ludowy Bank Chin wydaje ośmiu firmom prywatnym pozwolenie na rozwój komercyjnej wersji oprogramowania SCS</p> <p>uruchomienie krajowej platformy wymiany informacji kredytowej</p>	<p>Ad 1. Sesame Credit (芝麻信用) stworzony przez Alibaba Group, Tencent Credit (腾讯征信) tworzony przez Tencent, Qianhai Credit (前海征信), Pengyuan Credit (鹏元征信), Zhongcheng Credit (中诚信征信), Zhongzhicheng Credit (中智诚征信), Kaola Credit (考拉信用) oraz Beijing Huadao Credit (华道征信).</p> <p>* żadna z firm nie otrzymała ostatecznie licencji na rozwijanie rządowego SCS</p> <p>Ad 2. początkowo obejmuje 44 ministerstwa, komisje, 31 prowincji, regiony autonomiczne oraz miasta i 65 instytucji finansowych</p>
2016	Centralne Biuro Rady Państwowej wydaje opinię w sprawie przyspieszenia budowy systemu	—
2017	NDRC i Ludowy Bank Chin wybierają modelowe miasta	Modelowe miasta m.in. Suqian, Rongcheng, Weihai, Hangzhou, Wenzhou i Xiamen
1 czerwca 2017	w życie wchodzi nowe prawo o bezpieczeństwie w cyberprzestrzeni	—
2018	do lipca 2018 ponad 40 samorządów terytorialnych i prowincjonalnych wprowadziło swoje wersje systemu	—
2020	Pierwotny termin zakończenia prac nad powstaniem SCS, obecnie wiadomo już, że zrealizowanie projektu w wyznaczonym terminie jest niemożliwe	—

Instytucje			
Centralna Grupa Wiodąca ds. Wszechstronnie Pogłębiających Reform	Central Leading Small Group for Comprehensively Deepening Reforms	中央全面深化改革委员会	Zhōngyāng Quánmiàn Shēnhuà Gǎigé Wěiyuánhùi
Narodowa Komisja Rozwoju i Reform Chińskiej Republiki Ludowej	NDRC, National Development and Reform Commission	国家发展和改革委员会	Guójiā Fāzhǎnhé Gǎigé Wěiyuánhùi,
Ludowy bank Chin	People's Bank of China	中国人民银行	Zhōngguó Rénmín Yínháng
<p>Zaangażowane ministerstwa:</p> <p>Ministerstwo Przemysłu i Technologii Informacyjnych, Ministerstwo Przemysłu i Technologii Informacyjnych, Ministerstwo Rolnictwa, Narodowa Komisja Zdrowia i Planowania Rodziny Chińskiej Republiki Ludowej, Ministerstwo Transportu, Ministerstwo Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast i Obszarów Wiejskich, Krajowa Administracja Produktów Medycznych, Ministerstwo Finansów</p>			
Instytucje prywatne - firmy takie jak Alibaba czy Tencent			

Użyteczne hasła			
Polski	Angielski	Chiński	Pinyin

System Zaufania Społecznego (SCS)	Social Credit System	社会信用体系	shèhuì xìnyòng tǐxì
Zaufanie / kredyt	Trust / credit	信用	xìnyòng
Zarządzanie społeczne	Social management	社会管理	shèhuì guǎnlǐ
Harmonijne, socjalistyczne społeczeństwo	Harmonious socialist society	社会主义和谐社会	shèhuìzhǔyìhéxiéshèhuì
Hukou	Hukou	户口	hùkǒu
Danwei	Danwei	单位	dānwèi
Dang'an	Dang'an	档案	dàng'àn)
Małe rządy, wielkie społeczeństwo (hasło)	Small government, big society	小政府, 大社会	xiǎo zhèngfǔ, dà shèhuì
Rząd i administracja - gospodarka społeczna - sądy (hasło)	Government - economy - society - judiciary	政府 — 市场 — 社会 — 司法	zhèngfǔ—shìchǎng—shèhuì—sīfǎ
Rząd wielkim przewodnikiem, społeczeństwo wielkim budowniczym (hasło)		政府推动, 社会共建	zhèngfǔ tuīdòng, shèhuì gòngjiàn
Czarna lista	Black list	黑名单	hēi míngdān
Czerwona lista	Red list	红名单	hóng míngdān

Laolai	Laolai	老赖	lǎolài
Złota tarcza	The Golden Shield Project	金盾工程	Jīndùn Gōngchéng
Internet za Wielkim Murem	The Great Firewall of China	防火长城	Fánghuǒ Chángchéng
Sesame Credit	Sesame Credit	芝麻信用	zhīma xìnyòng
Tencent Credit	Tencent Credit	腾讯信用	téngxùn xìnyòng
Zunifikowany identyfikator kredytu społecznego	Social Credit Number	统一社会信用代码	tōngyī shèhuì xìnyòng dàimǎ
System nagród i kar	Joint rewards and punishments	联合奖惩	liánhé jiǎngchéng